

Між Бугом і Дніпром

Науково-краєзнавчий вісник
Центральної України

Випуск XI'2019

*Збірник
(видання, що продовжується)*

**«Між Бугом і Дніпром.
Науково-краєзнавчий вісник
Центральної України»**

*Свідомство про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
(від 02.12.2014 р. серія КГ № 842/418 Р)*

*Засновники:
Кіровоградська обласна організація
Національної спілки
краєзнавців України
Державний архів
Кіровоградської області*

Випуск XI'2019

*Рекомендовано до друку
науково-методичною радою
Державного архіву
Кіровоградської області
(протокол №18 від 15.08.2019 року)*

**Головний редактор
Олег Бабенко**

Виходить два рази на рік

ISSN: 2523-4285

ЗМІСТ

МЕМОРІА

Ігор Набитович

Дарія Віконська –
письменниця
й мистецтвознавець 5

Олег Бабенко

Архівні документи про
Миколу Левитського 25

СПАДЩИНА

о. Ераст Місюра

Що таке українська
церква і що про неї
кажуть 37

Ольга Собчук

Листи В. Ястребова як
важливе джерело для
вивчення особистості
вченого 43

Богдана Бабенко

Одкровення 47

ДОКУМЕНТУМ

Олег Бабенко

Єлисавет(град):
хроніка короткого

Редакційна рада видання:

Бабенко О.О., директор Державного архіву Кіровоградської області (ДАКО), голова Кіровоградської обласної організації Національної спілки краєзнавців України (НСКУ) – голова редакційної ради та редколегії видання;

Бабенко О.А., керівник КУ «Кіровоградське обласне відділення Пошуково-видавничого агентства “Книга Пам’яті України”», член НСКУ;

Білоус В.Б., к.філол.н., пров. н.с. ДАКО, член НСКУ;

Брайченко О.Д., к.і.н., доц., засл. прац. освіти України, член НСКУ (м. Київ);

Гребньова В.Т., к.філол.н., доц., (м. Марсель, Франція);

Гурбанська А.І., д.філол.н., проф., проф. Київського національного університету культури і мистецтв, засл. прац., культури України;

Животовська В.Г., директор департаменту культури, туризму та культурної спадщини Кіровоградської облдержадміністрації, голова ГО «Кіровоградська регіонально бібліотечна асоціація»;

Зеленський С.М., к.юр.н., доц., доц. Льотної академії Національного авіаційного університету, член ГО «Кіровоградська обласна спілка краєзнавців» (ГО «КОСК»);

Козир І.А., к.і.н., доц., доц. Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, засл. прац. освіти України, член НСКУ;

Колечкін В.П., к.і.н., гол. археограф ДАКО, член НСКУ;

Левченко Л.Л., д.і.н., проф., директор Державного архіву Миколаївської області, заст. голови Миколаївської обл. орг. НСКУ;

Мазур В.Є., к.с.-г.н., член ГО «КОСК»;

періоду (листопад
1918 – лютий
1919 року) 60

Вадим Колечкін
Українська революція
в Єлисавет (град)і
в протоколах
засідань міської думи
1917–1918 рр. 76

Олег Рарицький
Усна оповідь: жанр
у системі художньо-
документального
метажанру 89

CONFERENCE

Лариса Хосяїнова
Куценківські читання:
дванадцятий крок
вперед 103

Олег Бабенко
Архівні документи про
будівництво Кремен-
чуцької ГЕС 105

Віктор Білоус
До питання
історії кооперації
Кіровоградщині:
період 1941–1944 років . . 119

Віктор Голобородько
Олександрієць Семен
Піщевич: історичний
портрет зламів епох 128

Валерій Жванко
Матеріали до біографії
Чернова-Малошийченка.
«Самосійні діти»
Олександрійщини 139

Михида С.П., д.філол.н., проф., проректор з науковопедагогічної роботи Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, член НСПУ;

Новіков А.О., д.філол.н., проф., зав. кафедрою української мови, літератури та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка;

Орлик В.М., д.і.н., проф., зав. кафедрою суспільних наук, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, член НСКУ;

Панченко В.Є., д.філол.н., проф., засл. діяч науки і техніки України, член НСПУ (м. Київ);

Петренко І.Д., гол. архівіст ДАКО, засл. прац. культури України, член НСКУ;

Радченко О.М., к.і.н., доц. кафедри туризму і готельно-ресторанної справи Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького;

Резнік В.В., к.політичних н., член ГО «КОСК»;

Ткаченко Т.О., директор Кіровоградського обласного художнього музею, віце-президент ІКОМ України, член НСКУ;

Філоретова Л.М., к.і.н., доц., декан факультету історії та права Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка;

Щербатюк В.М., д.і.н., проф., проф. кафедри історії держави і права Національної академії внутрішніх справ, голова Лисянської районної організації «Витоки» НСКУ;

Яковенко В.С., к.пед.н., член ГО «КОСК»;

Олена Классова

Наталія Іванівна Біорро –
видатна співачка
українського
зарубіжжя 147

Вадим Колєчкін

247-й винищувальний
авіаційний полк у боях під
Кіровоградом 5-17 січня
1944 року. 154

Ірина Любомська

Колекція Федора Сарани
про життя і творчість
Архипа Тесленка. 172

Андрій Надеждін

Історія мистецького
становлення осередку
професійних художників
Кіровоградщини до
30-річчя створення
Кіровоградської обласної
організації Національної
художників України 176

Інна Немировича

Лідія Горячко: гордість
болгарської вільшанки . . . 186

Олександр Ратушняк

Маланюк і Яр Славутич.
Взаємини 189

Тетяна Ревва

Чисті плеса творчості:
поетичний ужинок
Тетяни Андрушко 193

Надія Частакова

Намір як ментальне
самоозначення 197

Редакційна колегія випуску:

Бабенко О.О., голова редколегії (гол. редактор);

Білоус В.Б., к.філол.н., пров. н.с. ДАКО, член НСКУ (заст. гол. редактора);

Гончарова Т.В., начальник відділу археографії та використання документів ДАКО, член НСКУ (перший заст. гол. редактора);

Животовська В.Г., директор департаменту культури, туризму та культурної спадщини Кіровоградської облдержадміністрації, голова ГО «Кіровоградська регіонально бібліотечна асоціація»;

Колечкін В.П., к.і.н., гол. археограф ДАКО, член НСКУ (наук. редактор);

Петренко І.Д., гол. архівіст ДАКО, засл. прац. культури України, почесний краєзнавець України, член НСКУ;

Шевченко Б.Л., зав. наук. редакцією КУ «Кіровоградське обласне відділення Пошуково-видавничого агентства "Книга Пам'яті України"», член НСКУ»;

Янчуков С.М., почесний краєзнавець України, член НСКУ (редактор).

Рецензенти:

Колісниченко Р.М., д.політичних.н., проф., Центральноукраїнський інститут ПРАТ «ВНЗ «МАУП»;

Кривошея І.І., к.і.н., проф., Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини;

Ріжняк Р.Я., д.і.н., проф., Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка.

Тетяна Чорна

«Учителю своєму
доземно я вклонюсь» . . . 203

Борис Шевченко

Участь Новомиргородського уланського полку у придушенні Польського національного повстання 1830 – 1831 років 207

Тетяна Яровенко

Материкове
маланюкознавство:
регіоналізація
дослідницьких
практик 219

Відповідальність за достовірність цифрового матеріалу, фактів, цитат, власних імен, географічних назв, назв підприємств, організацій, установ та іншої інформації несуть автори публікацій. Висловлені у цих публікаціях думки можуть не збігатися з поглядами редакційної колегії і не покладають на неї ніяких зобов'язань.

Адреса редакції:

вул. Академіка Корольова, 3,
м. Кропивницький, 25031
тел.: (0522) 37-31-10

© Кіровоградська обласна організація
НСКУ, ДАКО, 2019

МЕМОРІА

Подільський письменницький рід Федоровичів. III

Ігор Набитович*

Університет імені Марії Кюрі-Склодовської в Любліні,
Польща. <https://orcid.org/0000-0001-9453-158X>

Scriptor. Artifex. Vir magni ingenii et cordis humanissimus.

ДАРІЯ ВІКОНЬСКА – ПИСЬМЕННИЦЯ Й МИСТЕЦТВОЗНАВЕЦЬ

Постать Дарії Віконської (Кароліни-Іванни Федорович-Малицької, 1893–1945) – маловідома й одна із найменш досліджених у сучасному літературознавстві та мистецтвознавстві. Сьогодні її призабута дослідницька та літературна спадщина остаточно повертається в український культурний простір.

Вона походила із князівського роду Федоровичів і була донькою українського аристократа Володислава Федоровича, посла до австрійського парламенту та австрійської актриси. У запропонованій статті представлено родовід Дарії Віконської. Князівський український рід Федоровичів розсіявся по Європі, творячи її історію, культуру, економічний розвиток. Лінія, яка закінчувалася Кароліною-Іванною Федорович-Малицькою, залишилася українською. Інші розчинилися в національних культурах (найчастіше польській).

Ключові слова: Дарія Віконська, родовід, рід Федоровичів, українська література.

Figure of Dariya Vikonska (Karolina-Ivanna Fedorovych-Malytska, 1893–1945) – little known and one of the least studied in contemporary literary and art studies. Today her forgotten research and literary heritage is coming back into Ukrainian cultural society.

She originated from princely family Fedorovych and was the daughter of Ukrainian aristocrat Volodyslav Fedorovych, Ambassador to the Austrian Parliament

---

* Набитович Ігор Йосипович, доктор філологічних наук, професор, Університет імені Марії Кюрі-Склодовської в Любліні, Польща.

and Austrian actress. In the article there is represented family of Dariya Vikonska. Ukrainian princely family of the Fedorovych family spreaded all over the Europe creating its histoty, culture, economic development. Line, that was ended by Karolina-Ivanna Fedorovych-Malytska remained Ukrainian. Other lines dissolved in other national cultures (often Polish).

Key words: *Dariya Vikonska, genealogy, Fedorovych family, Ukrainian literature.*

Образ Дарії Віконської-Іванни Кароліни Федорович-Маєр (у заміжжі – Малицької) – на відміну від постатей її діда та батька найбільш розмитий і затертий в історичному часі. Якщо життя Івана та Володислава Федоровичів було в політичному, культурному, економічному просторі Галичини, залишаючи яскраві сліди у спогадах, епістолярії, тодішньому медійному просторі, то її життєопис радше будується із дрібних різнокольорових і дуже розрізнених частинок смальти внутрішнього життя мисткині, вразливого й крихкого, у якому реалії навколишнього бурхливого світу є лише тьмяним відблиском на мозаїчному портреті її екзистенції.

Євген Маланюк залишив замальовку-мікропортрет матері Кароліни, зустрівши її у Шляхтинцях за кілька днів перед початком Другої світової війни. У ліричній виповіді сконцентровано ідею цієї постаті як цілісної людини. Тут, можливо, приховані й події і взаємини, пов'язані із таємницею народження Дарії Віконської і взаємин між її батьками.

Мамі Віконської тоді вже було майже вісімдесят:

*І паніматка в тьмяному салоні
Над клавішами згадувала Брамсом
Віденську молодість... [14, с. 381].*

Будь-які деталі взаємин Володислава Федоровича та матері Іванни-Кароліни майже невідомі – усе пішло у непам'ять через пожежу у Вікні в 1917 році та трагізм подій Другої світової війни. Лише скупі згадки в листах свідчать про те, що Кароліна завжди підтримувала зв'язок із маминою родиною у Відні.

Майбутня письменниця й мистецтвознавець народилася 17 лютого 1893 року у Вюрцбургу, в Баварії.

Народження у Баварії, а не у Відні, могло бути пов'язане і з тим, що мати Іванни (Йоанни) Кароліни або їздила народжувати дитину до своїх родинних місць, або в той час гастролювала як піаністка у Німеччині, або працювала там учителькою музики. Тоді фортеп'янні концерти були одним із важливих елементів культурного життя Європи – і для буржуазії, й для шляхетських кіл.

Авторові цих рядків вдалося встановити ім'я матері Дарії Віконської [Детально про це: 16, с. 363-364]. Походила мама, як можна додумуватися

за її іменем і родовим прізвищем, із шляхетської родини, й була або згерманізованою чешкою, або хорваткою. Зі слів самої Кароліни Федорович-Малицької відомо, що прабабця її матері була італійкою – Марія Барбара Карапано.

Не йшлося й про мезальянс, оскільки рід матері належав до нобілітету, хоч, очевидно, не до такого високого щабля в ієрархії Австро-Угорської монархії, як рід Федоровичів.

У родових переказах Федоровичів сформувалося переконання, що шлюб між Володиславом Федоровичем і таємничою віденською мисткинею був мезальянсом, результатом випадкового знайомства й короткотривалого зв'язку.

В історії позбавлення майнових прав своєї доньки Володиславом Федоровичем і повернення у її власність маєтку у Шляхтинцях і Лозовій переплелися станові, родові, економічні, навіть національні стереотипи й переконання у самій родині Федоровичів.

Листи батька Віконської є свідченням того, що кожного літа після приїзду до Вікна вона займалася вивченням польської мови, повсюдно чула українську.

Дарія Віконська, писав Євген Маланюк, «виховувалася в ще “старій” Англії (Old England) у відокремленім замку (може в Шотландії), де в числі кількох аристократичних дівчат одержала свою освіту». «Батьки, зазвичай – 6-7 дівчат, винаймали замок, потрібну кількість вчителів і виховників, і так давали дівчатам освіту, що включала середню школу і курси господарства» [13, 388].

21 вересня 1908 у листі Володислав Федорович дякував Олександрові Барвінському за якесь розкішне видання й додавав, що його донька теж відразу за цю книжку висловила вдячність. Володислав повідомляв, що «моя донька поїхала – повернулася до Англії» [11, Арк. 44]. Можливо, що вона була із ним якийсь час на курорті у Карлсбаді, виїхавши разом із батьком із Вікна. У жодному з листів до Барвінського Федорович не називає її імені.

Кожного літа, коли Ліна Федорович приїжджала до батька до Вікна, вона потрапляла ніби у особливий музей. У батьковій бібліотеці було біля 20000 книжок, 15000 документів – від Середньовіччя до сучасности, «повна колекція листів за роки 1780 – 1905, зібраних у хронологічно упорядковані зшитки, оправлені у шкіру» [20, S. 32, 33, 34].

У картинній галереї Вікна було 255 картин (у Шляхтинцях зберігалися 33 картини), мініатюри, акварелі, шкіци, графіка, «старовинна саксонська, пруська, польська, китайська, французька, голяндська порцеляна», «старожитні скляні і кришталеві вироби – польські, німецькі, французькі та італійські», «стародавня бронза, настінні світильники ручної роботи,

люстри вази, годинники, туалетні предмети, інші мистецькі твори з бронзи», «стародавні килими, біля 200 штук», «костюми українських селян і прикраси до них – як чоловічі, так і жіночі, стародавні убори боярів і магнатів» [20, S. 35-36].

Окрім того, тут були витвори мистецтва, знайдені під час розкопок, а також «вишукані меблі XVII, XVIII та XIX століть, збережені меблі у стилі рококо та оздоблені бронзою меблі у стилі ампір» [20, S. 36].

Приїжджаючи у Вікно, Ліна (як її лагідно й скорочено називали в батьківському домі, й таким іменем вона підписуватиметься у листах та багатьох своїх публікаціях) занурювалася у цей музейний світ картин, шляхетського й народного одягу, історичного родоводу й шляхетських традицій, спогадів і легенд. Панночка, яка розмовляла зі своїм батьком певно німецькою, французькою, може польською та українською, у постатях цих предків пізнавала й історію свого роду – тісно переплетену з історією України, Литви, Білорусі та Польщі, зрештою – усієї Європи.

На формування і остаточний вибір національної самоідентифікації Кароліни Федорович найрадикальніше вплинув, безсумнівно, і її майбутній чоловік – Микола Малицький.

Він був на п'ять років старшим від неї, народився 3 жовтня 1888 року. Його батько належав до тої генерації галицьких українських селян, які бачили екзистенційну перспективу для власних дітей не тільки у поранні на землі, але й у освіті, яка відкривала нові життєві можливості для їх нащадків.

Коли Микола Малицький після закінчення у 1914 році Львівського університету з'явиться у Вікні, Володислав Федорович, добре знаючи його родину, запропонує йому навчати свою доньку української мови.

Микола Малицький, ще перебуваючи в університеті, став у 1910 році членом «Просвіти». Після закінчення університетських студій у 1914 році він повернувся у село, жив тут до 1917 року, й, за його свідченням, займався репетиторством.

Його ученицею стала панна Іванна-Кароліна, донька Володислава Федоровича. Саме тоді народилося їхнє кохання – аристократки, родові корені якої лучилися із найпотужнішими шляхетськими родами Європи, та українського селянина з Поділля, який у першому поколінні мав стати українським інтелігентом.

17 липня 1917 року Микола Малицький у церкві Різдва Христового у Тернополі одружився із Іванною-Кароліною Федорович-Маєр. Напередоні шлюбну наречена подала заяву про перехід із конфесії римсько-католицької до греко-католицької.

Молоде подружжя Малицьких після шлюбну остаточно осіло у Тер-

нополі, Микола отримав спочатку посаду заступника учителя в української гімназії [7, с. 109], а потім – учителя класичної філології.

Однак для батька Ліни – Володислава Федоровича, адоратора шляхетського світогляду, такий шлюб мав би стати трагічним розвалом і крахом того світу, в якому він жив, і переконань, які для нього були основою світопорядку.

Цей світоустрій шляхетського панування в Європі остаточно зруйнує Перша світова війна.

Микола Малицький був типовим сином своєї епохи, представником новонародженої української нової інтелігенції, яка брала на себе відповідальність за національну справу в Галичині і яка продовжуватиме цю органічну працю надалі – у міжвоєнне двадцятиліття.

Микола Малицький був, як здавалося Євгенові Маланюкові, «сином останнього управителя маєтками Федоровича» [13, 388]. Насправді ж він був племінником цього управителя.

Одна із деталей листа, написаного з канцелярії управління маєтками Федоровича у Вікні, привідкриває підводні течії цієї історії.

Йдеться про дуже короткий лист польською мовою від 2 квітня 1894 року, в якому від імени Володислава Федоровича Семен Малицький (швидше за все, стрий Миколи Малицького) повідомляє Олександра Барвінського про те, що Федоровича не буде вдома у Вікні, бо він завтра надовго виїжджає. Підпис під листом: «*Sluga Malicki*» («Слуга Малицький») [11, Арк. 9] дозволяє побачити одну з найважливіших причин, чому Володислав Федорович був проти того, щоб Микола Малицький одружився із його донькою. Для Володислава Федоровича, (якого у деяких листах Іван Франко позаочі називає «ясновельможним»), нащадка княжого роду, цей шлюб мав бути мезальянсом.

Очевидно, що Володислав Федорович, який світоглядно закорінений був у шляхетську Русь і магнатську Річ Посполиту, не міг змиритися з тим, що його донька стане дружиною простого селянського сина.

Хоча спочатку усі маєтки Володислава Федоровича були записані на доньку, після її оголошення про одруження із Миколою Малицьким усі маєтки було переписано на внука його дворідного брата Тадея Федоровича Юрія.

Обручі, які тримали вкупі провінції і народи Габсбурзької держави, проіржавівши під впливом визвольницьких ідей націоналізму народів цієї монархії й дозрівання процесу творення модерних націй, здетоновані воєнним лихоліттям, тріснули. Бочка Австро-Угорської монархії, в яку беззупинно ще намагалися влити нові вина, розпалася, розливши на початку листопада 1918-го кров і пожарища українсько-польської війни. Ця війна ще палатиме у різних формах наступні три десятиліття.

Владу у Тернополі австрійський комендант передав українській стороні 31 жовтня 1918-го. Українці зайняли усі урядові приміщення й вивісили синьо-жовті прапори. Студенти старших класів гімназії, де викладав Микола Малицький, роззброїли жандармерію [9, с. 173].

Головою Повітового комітету Української народної ради став поет і професор Тернопільської гімназії, приятель Миколи Малицького Петро Карманський. Офіційною мовою у всіх урядових інституцій стала українська.

У листопаді в Тернополі почала виходити газета «Український Голос» і її редактором із 7 номера став Микола Малицький. Тут він надрукував кілька своїх поезій під псевдонімом М. Віконський. Це були вірші, які кликали до зброї, до боротьби за рідну землю, за свою державу. Саме цей псевдонім пізніше трансформується у псевдонім Ліни Малицької-Федорович – Дарія Віконська. Поезії Миколи Малицького прозраджують вплив його сташого колеги поета Петра Карманського. Зі стильової перспективи у цих неоромантичних віршах відлунюють естетичні стратегії «Молодої музи», галицького модернізму, символіки поезії Українських Січових Стрілців.

Саме в той бурхливий час у тернопільській газеті «Українські Вісті» з'явилася перша публікація Дарії Віконської. Там ішлося про покликання і вишкіл сестер милосердя під час війни за незалежність. Вже у цьому невеликому нарисі можна зауважити ідейні прямування, які пізніше пов'язуватимуть її творчість із поетами-вісниківцями.

За словами самого Миколи Малицького, його «батько був селянином, мав два гектари поля, коня і корову». Микола Малицький свідчив на допиті у НКВД: «У 1923 році моя дружина, прийомна донька відомого великого поміщика Володислава Федоровича, отримала через суд частину власності цього поміщика, а саме – с[ело] Шляхтинці кол[ишнього] Тарнопільського воєводства.

У власність дружини перейшли 620 моргів орної землі, 350 моргів лісу, 70 моргів сінокосів. Юридичним власником цього маєтку увесь час була моя дружина, але фактичним користувачем був я» [18, Арк. 16]. У цьому господарстві «працювало 25 селян, число найманих працівників інколи досягало ста осіб. Сільськогосподарський інвентар складался із трактора, двох молотарок, парового котла, з сіялок та інших знарядь. У господарстві було 62 коней, 80 корів і 100 овець. Частину землі я використовував під бурякову плянтацію, яка була джерелом постачання цукрового заводу в м. Березовичі біля м. Тернополя.

У 1927 році у с. Шляхтинці я збудував винокурний заводик, який випускав за [кожних] 5 місяців [за сезон] 5-6 вагонів спирту. У виробництві було задіяно 5 робітників». При цьому «щорічний оборот

складав від 30 до 40 тисяч злотих, а чистий прибуток я мав від 3 до 5 тисяч злотих» [18, Арк. 16-16 (зворот)]. «Крім того, я мав водяний млин», – засвідчує він.

На твердження слідчого про те, що він експлуатував своїх робітників, Малицький заперечував: «Експлуатацією робітників я ніколи не займався...» [18, Арк. 17]. У цьому нерівному діалозі, де в'язень – безправний відповідач перед лицем господаря ситуації – російського окупанта, виявляється конфлікт двох ідеологій і світоглядів: для Малицького його господарство – це велика творча праця, для росіян-слідчих – це «відсутність певного роду занять» і «експлуатація трудящих».

Микола Малицький у 1919 році пішов до Української Галицької Армії. Його молода дружина залишилася у Тернополі. Після падіння ЗУНР Миколу Малицького було інтерновано у таборі для інтернованих вояків у Домб'є – на околицях Кракова.

Після повернення з табору для інтернованих Микола Малицький із дружиною жили у Тернополі, де він був без праці до 1923 року. У протоколі допиту 1939 року Малицький зізнавався, що «у 1923 році моя дружина через суд добилася частини успадкованого майна свого батька – Федоровича» [18, Арк. 10]. Йшлося саме про маєток у Шляхтинцях під Тернополем.

Коли стало зрозуміло, що частина маєтку Володислава Федоровича належатиме його дружині, Микола Малицький вирішив поїхати до Кракова на агрономічні курси.

Перший есей Ліни Федорович-Малицької був опублікований у 1922 році у журналі «Літературно-Науковий Вісник», який щойно відновив у Львові Дмитро Донцов – «Волт Вітмен (Проба оцінки)». Постать Вітмена – одного із провісників модернізму – символічна для американської літератури.

Ліні Малицькій його творчість бачиться цікавою для українського читача, бо там вона віднаходить подібні елементи етнопсихології українців та американців: «У творах Вітмена є багато моментів, які особливо промовляють до української вдачі. Сими точками зіткнення є передовсім його незвичайне розуміння природи й любов до неї» [2, с. 22].

Ще один її есей «Оскар Вайлд (Огляд літературної творчості)» був спробою запрезентувати творчість знакового письменника епохи модернізму, символу напряму «l'art pour l'art» («мистецтва задля мистецтва»). У ньому Дарія Віконська спробувала розглянути Вайлдові твори як вираження особливих рис ірландської етнопсихології та кельтських первнів його творчості.

У той час Дарія Віконська продовжувала працю над студією про

роман Джеймса Джойса «Уліссес». Письменниця почала роботу над цим твором тоді, коли він був заборонений в Америці (від 1921 року). Очевидно, що Віконська користувалася першим виданням «Уліссеса», яке вийшло в Парижі у 1922 році. Українські переклади окремих частин цього твору почали з'являтися вже наприкінці 1920-х років. Переклад французькою надрукували в 1929-му, а в США судову заборону на цей твір було знято лише в 1934 році. В Англії роман уперше опублікували аж у 1936 році. Книжка Дарії Віконської «Тайна його мистецького обличчя» побачила світ разом із першим американським виданням «Уліссеса» – у 1934 році. На жаль, повний переклад цього Джойсового роману через колоніальний статус України у XX столітті буде надрукований лише у 2015 році.

Дарія Віконська створила українською мовою літературний пам'ятник творові Джеймса Джойса ще тоді, коли «Уліссес» тільки-но входить на терени світової культури, коли щойно стає зрозумілим, що він – одна з літературних вершин модернізму й XX віку загалом. Після Віконської різними мовами напишуть про цей роман цілу бібліотеку. Вона ж була однією із перших.

Дарія Віконська однією із перших в українському літературознавстві пробувала вводити принципи інтердисциплінарності у дослідженнях літературного твору: її роздуми над художніми текстами дуже часто перемешуються роздумами про інші ділянки мистецтва – найперш малярства, скульптури та музики. Особливо цікавим у такому компаративному підході є зіставлення творчого світу Джеймса Джойса та українського й американського скульптора Олександра Архипенка.

Знайомлячи українського читача із найновішими тенденціями у світовій літературі та малярстві модернізму, Віконська шукатиме відповіді на питання, чому і як інші народи, навіть бездержавні, зуміли дати світовій літературі шедеври, які стали вселюдським надбанням. Це мало б стати стимулом для української літератури й культури загалом, для розширення і творення в умовах бездержавного існування власного, національного мистецького обшару, закоріненого у європейський культурний простір. Ці устремління перегукуються із ідеями, які нуртуватимуть і в українському письменстві 1920 – початку 1930-х років як Галичини, так і підсоветської України.

Окрім літературознавства, ще одним простором духовного життя для Кароліни-Івонни Федорович-Малицької поступово стає поле літературної творчості. У другій половині 1920-х вона починає писати «Райську яблінку». Так народжується письменниця Дарія Віконська...

«Райська яблінка», за свідченням самої авторки, була написана у 1927 – 1928 роках. «Відтоді, – напише вона через кілька років, – сама

авторка пройшла значну еволюцію...» [10, с. 333]. Критика відгукнулася на вихід цієї книжки: від захоплення – до негачії й нерозуміння.

Літературна спадщина Дарії Віконської є надзвичайно цікавим прикладом того, як художня література стає віддзеркаленням не життя матеріального, а тих духових процесів, які формують *Zeitgeist*¹, інтелектуальний та мистецький клімат епохи. Сама Віконська відчувала це особливо загострено. У «Райській яблінці» – збірці філософсько-мистецьких есеїв – вона сформулює це переконання: «Всі мистецькі школи, від найдавніших, через Давида та Делякруа аж до імпресіоністів, а від них до теперішніх напрямків, не є нічим іншим, як документами духового ставлення кожного покоління до явищ сучасного їм життя» [4, с. 92].

Літературну творчість Дарії Віконської метафорично можна було б уявити у вигляді розкішної квітки з картини Данте Росетті «Дівчина, оточена гірляндами», де «Райська яблінка» – квітколоже, з яким безпосередньо пов'язані її пелюстки та есеї, вірші у прозі.

Ці «пелюстки» творчості є різними за жанровою формою та змістом, інколи переплітаються між собою, резонують спільними образами, ідеями, алюзіями: тут і етюди «квіткової», «квітково»-філософської тематики, які зустрічаються, наприклад, і у поезії Лесі Українки, й у віршах у прозі та художніх етюдах Уляни Кравченко («*Soirées d'automne*», «Філокактей», «Білі ірисы», «Янгол», «В'язні», «*Begonia Rex*», «Реальне», «Соняшники», «Спомин»), музичної («Музика», «Полонез D-moll Шопена», «Прелюдія фіс-дур, № 2 Василя Барвінського»), етюди медитаційно-настроєві («Два поліна», «Весняні настрої», «Сон пізнього літа», «Метелик», «Сучасна символіка», «Вчасна осінь», «Ан-намітський шаль», «Шишка»), портрети-ескізи («Портрет», «Дівчинка»), подорожні замальовки («Слідами минулих годин», «Поезія Венеції», «Уривок листа», «До...», «Імпресіоністичне»)...

Простір українського малярства не був для Дарії Віконської тільки картинами – портретами, пейзажами й натюрмортами на стінах виставок. Це був живий реальний процес, який вона спостерігала, намагалася коментувати й вигострювати вектори руху його прямувань...

Вже перші репортажі із виставок Олекси Новаківського, Другої мистецької виставки у Львові у травні 1923 року, організованої Гуртком діячів українського мистецтва, виставки французького малярства у Відні 1926 року, а далі – серія репортажів про виставки українських мистців у Львові початку 1930-х років, міжнародної виставки в Парижі у 1937 році дозволили пізніше написати Святославу Гординському, що Дарія Віконська поступово ставала очільним теоретиком малярства того часу. «Це було цікаве явище західноукраїнського мистецтва, що

¹ Дух часу. – німецьк.

мистці самі бралися творити теорію того нового мистецтва – в нас було кілька визначних істориків мистецтва, але теорія творчості і її шляхів не були їх спеціальними темами. Винятком був один не історик – Дарія Віконська [6, с. 452].

Про гострий контраст до згадок про постійні відвідини на початку століття Відня й Парижа – світових метрополій культурних подій, мистецьких нуртувань, зародження та розвитку різних напрямків модернізму – в жовтневому листі 1933-го вона писатиме: «На селі тепер дуже тихо. На селі завмирає життя, коли завмирає природа. Всі живуть тихо, обмежуються до конечних денних занять та обов[']язків. Тільки по містах, не дивлячись на природу, штучне життя якраз розгориться – театри, трансакції, кав[']ярні, різне, одно приємне, друге прикре, але все далеке від природи. Моя спальня до сходу і щорана я дивлюся на величавий образ небесного краєвиду. Що найкраще – не купити грішми» [12, с. Арк. 127(зворот)].

Мисткиня відкриває скромний секрет своєї обізнаності із найновішими тенденціями розвитку європейської літератури: «Тримаю (отримує. – *авт.*) “The Time Literary Supplement” і “Nouvelles littéraires” завдяки яким і тут на селі довідуюсь про те, що хвилює літературний світ Заходу» [12, Арк. 125].

Поступово в цій провінційній глушині формується невеликий культурний простір письменниці – коло людей, які визначають обличчя української культури міжвоєнного двадцятиліття: окрім Йосафата Скрутеня Богдан Лепкий, Іван Крип'якевич, Софія Яблонська, Юрій Липа, Євген Маланюк, Василь Королів-Старий і Наталена Королева. «Кореспонденція, – писала вона, – частинно заступить (заступає. – І.Н.) мені розмову...» [12, Арк. 46 (зворот) – 47].

У травні 1932 року Малицькі здійснили довгоочікувану подорож до Австрії та Італії. Ця мандрівка надихне Дарію Віконську на репортаж із біенале у Венеції, подорожні нотатки у листах, на цикл етюдів у прозі, які Василь Габор назве «чаром Венеції».

Листи дозволяють перенести на папір враження від мандрівки, зафіксувати місця відвідин, враження від великих міст як центрів культурного життя й мистецтва.

На межі 1933 та 1934 років вона свідчила, що «мої внутрішні клопоти кружляють у значній мірі навколо деяких напрямків модерного малярства. Трудно, дуже трудно розпізнатися...». І трохи пізніше: «...На разі маю силу [...] книжок до студіювання, майже все про малярство сучасне» [12, Арк. 166].

Зрозуміло, що зокрема й побачене й пережите в Італії було однією із інспірацій до таких студій.

Твір Дарії Віконської «За державну бронзу» є самобутнім свідченням певних стереотипів, узагальнень, характерних для міжвоєнної Європи ХХ віку – особливо після Великої депресії в Америці, Голодомору-геноциду російського більшовизму в Україні, геополітичної напруги напередодні Другої світової війни, зростання впливу людиноненавистницьких братніх ідеологій – комунізму і нацизму.

Книга написана тоді, коли вся Європа відчувала, що наближається Друга світова війна, яка готувалася як спроба вирішити питання не тільки економічної домінації та перерозподілу геополітичних сфер впливу. Тому вона несе на собі відбиток ідеологічного протистояння, яке проходило осі консервативних та ліберальних і соціалістичних світоглядно-ідеологічних протистоянь. Саме така перспектива бачення в історичному контексті пояснює посилення у збірці Дарії Віконської на одіозні (для нас нинішніх) постаті історичних діячів, цитування їх ідей, які тодішнім сучасникам здавалися певними символами й взірцями для наслідування, а їх дії – такими, що спрямовані на збереження консервативних цінностей, на забезпечення створення і утримання власної держави між надпотужними сусідами й, одночасно, здатні вакцинувати національний організм від розкладових соціалістичних та ліберальних ідей антирелігійності, космополітизму, матеріалістичного світогляду, заперечення ірраціоналізму, релятивності та «віджилости», повного занепаду національних почувань і традицій.

Остаточню ж Дарія Віконська приходить до архиважливого висновку, який завжди залишатиметься актуальним: «Патріотизм – не гучне, порожнє слово, а найглибше, безпосередньо виросло з інстинкту збереження власного роду почування людини. Бо людина без вітчизни – це покидьок суспільності або трагічна постать...». Тому мусимо, пристрасно закликає вона, у передчутті нових викликів, «любити – до безтями любити, що для нас дороге; бути готовим кожної хвилини боронити одне і друге. Бо на тім полягає казка життя: любити – і вміти боротись, героїчно боротись за своє найдорожче» [5, с. 340, 342].

Загалом же «За державну бронзу» із циклу «За силу й перемогу» є літературно-мистецьким вираженням того, що «у міжвоєнну добу український націоналізм переріс із явища суспільно-політичного у явище суспільно-духове, культурне» [1, с. 22]. Ідеологічно творчість Дарії Віконської залишається близькою до творчості поетів-вісниківців [21] – того літературно-мистецького й політичного середовища, яке сформувалося навколо львівського журналу «Літературно-Науковий Вісник» (пізніше – «Вісник») у період між двома світовими війнами. У збірці «За державну бронзу» вона прокламує ідеологічні, самобутні естетичні та культурологічні засади вісниківства (з його світоглядним ірраціо-

налізмом, волюнтаризмом), декларуючи, як література та мистецтво може (і мусить!) формувати національні напрямні окремої екзистенції української людини та буття усієї нації у діяхронічній та синхронічній історичній перспективі.

З перспективи філософії історії Дарія Віконська виступає противником ідей народницької школи Михайла Грушевського, яка достатньо неприхильно оцінювала роль української еліти в національно-культурному та суспільно-політичному житті українського народу. Таке протиставлення української аристократії та народних мас було й залишається, за Віконською, загрозою національному організмові українців та причиною незреалізованих державницьких проєктів упродовж тисячолітньої української історії. Це роз'єднання неодноразово призводило в історії України до національних катастроф. Авторка розвиває ідеї державницького напрямку (що його ідеологом був В'ячеслав Липинський), який пропагував створення цілісної української нації, у якій «провідна верства» мала б злучитися із нижчими прошарками в єдиний «народ-націю».

Микола Малицький від початку 1920-х до середини 1930-х років у політичному житті того періоду активної участі не брав. Він управляв своїм господарством, але одночасно й займався «Просвітою» у Шляхтинцях. У 1928 році в селі розпочалося будівництво читальні «Просвіти», яке фінансувала родина Малицьких.

На допиті в НКВД Микола Малицький свідчив, що він був «матеріальним опікуном шляхтинської “Просвіти”» і що «у своєму селі я на власні гроші побудував дім для “Просвіти”, закупував книжки і створив бібліотеку, встановив радіоприймач, давав засоби на ремонт приміщення й т. ін.» [18, Арк. 23].

У 1935 році до Миколи Малицького звернувся тодішній голова Українського національно-демократичного об'єднання Василь Мудрий (він, як і Малицький, народився у Вікні – родовому маєтку Федоровичів) із пропозицією балотуватися до сенату, «оскільки я добре організував і зразково веду своє господарство, а отже зможу відстоювати інтереси товариства «Сільський господар» перед сенатом» [18, Арк. 17]. Оскільки висунення мало відбутися від партії, Малицький вступив в УНДО й погодився на балотування.

У другій половині 1930-х років однією із наболючіших проблем у Галичині та на Волині залишалася парцеляція земель для українського населення. У Галичині відбувалися масові маніфестації з вимогами усунути практику непродання господарських земель українцям і віддавання їх у руки польських колоністів. Саме ця проблема була однією із найважливіших для Миколи Малицького – як власника великого маєтку і як діяча «Сільського господаря».

Вперше він балотувався до Сенату у вересні 1935 року, однак тоді до парламенту обраний не був.

У 1938 році під час листопадових виборів Василь Мудрий увійшов від УНДО до нижньої палати парламенту – Сейму й удруге став його віце-маршалком. Через тиждень після сеймових виборів, 13 листопада, відбулися вибори до Сенату, й від тернопільського воєводства сенатором обрали Миколу Малицького, який балотувався вже від «Сільського господаря». Він був обраний секретарем верхньої палати польського парламенту – Сенату.

Пізніше на запитання росіянина-слідчого НКВД, чим він займався у польському парламенті, Малицький відповів, що «як посол к[олишнього] польського Сенату, вибраний від сільськогосподарського товариства, я займався питаннями здешевлення вартости сільськогосподарської продукції та питаннями скерованими проти колонізації маєтків поміщиків у Західній Україні осадниками із західних регіонів колишньої Польщі» [18, Арк. 18].

...За тиждень до експлозії Другої світової війни Євген Маланюк загостив у Шляхтинцях, у «родинне гніздо, з таким трудом відреставроване господарним чоловіком Віконської», який «був господар уроджений, господар із Божої ласки, що за яких півтора десятки літ відродив був господарство маєтку й напередодні II світової війни вже плянував відбудову палацу» [13, с. 388].

Закінчувалися жнива. Останні жнива Миколи Малицького в своєму господарстві. У Маланюковій поемі «Побачення» передано важку атмосферу тих серпневих днів:

Той день важкий був, хмурний і нервовий.

Брехало радіо. Зуділи мухи.

Господар все вдивлявся в непевне небо.

Блідіш була, ніж завше, господиня... [14, с. 381].

«Йшла возовиця, – згадував Маланюк. – Під'їжджали мажари зі снопами, що з них було будовано могутні, огрядно заокруглені стіжки. Надходив променистий, лагідний вечір серпня, що завжди викликає в пам'яті нестерпну молитву з Чину Вечірні:

Світе тихий,

Святия слави безсмертного

Отця Небесного...

Ісусе Христе,

Пришедше сонця на запад,

Видівши світ вечірній...

Ми сиділи з паном Миколою під амбаром. Він час від часу давав

розпорядження, увесь поглинутий «симфонією возовицею» – від досвітку до пізнього вечора. Але він і я знали, що це, може, останні дні того «світу тихого» ...» [13, с. 389].

Ця ж сцена, і напруга, й неспокій, передчуття того, що ось-ось вибухне всесвітня катастрофа, бринить і в увертурі до «Побачення»:

*Прецедрий урожай
Вже звозили, й музика возовиці
Пливла під споловілою блакиттю.
Аж поки не спадала рання ніч,
Рясна від зір важких та довговіїх.*

*А тлом стояла тиша, тиша серпня,
Така глибока, майже бездиханна,
Що яблуко, спадаючи, здавалося
Гранатою: ось вибухне неспинно
І знівечить – зруйнує тишину... [14, с. 381].*

У тривожному передчутті того, що тиша мирного життя ось-ось вибухне війною, Малицький несподівано сказав: «Немає сили, яка б мене відірвала від цього. Хай буду останнім форналем², останнім чабаном, – але буду тут, у цім господарстві, що аджеж це я його віродив, відтворив до останнього стебла. Тут же не про “мій маєток” ходить: ходить про сенс життя, про творчість!» [13, с. 389].

Зустріч мистців Євгена Маланюка та Дарії Віконської, які були знаковими постатями українського письменства, в таких обставинах мала присмак гіркоти й передчуття неминучого – того, що нестиме незворотні зміни в житті кожної людини, народів Європи, зрештою – цілого світу...

Після 17 вересня 1939-го розпочався імперський карнавал смерти в театрі абсурду, режисерами й виконавцями якої виступали російські «визволителі».

У школах дітей почали вчити советського патріотизму, любити Советську батьківщину і Росію, «братній» російський народ і його високу культуру, захоплюватися мудрістю товариша Сталіна й партії большевиків, втовкмачуючи їм у голови віршики, подібні до такого: «Послав Сталін свої діти на Західні землі / просвіщати українців, щоб не були темні».

У родини Малицьких конфіскували їхню землю, інвентар, урожай, зібраний перед приходом німецьких, а потім – російських «визволителів».

Малицькі змушені були перебратися до Тернополя. Разом із ними

---

² Конох – галицьке діал.

тимчасово тут мешкав і старший брат Миколи отець Олександр, священник Української греко-католицької Церкви – парох у Шляхтинцях.

Через кілька місяців після початку війни Маланюк отримав листа (можливо уже із Відня) від Дарії Віконської, в якій вона писала, що *«її переконування протягом першого місяця радянської окупації – не помагали, а коли, нарешті, пана Миколу вона переконала і все було готове до від'їзду, його було заарештовано тієї ж ночі»* [13, с. 389].

При обшуку енкаведисти детально описали майно заарештованого й усього, що знаходилося в будинку: від меблів до кількості шкарпеток.

Миколу Малицького заарештували за те, що він як «керівник к[онтр]-[революційної] націоналістичної української організації “Лути” в Тернопільському воєводстві, на території кол[ишньої] Польщі проводив активну к[онтр]-[революційну] діяльність, направлену проти Радянської влади» [18, Арк. 1]. Його утримували в Тернопільській в'язниці. Постанова про арешт була підписана 5 грудня 1939 року, який відбувся через два дні.

Слідчий-енкаведист намагався тиснути на Малицького, щоб той визнав свою приналежність до ОУН. Однак в'язень заперечував будь-які зв'язки з цією організацією.

Після закінчення слідства Миколу Малицького перевели із Тернополя до Києва. Тут, у квітні 1941 року, російськими поневолювачами було висунуте офіційне звинувачення: він *«був великим поміщиком, експлуатував найману працю, [був] членом к[олишнього] польського сенату та української націоналістичної партії “УНДО”*» [18, Арк. 42].

26 квітня 1941 року Миколу Малицького засуджено на вісім років у «виправно-трудовому» концтаборі. Термін мав починатися з дня арешту – 7 грудня 1939 року.

Микола Малицький нібито помер у російському концтаборі у Сибірі 27 травня 1943 року [7, с. 107]. Через майже півстоліття, 31 березня 1989 року, нащадки тих, хто засудив Миколу Малицького до восьми років концентраційних таборів, реабілітували його...

У спогаді «Дарія Віконська» Євген Маланюк залишив образ мисткині, який знакує її глибоку життєву трагедію й переживання того часу: він пригадував *«передчасно зів'яле обличчя Дарії Віконської, аджеж ще віком молодій жінки, її стомлені очі, її сухорляву, але одночасно крихку постать, що нагадувала зіштовплене стебло завчасно облетілої квітки...»* [13, с. 387].

Спомин про останню зустріч Євгена Маланюка і Дарії Віконської, (йшлося очевидно про осінь – зиму 1941-го) коли їм судилося побачитися на кілька хвилин у Відні, показує усю екзистенційну трагічність ситуації письменниці: «Вона все ще вірила, що Микола живий і що він

повернеться [...] Ми стояли в голю приватного пансіонату у Відні і обмінювалися судорожно-короткими реченнями. Часу не було, ані обставин на спокійнішу розмову. Пані Ліна була в чорному футрі, яке якби підкреслювало нашу спільну й загальну жалобу. Її запалі очі, все ж, горіли заглибленим чорним жаром, а стягнуте, кольору слонової кости – обличчя, могло б служити маляреві темою для ікони мучениці. Але в її словах була міцність і непохитність віри ("Микола, напевно, живий, він повернеться і ми ще зустрінемось, хоч би й не у Шляхтинцях")» [13, с. 390, 391].

Ще один короткий спогад про життя Дарії Віконської часів німецької окупації залишив колишній віце-маршалок Сейму Другої Речі Посполитої Василь Мудрий. Після арешту Миколи Малицького «Ліна зі старенькою мамою лишилась без опіки. Це було для неї страшним моральним ударом. Їй все-таки вдалось виїхати разом із матір'ю німецькими транспортами до Відня. У 1942 р. вона вернула до Львова, де втратила матір. Потім перенеслась до Тернополя, але до власної хати вернути їй не вдалось. У 1944 р. виїхала вдруге до Відня, де жила серед дуже важких умовин, у свояків по матері» [15].

Чому російські окупанти не заарештували Дарію Віконську і її маму – одразу тоді ж, коли Миколу Малицького, чому не вислали у російські концтабори? Як Малицькі перед самим арештом Миколи збиралися виїхати із окупованої росіянами території? Найімовірнішим є те, що і мати, і донька були громадянами Австрійської республіки. Оскільки на той час Німеччина уже здійснила аншлюс Австрії, російські окупанти не наважувалися заарештувати громадянок країни, яка входила тепер до складу союзника Советського союзу – Третього Райху.

Під час воєнної завірюхи Дарія Віконська продовжувала публікувати статті з мистецтвознавства. У 1943 році Спілка праці українських образотворчих мистців влаштувала виставку з нагоди 35-ліття творчої праці Олени Кульчицької. До каталога цієї виставки написала вступну статтю Ліна Малицька-Федорович.

У одній із своїх останніх публікацій Дарія Віконська залишила заповіт для національного мистецтва та літератури, який, разом із усім, залишається й універсальним для кожної іншої культури: «Мистець, як кожен із нас, є живою частиною духового організму, що його звуть нацією. Те, як він бачить, відчуває і сприймає життя і як це маніфестується у його творчості, говорить не тільки про його власну вдачу, але й говорить нам дещо про характер нації, до якої він належить [...]. Всяке велике мистецтво виростає органічно з певного середовища і нерозривно зв'язане з ґрунтом, на якому воно росте й

росло. Наслідувати чужинні досягнення мистецтва без уваги на те, чи ті чужинні здобутки відповідають власній духовій структурі та власним потребам, родить анархію, родить щось штучне, неорганічне і фальшиве у мистецтві, що стає на перешкоді його природного розвитку. Така інспірована чужинними досягненнями мистецька продукція стає бездомною, а незабаром безхарактерною. [...] Ваги власного середовища, власної традиції та власної творчої ініціативи не заступить ніщо інше. Під теперішню пору національному мистецтву припадає важке завдання зберігати величезну частину скарбу духової культури нації, скарбу, нараженого на небувалі небезпеки. Може, не помиляюсь, коли гадаю, що найпевнішим провідником на дорозі до високоякісного національного мистецтва є, попри солідне вміння свого ремесла, любов до батьківщини. Безліч проявів рідного життя домагається мистецького вислову, чекає на те, щоб їх утримувати в духовому житті, утримувати в мистецькій культурі нації...» [19, с. 2-3].

Коли Красная армія йшла визволяти, щоб одразу ж поневолити, Європу, Дарія Віконська знову виїхала до Відня. Вона залишала Тернопіль і Львів, рідну землю, щоб більше сюди не повернутися.

Попри переїзди й незгоди воєнного часу, родинні втрати, руйнації міст і смерті тисячів і мільйонів, вона продовжувала писати. Вона так мріяла закінчити другу книгу із серії «За силу й перемогу» й другу частину «Райської яблінки»...

...Коли до Відня увійшла Красная армія, вона вже знала, що на неї полює СМЕРШ. «Тікаючи від енкаведистів, які прийшли її арештувати, вона вискочила через вікно із третього поверху на брук і на місці від того трагічного скоку померла» [15]. Насправді ж вона померла у Віденській лікарні 23 жовтня 1945 – через кілька місяців після цієї відчайдушної спроби самогубства [8, с. 6].

Євген Маланюк передумував історію загибелі доведеної до відчаю людини, яку він знав особисто. Ця смерть вразила його своєю безпощадністю і брутальною невідворотністю: «І от настала хвилина, коли свідомість блискавично підсумувала все, а крихке й вистраждане тіло бездихання опинилося на бруці, розбите й окривавлене»... [13, с. 391]. На три чверті століття художні твори письменниці, мистецтвознавча й літературознавча спадщина були майже забуті.

Місце її поховання, як і місцезнаходження могили її батька, невідоме. На пам'ятнику Віконської міг би бути напис, подібний до того, який зберігся на могилі її діда: «*Scriptor. Artifex. Vir magni ingenii et cordis humanissimus*»³.

У тридцятих роках XIX століття польське суспільство розпочало півторадесятилітню епоху конспірацій, яка готувала збройне повстання

для відбудови Польської самостійної соборної держави. Самовидцем і діяльним співчучасником цієї романтичної епохи був Іван Федорович. Вихований на ідеалах Речі Посполитої, він проливав свою кров за відродження Польщі, але завжди почувався русином-українцем, нащадком роду, який відомий був із часів Руси-України. Його предки служили й Руській державі, й Великому князівству Литовському, й Речі Посполитій, Білорусі та Україні.

Зазнавши поразок, переживши тюрми і страти, польська політична еліта, в якій поруч із шляхтою стає інтелігенція, перейшла в Галичині в епоху Позитивізму до органічної праці, творячи у межах галицької автономії польські національні та квазідержавні інституції, опановуючи всі сфери культурного, економічного, політичного життя. В цю епоху довелося жити й шукати своє місце у політично-культурному й господарському просторі Володиславові Федоровичеві – обшарі, де український національний проект щойно починав розгортатися.

Володислав, вихований на польській і німецькій культурних традиціях, як і його батько, ідентифікував себе русином-українцем, працював для української культури. Як і батько, син був філософом і письменником, політичним мужем.

Велика війна та українсько-польський змаг, боротьба ягеллонського міту за створення Другої Речі Посполитої як федеративної держави різних народів у модернізованій перспективі Юзефа Пілсудського та п'ястівського міту-візії Польщі як однонаціональної держави Романа Дмовського, в якій інші національні меншини мали б переплавитися у горнилі колонізації і колонізації, прискорила процес національного дозрівання українців у Польській державі.

У цьому історичному просторі довелося жити і творити Іванні-Кароліні Федорович-Маєр-Малицькій. У її родових коренях разом із князівською кров'ю Федоровичів переплелися корені й матері-австріячки, і багатьох шляхетських родів Європи, відомих від Ренесансу до Бароко та Класицизму. Вона була останнім цвітом родинного дерева, ставши українською письменницею й мистецтвознавцем Дарією Віконською.

Три покоління роду Федоровичів лучила й традиція літературної творчості. Можна б добачати у *tagnum opus* Дарії Віконської «За державну бронзу» (із циклу «За силу й перемогу») продовження традиції філософських роздумів над світоустроєм її діда Івана Федоровича, який в останні роки життя намагався створити цілісну систему макрокосмосу, та наукових пошуків її батька Володислава – у соціології,

---

³ Письменниця. Мисткиня. Вельми освічена людина великого духу і серця – латинськ.

політології, культурологічних студіях. Внучка й донька, на відміну від діда й батька, прагнула заглянути в душу спільноти, пізнати таємниці національного характеру, створити студію мікрокосмосу духових та духовних поривань і окремого мистця й української людини сучасного світу загалом.

Очевидно, що написання філософських діялогів «Райська яблінка» та збірки есеїв «За державну бронзу» закорінене й у родинну письменницьку традицію – створення афоризмів як Іваном, так і Володиславом Федоровичами.

Кожен із трьох поколінь цього роду став уособленням своєї доби: Іван Федорович епохи польського романтизму, Володислав Федорович – польського та українського позитивізму, «органічної праці», а Дарія Віконська – українського модернізму.

Літратура:

1. Баган О. Вісниківство як понадчасовий феномен: ідеологія, естетика, настроєвість / Олег Баган // Вісниківство: літературна традиція та ідеї. – Випуск 1. – Дрогобич: Коло, 2009. – С. 6-48.
2. Віконська Дарія. *Ars Longa*. Літературознавство. Мистецтвознавство. Культурологія / Дарія Віконська. – Львів: Піраміда 2015. – 352 с.
3. Віконська Дарія. Джеймс Джойс: Тайна його мистецького обличчя / Дарія Віконська / Упорядкування, літерат. редакція, передмова і прим. Василя Габора. – Львів: Піраміда, 2013. – 76 с.
4. Віконська Дарія. Жінка в чорному: Етюди, поезії в прозі, нариси, діалоги / Дарія Віконська. / Упоряд., літ. редакція, передм. і прим. В. Габора. – Львів: Піраміда, 2013. – 108 с.
5. Віконська Дарія. За силу й перемогу: Нариси / Дарія Віконська. – Частина I: За державну бронзу. – Львів: Піраміда, 2016. – 343 с.
6. Гординський С. На переломі епох. Літературознавчі статті, огляди, есеї, рецензії, спогади / Святослав Гординський. – Львів: Світ 2004.
7. Гуцал П. Педагог, підприємець, громадський діяч (Доля і недоля Миколи Малицького) / Петро Гуцал // Реабілітовані історією. Тернопільська область. – Книга друга. – Тернопіль, 2012. – С. 107-111.
8. Габор В. Українська письменниця і літературознавець Дарія Віконська очима сучасників / Василь Габор // Дарія Віконська (1893 – 1945): Бібліографічний покажчик, Львів: Львівська наукова бібліотека імені Василя Стефаника НАН України 2007.
9. Дуда І., Тернопіль. 1540–1944. Історико-краєзнавча хроніка. / Ігор Дуда / Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2010.
10. Кришталович У. “Довкола однієї книжки”. Листи Дарії Віконської (Іванни Федорович-Малицької) до Йосафата Скрутеня (1931 – 1932) / Уляна Кришталович // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. Василя Стефаника. – Вип. 15. – Львів, 2007. – С. 318-355.

11. Листи Володислава Федоровича до Олександра Барвінського // Львівська наукова бібліотека імені Василя Стефаника. Відділ рукописів. – Ф. 11 (Барвінські). – Спр. 2606.
12. Листи Малицьких Ліни і Миколи до Йосафата Скрутеня // Центральний державний історичний архів у Львові. – Фонд 376 (Фонд Івана Йосафата Скрутеня). – Опис 1. – Справа 101.
13. Маланюк Є. Дарія Віконська / Євген Маланюк // Євген Маланюк. Книга спостережень. – Том II. – Торонто: Гомін України, 1966. – С. 387–391.
14. Маланюк Є. Побачення / Євген Маланюк // Маланюк Євген. Поезії. – Львів, 1992. – С. 381–388.
15. Мудрий Вас. Ліна Федорович-Малицька / Вас[иль] Мудрий // “Наше Життя”. – Філадельфія, 1950. – № 12 (грудень). – С. 6.
16. Набитович І. Дерево життя літературного роду: Іван Федорович, Володислав Федорович, Дарія Віконська / Ігор Набитович. – Київ: Дух і Літера, 2018. – 560 с. (Серія «Постаті культури»).
17. Набитович І. Дарія Віконська – лицар українського II Rinascimento / Ігор Набитович // Віконська Д. За силу й перемогу: Нариси / Дарія Віконська. – Ч. I: За державну бронзу. – Львів: Піраміда, 2016. – С. 7–31.
18. Слідча справа НКВД Миколи Малицького // Державний архів Тернопільської області, Ф. 3429 ([Фр.] – Фонд радянського періоду). – Оп. 3. – Спр. 169.
19. Федорович-Малицька Л. Проблема національного мистецтва / Дарія Віконська // “Наші Дні”. – Львів, 1943. – Число 3 (Березень). – С. 2–3.
20. Hankiewicz R. v. Habdank C. Wladislaw R. v. Fedorowicz / Clemens R. v. Hankiewicz. – Wien, 1909.
21. Nabytowiec I. Esejstyka Dariji Wikonskiej w kontekście artystycznych i politycznych idei dwudziestolecia międzywojennego / Ihor Nabytovych // Wspólnota wyobrażona. Pisarki Europy Środkowej wobec problemów literackich, społecznych i politycznych lat 1914 – 1945. – Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 2017. – S. 157–172.

Олег Бабенко*

Державний архів Кіровоградської області, м. Кропивницький

АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ ПРО МИКОЛУ ЛЕВИТСЬКОГО

Стаття є коротким оглядом документів, виявлених у фондах Державного архіву Кіровоградської області, які відображають життя й діяльність Миколи Васильовича Левитського. Йдеться про Левитського як публіциста, громадського та політичного діяча тощо, чия доля пов'язана з м. Єлисавет(град) та Єлисаветградським повітом Херсонської губернії.

Ключові слова: історія України, Херсонська губернія, Єлисаветградський повіт, м. Єлисавет, кооперація, Центральна Рада.

The article is a brief overview of the documents revealed in the funds of the State Archive of Kirovograd region, which represent the life and work of Mykola Vasylovych Levytskyi. So, we talk about Levytskyi as a publicist, a public and political figure, etc., whose fate is connected with Yelysavet(grad) city and Yelysavetgrad district of the Kherson province.

Key words: history of Ukraine, Kherson province, Yelysavetgrad district, Yelysavet city, cooperation, Central Council of Ukraine.

Постановка проблеми. Відзначення на загальнодержавному рівні 160-річчя від дня народження М.В. Левитського зумовлює увагу дослідників до його визначної постаті та суспільно-політичних процесів і формацій, у добу яких він жив, що є неможливим без неупередженого залучення до наукового обігу архівних документів і матеріалів, які не розглядалися дослідниками раніше.

Микола Васильович Левитський небезпідставно вважається батьком української кооперації. Діяльність і вплив «артільного батька» розповсюджувалися фактично на всю Україну. Проте багато в чому доля Левитського завжди була пов'язана з містом Єлисавет(град), Єлисавет(град)ським та Олександрійським повітами Херсонської губернії – територією нинішньої Кіровоградської області.

Загальновідомо, що саме в с. Федвар Олександрійського повіту на – весні 1894 року (трохи згодом – у Сентовому Олександрійського, Каніжі, Панчевому Єлисаветградського повітів) Левитський ініціював створення перших сільськогосподарських артілей із понад 180 товариств,

---

* Бабенко Олег Олександрович, директор Державного архіву Кіровоградської області, голова обласної організації НСКУ, м. Кропивницький

організованих за його участі по усій Україні. Подивитися на хліборобські артілі в 1899 році до Левитського в Аджамку та Суботці приїде Леся Українка¹ й Олена Пчілка, а сам їх творець – частий гість господаря хутора Надії – стане праобразом головного героя п'єси «Понад Дніпром» І. Тобілевича (Карпенка-Карого) Мирона Серпокрила². Принагідно: про художній образ Мирона Серпокрила як резонера ідей М. Левитського свого часу вже згадував автор цих рядків у ряді своїх публікацій³.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На превеликий жаль, зв'язок М. Левитського з територією нинішньої Кіровоградщини досі не отримав достатнього висвітлення в науковій літературі. Проте все ж варто відзначити нарис В. М. Боська «Єлисаветградська епопея артільного батька», вміщений у його авторському виданні «Історичний календар Кіровоградщини на 2009 рік. Люди. Події. Факти»⁴, як найбільш повну публікацію про перебування Миколи Левитського в краї та його вплив на суспільно-політичні на його території. Попри те, що загальна інформація, яка є своєрідним дороговказом для місцевих дослідників, міститься й у інших виданнях В. Боська⁵, ґрунтовних праць істориків, присвячених умовній темі «Левитський і територія нинішньої Кіровоградської області», протягом десятиліття ще не опубліковано. Нам відомо про зацікавлення темою «Єлисаветградський період громадської та творчої діяльності М. Левитського» доктором історичних наук, доцентом О.А. Житковим, публікацію відповідних

¹ Спогад М. В. Левитського про приїзд до Олександрійського повіту Лесі Українки, яка цікавилася кооперативним рухом // Державний архів Кіровоградської області (ДАКО), Довідково-інформаційний фонд (ДІФ), Колекція спогадів, інв. № 622, арк. 1, 2.

² Див.: Смоленчук М. Скарби Золотого Поля. Вибрані краєзнавчі розвідки, есеї та статті. Бібліотека видання «Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України. Серія: «Із архівної скарбниці» / Підготовка текстів, упорядкування та передмова Олега Бабенка. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2015. – С. 131-132.

³ Див.: Бабенко О. Від єдиного кореня (Проблема української інтелігенції в драматургії корифеїв). / Бабенко Олег Олександрович. – Кіровоград: Кіровоградська обласна організація Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, Кіровоградський державний педагогічний інститут імені В.К.Винниченка, 1994. – 32 с.; Бабенко О. На сторожі духовності: Національний характер українців у творчості І.Тобілевича (Карпенка-Карого). Серія: Бесіди про драматургію І. Тобілевича (Карпенка-Карого) / Бабенко Олег Олександрович. – Кіровоград: «Алтей», Кіровоградська обласна організація УТОПІК, 1998. – 50 с. тощо.

⁴ Босько В. «Історичний календар Кіровоградщини на 2009 рік. Люди. Події. Факти» / Босько Володимир Миколайович. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2009. – С. 54-61.

⁵ Див.: Босько В. «Історичний календар Кіровоградщини на 2014 рік. Люди. Події. Факти» / Босько Володимир Миколайович. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2013. – С. 69-70, Босько В. «Історичний календар Кіровоградщини на 2019 рік. Люди. Події. Факти» / Босько Володимир Миколайович. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2018. – С. 65-66.

праць якого з нетерпінням очікуємо. А тим часом спробуємо окреслити деякі джерела майбутніх досліджень.

У Державному архіві Кіровоградської області зберігається комплекс документів, серед яких є і документи довідково-інформаційного фонду, у тому числі періодика, в яких містяться свідчення про життєвий шлях М. Левитського. Деякі з них нещодавно оприлюднено в розділі «Микола Васильович Левитський (1859–1936): організатор кооперативного руху, публіцист, громадський діяч» рубрики «Видатні особистості нашого краю» на веб-сайті Державного архіву Кіровоградської області⁶. Тож науковим завданням цієї статті є популяризація й уведення до наукового обігу зазначених документів та відомостей, що в них містяться, в загальному контексті історії України загалом і відповідної території зокрема.

Метою пропонованої статті є спроба короткого огляду документів, виявлених у фондах Державного архіву Кіровоградської області, які відображають життя та діяльність Миколи Васильовича Левитського.

Виклад основного матеріалу. На території Єлисаветградщини М. Левитський утвердився не лише як ентузіаст кооперації, але і як послідовний прихильник українського суспільно-політичного руху. Практично з самого початку своєї діяльності в краї Микола Васильович активно взаємодіє з місцевим земським рухом, що також опікувався питаннями збільшення ефективності сільського господарства: місцеві земства шукали можливості для допомоги селянам у боротьбі зі злиднями та голодом. У зв'язку з цим життя та діяльність Левитського час від часу фіксувалася в офіційних документах⁷ і різноманітних друкованих виданнях, що нині зберігаються у фондах Державного архіву Кіровоградської області. Та загалом наявні в архіві документи висвітлюють життя М. Левитського з його ранньої юності. Насамперед, відомими нам є документи Златопільської гімназії, що відображають процес навчання Миколи Левитського. Серед документів фонду «Златопільська чоловіча гімназія» збереглося звернення священика с. Федвар Олександрійського повіту о. Василя Левитського до інспектора Златопільської прогімназії щодо прийняття його сина Миколи на навчання. У зверненні батько просить інспектора піддати свого сина вступним випробуванням і за їхнім підсумком зарахувати останнього до навчального закладу. Документ датований 20 серпня 1869 року⁸. Також у зазначеному фонді

⁶ <http://dakiro.kr-admin.gov.ua/vonks/levitsky/exh.php>

⁷ Див.: ДАКО. Ф. 18. Єлисаветградська міська дума, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії; ДАКО. Ф. 78 Єлисаветградська міська управа, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії тощо.

⁸ ДАКО, Ф. 499. Златопільська чоловіча гімназія, м. Златопіль Чигиринського повіту Кременчуцької губернії, оп. 1, спр. 9, арк. 30.

збереглися відомості про успішність та поведінку гімназиста, перевідні відомості за всі роки навчання Миколи, а також записи про переведення його до наступного класу та закінчення навчання.

З 1877 до 1894 року в місті Єлисаветград виходив приватний часопис «Єлисаветградский вестник». Серед авторів часопису вказано й М.В. Левитського⁹. Слід зазначити, що статті та дописи Левитського були присвячені не тільки питанням кооперування селян та міських ремісників, але й розповсюдження та розвитку української культури, українського шкільництва. Зазначений часопис був закритий через непорозуміння з цензурою та місцевим керівництвом саме через виразну українофільську позицію.

М. Левитський не припиняв своєї публіцистичної діяльності. У лютому 1903 року в місті почала виходити нова приватна газета «Єлисаветградские новости»¹⁰, серед активних авторів якої – М.В. Левицький. Кооператор регулярно публікував матеріали, присвячені, передусім, сільському господарству. Серед них привертають увагу статті «Самодіяльність в народному господарстві», фейлетони «Серед артільників» та «Сон Івана Гармошкіна. Присвячується російським артілям». У цій газеті регулярно публікувалися й листи самого Левитського до редакції. Слід зазначити, що в цей час інтерес до артільної справи знову зростає. Відповідно й редакція «Єлисаветградских новостей» регулярно публікувала як статті на відповідну тематику, так і різноманітні інформаційні матеріали, зокрема повідомлення про зібрання єлисаветградських артілей¹¹. Після придушення першої російської революції у 1908 році газету було закрито, а її редактора – заарештовано.

У 1909 – 1911 роках у місті було популярним видання «Труд: еженедельная газета, посвященная профессиональным нуждам трудящихся»¹², у якій Микола Васильович також публікував статті про практику створення й артілей та їхню діяльність.

Час від часу статті Левитського, незважаючи на їхню відверту проукраїнську спрямованість, брала до друку редакція газети міського земства «Голос Юга», редакційна політика якої, загалом, до українського питання не була прихильною. Наприклад, у 1915 році на шпальтах газети¹³ публікується стаття «Українська стихія в нашому краї», яка справила величезний вплив на сучасників, а в одному з березневих

⁹ Див.: ДАКО, ДІФ, інв. №№ 1926–1945.

¹⁰ Див.: ДАКО, ДІФ, інв. №№ 2194–2195.

¹¹ Базака Роман. Преса Кіровоградщини (1874–1921 рр.): історико-функціональний аспект, типологічна характеристика: монографія / Базака Роман Вікторович. – Кропивницький: Центрально-Українське видавництво, 2018. – С. 86-87.

¹² Див.: ДАКО, ДІФ, інв. № 2222.

¹³ Див.: ДАКО, ДІФ, інв. №№ 1161-1172.

номерів 1916 року – стаття «Рідна хата», в якій автор протестував проти незатвердження Херсонською губернською земською управою статуту нової української газети. Левитський коротко виклав свої претензії, проте писав, що сподівається на позитивний кінцевий результат усієї справи. Завершувалася стаття коротким віршем українською мовою¹⁴.

Про діяльність самого М. В. Левитського в Єлисавет(граді) періоду Української революції 1917–1921 років також можна довідатися зі сторінок місцевої періодики. Так, у номері від 17 січня 1917 року «Голос Юга» розмістив матеріал про зібрання членів кооперативної їдальні. На зібрання з'явилися 44 члени харчового кооперативу. Першим виступив Микола Левитський, який вказав на те, що старий статут їдальні не відповідає сучасним реаліям і членам кооперативу потрібно обговорити його. Саме Левитський нагадав про продовольчу кризу та важливість взаємодопомоги у важкий час. Потім виступив член ревізійної комісії з коротким фінансовим звітом. Зібрання оголосило подяку правлінню за сумлінне виконання своїх обов'язків і продовжило його повноваження з дорученням отримати допомогу від міської думи (1000 крб.) і розпоряджатися нею на користь колективу¹⁵.

У березні 1917 року до Єлисаветграда докотилися звістки про революцію, що відбулася в Петрограді, а також зречення Миколи II з престолу й встановлення Тимчасового уряду. М. В. Левитський взяв активну участь у революційних подіях в Єлисаветграді. Зокрема 4 березня 1917 року розпочалася чистка в міській поліції від монархістів. Для нагляду за поліцейськими, що склали присягу Тимчасовому уряду, земське зібрання разом із представниками від робітників обрали п'ять комісарів від загальноміського комітету охорони революції. Серед інших був обраний і Микола Васильович, що став комісаром у міському поліцейському управлінні¹⁶.

Хронологічно точно передає газета події наступного дня.

5 березня 1917 року о першій годині дня поліцмейстер Глибовський разом із головою комітету Горшковим і всіма комісарами прибули до приміщення міської управи. Чинам поліції було оголошено постанову про перехід поліції під контроль комітету за умови звільнення з посад поліцейських, що не мають довіри громадськості, необхідність прийняти до дільниць комісарів комітету, взяти на грошове утримання комісарів,

¹⁴ Левитський М. Рідна Хата // Голос Юга. – №34. – 9 марта 1916. – С. 3 (ДАКО, ДІФ, інв. №1175, арк. 11).

¹⁵ Собрание членов кооперативной столовой // Голос Юга. – №13. – 17 января 1917. – С. 3 (ДАКО, ДІФ, інв. №1182, арк. 26).

¹⁶ От общегородского комитета к населению Елисаветграда // Голос Юга. – №49. – 4 марта 1917. – С. 3 (ДАКО, ДІФ, інв. №1184, арк. 12).

здати комітету вогнепальну зброю й встановити для комісарів та поліцейських нові розпізнавальні знаки. Як комісар від загальноміського комітету брав участь у переговорах і Микола Левитський. Поліцмейстер погодився на умови комітету й попросив його якнайшвидше оголосити населенню про перехід поліції на бік революції¹⁷.

О пів на третю до міської управи приїхав помічник губерньського жандармського відділення підполковник Ужумедський-Грицевич. Він заявив про готовність підпорядковуватися загальноміському комітету, проте голова комітету Горшков повідомив, що жандармерія скасовується, а відтак Ужумедському-Грицевичу та його підлеглим пропонується здати усю зброю міському управлінню, а також передати земству архів жандармського управління. Підполковник погодився й запевнив, що він та його підлеглі будуть виконувати всі накази комітету. У роззброєнні жандармів брав участь і М. Левитський¹⁸.

Активною була участь Левицького в самоорганізації елисаветградської української громади. В середині березня Центральна Рада надіслала до Єлисаветграда телеграму, за підписом Єфремова, із закликом налагоджувати контакти громадських організацій та земств із центром краю з метою «об'єднання в одну автономну одиницю». При цьому «рада поступовців», як назвали її в газеті «Голос Юга», призначила з'їзд на 25 березня та закликала надсилати заяви про участь до Київського виконавчого комітету. 17 березня українці міста вирішили влаштувати збори 19 березня й обрали двох делегатів на з'їзд. Одним із делегатів був Микола Левицький¹⁹.

19 березня 1917 року в черговому номері місцевої газети «Голос Юга» було надруковано звернення Левитського «До українців міста Єлисавета».

«Дорогі браття і сестри! Довго наша мати Україна стогнала у тяжкій неволі. Більше 260 літ темна ніч безправія і насильства покривала Україну і гнітила душу нашого народу. Старий політичний бюрократично-поліцейський устрій – се та велика кузня, де вороги народу кували кайдани для цілої Росії, а разом з тим і для нашої матері України... Віковічна неволя упала. Кайдани, в які був закований народ, розірвалися, а та величезна кузня, де кувалися кайдани для України і цілої Росії, уже зруйнована на віки, як хочеться думати і вірити... Чи можемо ми, чи маємо ми право не використати сей великий історичний

¹⁷ *Переход городской полиции к обще-городскому управлению // Голос Юга. – №49. – 4 марта 1917. – С. (ДАКО, ДІФ, інв. №1184, арк. 12).*

¹⁸ *Упразднение жандармского отделения // Голос Юга. – №49. – 4 марта 1917. – С. 3 (ДАКО, ДІФ, інв. №1184, арк. 12)..*

¹⁹ *Среди украинцев // Голос Юга. – №64. – 19 марта 1917. – С. 2 (ДАКО, ДІФ, інв. №1184, арк. 30 зв.*

момент за для здобуття і зміцнення прав і свободи за для України. Ми повинні, ми мусимо се зробити – се наш моральний святий обов'язок... Задля того, щоб виконати свій великий обов'язок, ми повинні найбільше звернути увагу на те, щоб добре зорганізуватися і в справах політичних і культурно-просвітницьких...», – писав Левитський у недільному номері, звертаючись до української громади міста. Також у відозві було вміщено запрошення на збори о 12.00 у залі біржі²⁰.

Перше після революції зібрання української громади міста відбулося у встановлений час у встановленому місці. Головував на зібранні сам Микола Левитський, який виступив із яскравою промовою, змальовуючи минуле та тогочасний стан України, і закликав до боротьби за перетворення Росії на федеративну республіку з широкими автономними правами українців. Подібні тези повторили більшість промовців. Один із них – на прізвище Верховинець – розповів про боротьбу галичан за політичне самовизначення українців у Австрії. Інший промовець – Шафонський – виголосив «сильну промову», акцентуючи на загрозі демократичній Україні з боку німецького імператора, закликав «підтримати народне представництво у великій боротьбі». Від імені ради робітничих депутатів з'їзд привітав голова Ради Талалаєв. Зібрання ухвалило надіслати вітання тимчасовому уряду, елісаветградській та петроградській раді робітничих депутатів, київській Центральній Раді та командуючому Південно-Західним фронтом генералу Олексію Брусилову. Обрано організаційну комісію, що мала направити трьох делегатів на київський з'їзд. Завершилося зібрання «співом «вічної пам'яті» загиблим борцям за свободу та двох українських гімнів». На український фонд було зібрано 400 крб.²¹

Після повернення зі з'їзду Левитський продовжив діяльність з організації життя української громади міста. Зокрема 31 березня 1917 року «Голос Юга» повідомляв про перше зібрання українців-робітників, що працювали на місцевих заводах. Зібрання відбулося у приміщенні зимового театру. Серед присутніх було багато представників української інтелігенції, серед яких артисти української трупи, студенти тощо. Головував на зібранні М. Левитський.

Ухвалено декілька резолюцій, очевидно, під впливом поїздки Левитського на з'їзд до Києва. Перший пункт резолюцій вимагав переведення дітей на українську мову навчання, російську викладати з 3-го класу, негайно відкрити для вчителів народних шкіл курси української

²⁰ До українців міста Єлисавету // *Голос Юга*. – №64. – 19 марта 1917. – С. 2. (ДАКО, ДІФ, інв. №1184, арк. 30 зв. (збережено орфографію оригіналу)).

²¹ Среди украинцев // *Голос Юга*. – №65. – 21 марта 1917. – С. 3 (ДАКО, ДІФ, інв. №1184, арк. 33).

мови, літератури та історії. Другий пункт містив вимогу до міських комітетів, земської та міської управи друкувати оголошення та відозви двома мовами: російською та українською. Третій пункт містив прохання про насичення українськими книжками заводських бібліотек. Відповідно до четвертого пункту «бажано було б щоб на Великодній обідні Євангеліє читалося також і українською мовою»²².

У середині 1917 року було переобрано склад міського земського зібрання. Окрім інших, у думі, яку, на противагу попередній, назвали народною, що складалася переважно з лібералів, представництво отримали й проукраїнські сили. Зокрема, від української партії соціалістів-революціонерів до думи був обраний і Микола Васильович Левитський. Саме Левицький проголосив на засіданні 16 серпня 1917 року першу в міській думі Єлисаветград промову українською мовою, що була зафіксована в журналі засідань думи. Як не дивно, і в цій промові фактично не згадувалася ні Центральна Рада, ні її заходи. Навпаки, Левитський заявив, що програма його партії в думі полягає в задоволенні потреб трудового народу незалежно від національності. Себе Левитський також охарактеризував як федераліста й противника централізації влади, що хотіла правити з Петрограда. Проте вже один із наступних промовців – представник ради робітничих депутатів гласний В. Штамм, – оголосив головною метою діяльності порятунком Росії, якого не може бути без порятунку революції. Обговорення завершилося визначенням посадових окладів керівництву думи, а також вибором нового складу управи, що виявилися невдалим²³.

Лише на засіданні 28 листопада 1917 року в протоколі вперше була прямо згадана Центральна Рада. На засіданні обговорювалося питання, пов'язане зі створенням більшовицького уряду – Ради народних комісарів. Гласний Штамм вказував, що визнавати владу Ради народних комісарів не можна. Одночасно він схвально відгукнувся про ідею вислати делегатів на губернський з'їзд, скликаний губернським комісаром Тимчасового уряду Юріциним, що мав обговорити сучасний політичний момент, ставлення до Центральної Ради, до центральної влади (напевне, більшовицький РНК), організацію губернської влади та поточні справи. Також Штамм зазначив, що у випадку невизнання влади РНК, необхідно визнати херсонський з'їзд ініціативною групою зі створення Херсонської республіки, якщо звісно не визнавати владу Центральної Ради або генерала Корнілова²⁴. Те саме заявив гласний

²² *Собрание рабочих-украинцев // Голос Юга. – №73. – 31 марта 1917. – С. 3 (ДАКО, ДІФ, інв. №1184, арк. 48).*

²³ *ДАКО, Ф.18, оп.1, спр.577, арк. 125-128 зв.*

²⁴ *ДАКО, Ф.18, оп.1, спр.577, арк. 210 зв.*

Тарчук. Гласний Еберман наполягав на з'ясуванні ставлення до Центральної Ради, проте головуючий на засіданні Я. Метт прямо вказав на те, що з питання визнання Центральної Ради досягти згоди не вдасться²⁵.

Дійсно, однастайності серед земців не було. Гласний Гайсинський пропонував дати наказ делегатам на Херсонський з'їзд організувати владу, з огляду на безвладдя в країні, але таку владу, яка б не належала «тільки радам або Україні». У перебігу обговорення гласний Гайсинський вказав на те, що певний спокій на Півдні Росії був забезпечений тим, що український рух не дозволив більшовицькому досягти таких розмірів, як в інших місцях. Гласний Штамм говорив про те, що питання про підпорядкування Центральній Раді на з'їзді ставити не можна. Підпорядкування Раді означало б перехід у інше підданство. Окрім того, Рада хоче вести самостійні переговори про мир, проте для цього вона спершу повинна оголосити війну. Гласний Левитський заперечив, стверджуючи, що в Єлисаветградському повіті 73% складають українці, а в Олександрійському – 86%. Відповідно, не можна не визнавати Раду, не питаючи в корінного населення. Тому, на думку Левитського, не потрібно було збирати з'їзд у Херсоні, а краще було б визнати Центральну Раду. Однак у резолюції міської думи Центральна Рада так і не була згадана, зате було висловлено вітання загальнооросійським Настановчим збором²⁶.

Подальший розвиток революційного процесу в Україні призвів до загострення ситуації та початку громадянської війни, а також війни з численними зовнішніми силами, що прагнули підпорядкувати собі Україну. В цій шаленій боротьбі місце автономістів-федералістів, до яких належав і Левитський, заступили більш радикальні герої, готові відстоювати свої цілі ціною життя або смерті. Як результат – думки, та й саме прізвище Левитського, набагато рідше потрапляють на шпальти газет або до офіційних документів. Таланти кооператора виявилися непотрібними ні гетьманській владі, ні денікінцям. Як відомо, Левитський час від часу брав участь у діяльності уряду УНР. Також підтримував більшовиків у 1919 році під час активної пропаганди колективної селянської праці.

Проте після закінчення масштабних бойових дій більшовицьким керівництвом було оголошено про перехід до нової економічної політики. Основою НЕПу в сільському господарстві вважався перехід до прогресивного продуктового податку й індивідуального землекористування, хоча паралельно з цим передбачалося заохочення селян до колективного господарювання на землі, у тому числі й об'єднання

²⁵ ДАКО, Ф.18, оп.1, снр.577, арк. 211.

²⁶ ДАКО, Ф.18, оп.1, снр.577, арк. 211 зв.-213 зв.

в кооперації. Також важливою складовою міського НЕПу було створення ремісничих артілей, які розглядалися дієвим засобом проти безробіття.

У таких умовах досвід М. Левитського знову потрібен новій владі – його статті починають друкувати в більшовицьких газетах «Червоний шлях»²⁷, «Зінов'євський пролетар»²⁸ тощо. Його шанують і вшановують. У жовтні 1926 року в Окружному сільському кооперативному союзі навіть вирішили вшанувати Левитського з нагоди його ювілею. Було створено спеціальний організаційний комітет, який підготував свято й провів його²⁹.

Левицький загалом вітав курс на суцільну колективізацію, розпочатий більшовиками в 1930 р. Він надсилав привітання учасникам різноманітних заходів, організованих владою, на зразок численних з'їздів кооператорів або колгоспників. Для прикладу: газета «Зінов'євський пролетар» 11 травня 1930 року публікує лист М.В. Левитського, надісланий окружному зльоту колгоспників, «Привіт колективістам» та фото, на якому автор серед членів організованої ним артілі в с. Сентове³⁰.

М. Левитський отримав від уряду Радянської України персональну пенсію та постійно мешкав у Києві. Час від часу він відвідував Зінов'євськ, де мав власний будинок. Проте з цього будинку він був примусово виселений Зінов'євською міською радою, про що 30 квітня 1930 року артільний батько повідомляє до керівництву РНК і ЕН УСРР³¹. Сам же Микола Васильович ще в 1927 році свою садибу хотів передати міській раді з метою перетворення її на центр розповсюдження кооперації та колективізації³². Тож очевидно, що в процесі радянської колективізації М. Левитський виконував швидше роль живої ікони, класика кооперації, який фактично не впливав на характер і напрямки розвитку колективної праці в УСРР. У 1936 році Левитський спокійно помер у Києві, у той час як значна кількість колишніх діячів українського есерівського руху та кооператорів були звинувачені в контрреволюційній діяльності та заарештовані³³ або доведені до самогубства.

²⁸ Див.: ДАКО, ДІФ, інв. № №1603-1652.

²⁹ ДАКО, Ф.Р-213, Земельне управління Зінов'євського окружного виконавчого комітету ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, м.Зінов'євськ, оп. 2, спр. 247, арк. 656.

³⁰ ДАКО, ДІФ, інв. № 1648, арк. 16 зв.

³¹ ДАКО, Ф.Р-250, Зінов'євський окружний виконавчий комітет ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, м. Зінов'євськ, оп. 1, спр. 1559, арк. 171.

³² Там само, арк. 164.

³³ Див.: ДАКО, П-5907, Управління служби національної безпеки України по Кіровоградській області, м. Кіровоград Кіровоградської області тощо.

Висновки. Отже, вивчаючи документи Державного архіву Кіровоградської області, можна значною мірою прослідкувати життєвий шлях, політичну та громадську кар'єру Миколи Васильовича Левитського, який залишив серйозний слід в історії України загалом і в регіональній історії нинішньої Кіровоградської області зокрема: як політичного та громадського діяча, а також яскравого прибічника колективних форм господарювання як серед селян, так і серед міських робітників та ремісників. Варто цілком погодитися з думкою В. Боська, що «для «українізації» нашого краю Левитський зробив більше, ніж будь-хто інший з його сучасників»³⁴.

Беззаперечно, зазначене підтверджено масивом згаданих у статті матеріалів, пов'язаних з діячем, що, однак, не є вичерпним, тож виявлення нових документів у подальшому потребує ґрунтовної дослідницької роботи.

Література:

1. Бабенко О. Від єдиного кореня (Проблема української інтелігенції в драматургії корифеїв). / Бабенко Олег Олександрович. – Кіровоград: Кіровоградська обласна організація Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, Кіровоградський державний педагогічний інститут імені В.К.Винниченка, 1994. – 32 с.
2. Бабенко О. На сторожі духовності: Національний характер українців у творчості І.Тобілевича (Карпенка-Карого). Серія: Бесіди про драматургію І. Тобілевича (Карпенка-Карого) / Бабенко Олег Олександрович. – Кіровоград: «Алтей», Кіровоградська обласна організація УТОПІК, 1998. – 50 с.
3. Базака Р. Преса Кіровоградщини (1874 – 1921 рр.): історико-функціональний аспект, типологічна характеристика: монографія / Базака Роман Вікторович. – Кропивницький: Центрально-Українське видавництво, 2018. – 270 с.
4. Босько В. «Історичний календар Кіровоградщини на 2009 рік. Люди. Події. Факти» / Босько Володимир Миколайович. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2009. – 260 с.
5. Босько В. «Історичний календар Кіровоградщини на 2014 рік. Люди. Події. Факти» / Босько Володимир Миколайович. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2013. – 260 с.
6. Босько В. «Історичний календар Кіровоградщини на 2019 рік. Люди. Події. Факти» / Босько Володимир Миколайович. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2018. – 260 с.
7. Смоленчук М. Скарби Золотого Поля. Вибрані краєзнавчі розвідки, есеї та статті. Бібліотека видання «Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України. Серія «Із архівної скарбниці» / Підготовка текстів, упорядкування та

³⁴ Босько В. «Історичний календар Кіровоградщини на 2009 рік. Люди. Події. Факти» / Босько Володимир Миколайович. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2009. – С. 60.

- передмова Олега Бабенка. – Кіровоград: Централіно-Українське видавництво, 2015. – 297 с.
8. Державний архів Кіровоградської області (ДАКО). Ф.18. Єлисаветградська міська дума, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії.
  9. ДАКО, Ф.78 Єлисаветградська міська управа, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії тощо.
  10. ДАКО, Ф.499. Златопільська чоловіча гімназія, м. Златопіль Чигиринського повіту Кременчуцької губернії, оп. 1, спр.
  11. ДАКО, Ф.Р-213, Земельне управління Зінов'євського окружного виконавчого комітету ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, м.Зінов'євськ, оп. 2, спр. 247.
  12. ДАКО, Ф.Р-250, Зінов'євський окружний виконавчий комітет ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, м. Зінов'євськ, оп. 1, спр. 1559.
  13. ДАКО, П-5907, Управління служби національної безпеки України по Кіровоградській області, м. Кіровоград Кіровоградської області.
  14. Державний архів Кіровоградської області (ДАКО), Довідково-інформаційний фонд (ДІФ), Колекція спогадів, інв. № 622.
  15. ДАКО, ДІФ, інв. № 1648.
  16. ДАКО, ДІФ, інв. № 2222.
  17. ДАКО, ДІФ, інв. № №1524–1790.
  18. ДАКО, ДІФ, інв. № №1603–1652.
  19. ДАКО, ДІФ, інв. №№ 1161–1172
  20. ДАКО, ДІФ, інв. №№ 1926–1945.
  21. ДАКО, ДІФ, інв. №№ 2194–2195.
  22. ДАКО, ДІФ, інв. №№1175–1184.

СПАДЩИНА

о. Ераст Місюра*

ЩО ТАКЕ УКРАЇНЬСЬКА ЦЕРКВА¹ І ЩО ПРО НЕЇ КАЖУТЬ²

Наша церква називається Єдиною Святою Соборною Апостольською Православною Українською Автокефальною Церквою.

1. Єдиною вона називається через те, що як Єдиний основоположник церкви Христос, єдине діло, яке звершив Він, єдине учіння Його, так мусить бути і єдина церква – те тіло, головою якого Христос, деб ця Церква не була, які-б форми життя не мала і які-б назви не носила.
2. Називається Святою, бо як тіло Христове вона не може бути іншою: вона освячена Його життям, учінням, стражданням, в ній перебуває Дух Святий, який благодаттю своєю охороняє її від гріха.
3. Соборною, бо Церква є зібрання всіх віруючих в Ісуса Христа всіх місць, часів і народів. Соборно вона повинна і діяти (вирішення справ, керування).

---

* Публікацію підготував Олег Бабенко.

Місюра Ераст Дмитрович, 1885 року народження, українець, уродженець с. Крутеньке Голованівського району Кіровоградської області, до арешту – мешканець с. Підвисоке (нинішнього Новоархангельського району) Кіровоградської області, священник. Заарештований Уманським окружним відділом ДПУ (у 1919 р. служив у петлюрівській армії; під час виконання релігійних обрядів проводив антирадянську агітацію тощо).

- Відповідно до постанови від 20 вересня 1929 р. про обрання міри покарання утримувався під вартою згідно статті 54-10 КК УРСР (антирадянська агітація і пропаганда);

- згідно із випискою із протоколу судового засідання колегії ОДПУ від 29 січня 1930 року засуджений до ув'язнення у концтабір строком на п'ять років (подальша доля не відома);

- за висновком заступника прокурора Кіровоградської області від 13 травня 1994 року на Місюру Ераста Дмитровича розповсюджується дія статті 1 Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» від 17 квітня 1991 року (Державний архів Кіровоградської області. ФП-5907, оп. 2р, спр. 14188).

¹ Рукопис «Що таке Українська Церква і що про неї кажуть» долучений до архівно-слідчої справи (№ 14188) як доказ антирадянської діяльності о. Ераста.

² Збережено особливості мови оригіналу.

4. Апостольською, бо зберігає учіння Святих Апостолів; нічого з нього не відкидаючи і не міняючи.
5. Православною, бо одержавши православну віру від греків наша церква зберігає її непорушною, і незмінною в догматах: вона визнає всі основні істини віри, що зазначені в Символі Віри і постановках Всесвітніх Соборів, шанує Божу Матір і всіх Святих, вклоняється образам їх і т.д.
6. Українською, бо об'єднує всіх віруючих українців; бо службу Божу виконує на українській мові, відроджує українські церковні співи, звичаї, виховує в вірних повагу до своєї української мови та культури і любов до рідного українського народу.
7. Автокефальною, називається через те, як і Церква кожного іншого вільного народу (Грецька, Російська, Сербська, Болгарська, Руминська і т.д.) вона вільна від підлягання церковній владі іншого народу. Вільною вона народилась, вільною вона жила до 1686 року, до менту поневолення її Московським патріархом і знову стала вільною з 1921 року.

Про неї вороги її кажуть Таку неправду:

1. Українська церква грішить, коли молиться на українській мові; то мова базарня і мужича.

Але базарною її назвав ворог всього українського митрополит Антоній, що втік за кордон з Деникінцями.

Такою-ж базарною є мова російська, німецька, французька, і мови всіх народів, що мають базари. Мужичою її називали російські і польські пани, які хотіли, щоб ми говорили на їх панських мовах. Ні Ісус Христос, ні Апостоли ніяких мов не називали ні мужичими, ні панськими.

Навпаки Ісус Христос заповідає Апостолам своїм йти і проповідувати Євангелію всім народам (Мт. гол. 28 ст. 19), дав їм обітування, що віруючі говоритимуть новими мовами (Мр. гол. 16 ст. 17), дає їм благодать Святого Духа, першим даром якої було уміння говорити і проповідувати на різних мовах (Діян. гол. 2 ст. 4), апостоли дійсно проповідують на всіх мовах, які розуміють люде.

Апостол Павел зауважує, що краще сказати п'ять слів на зрозумілій мові, ніж багато слів на чужій мові (1 Кор. гол. 14 ст. 19).

Батьки наші не цурались мови нашої в церквах; для них вона не була мужичою. Та мова, якою вони правили в Церкві, мало схожа на ту слав'янську, якою тепер правлять в слав'янських церквах. Батьки наші не казали «мір всем» а мир всім і т.д.

Батьки наші молились тільки на своїй рідній мові. Бог приймає молитву на всіх мовах, аби вона була від чистого серця, але найкраще молитись на своїй мові бо тоді ти розумієш, про що ти молишся, чого

просиш, бо й молитись треба не тільки серцем, а й розумом. Співайте Богові розумно, каже пророк Давид, а з ним і апостол Павел (1 Кор. гол. 14 ст. 15).

2. Української церкви нігде не було: завжди була церква Російська.

То неправда. Нарід Український перше російського знайшов і приніс на Україну Православну віру і заснував свою Церкву (988 р.).

Російська церква склалась тільки тоді, коли татарщина сплюндрувала Україну, Київський митрополит Петро пішов жити до Московського князя (Вона молодша за нашу на три віки). І тоді Українська Церква не загинула, а в стражданнях, в боротьбі з католицизмом і унією, часто при допомозі грецьких патріархів, жила до 1686 року, коли Московський патріарх Яким за гроші купив право на володіння Українською Церквою. З того часу дійсно задушили нашу Церкву.

3. Кажуть: ваша церква еретицька.

Еретики то ті, що ламають найголовніші істини віри: про Ісуса Христа, про Духа Святого, що не шанують Божу Матір, а ми нічого не ламаємо, а додержуємо всіх догматів православної віри.

4. Ви навіть не церква, а Липківці.

Липківський, то прізвище нашого першого митрополита. Нічого поганого в цій назві нема. Наш митрополит найбільше працював для збудування Української Церкви. Це людина побожна, освічена, до Єпископства він був довго священником. Це проповідник слова Божого, ми його шануємо. Але називати церкву нашу Липківською не можна. Ми віруємо не в Липківського, а в Ісуса Христа.

5. Ваш митрополит був розстрижений, як же він став митрополитом.

Ніхто його не розстригав. Коли він почав по Українськи служити, то митрополит Антоній, а послі єпископ Назарій (в Києві) забороняли йому служити, але цім благодаті Св. Духа і сана священника вони його не позбавили. Бо коли руками без віри і молитви, не можна благодаті передати, то так само канцелярським папірцем не можна її здійснити з того, хто її держав.

Патріярха Тихона позбавила сану і «Жива Церква» і патріярх Константинопольський, але він все ж таки залишається патріярхом. Так було і з нашим митрополитом і з другими священниками.

6. Всі ваші Єпископи й священники самосвяти.

То неправда. Ніхто сам себе висвятити не може. Нашого першого Єпископа було висвячено на Всеукраїнському Православному Церковному Соборі в 1921 році по обранню Собору через молитву всіх членів Собору і покладення рук священників членів Собору.

7. Ваших Єпископів висвячено не так як слав'янських, не через покладення рук Єпископів.

Наших Єпископів висвячено Церквою, як було висвячено Савла, Варнаву Антіохійською церквою (Діян. 13 ст.1-4), як висвячувала 240 років Александрійська церква (свідчення Єронима, Севера, Євтихія дов. В.Чеховського за Церкву Христову громаду проти царства тьми), як учили Апостоли: через обрання, молитву і покладення рук (Діян. гол. 6 ст. 5-6; Тим. 4, 14).

8. А чого ви мовчите про II Тим. 1, 6, де ап. Павел каже, що то він сам покладав руки на Тимофія, а говорите тільки про I Тим. гол. ст. 14.

Того, що тут (в II Тим. 1, 6) говориться не про висвячення. Прочитайте весь цей розділ і зрозумієте що йде розмова про віру і силу віри Тимофія. Покласти руки на голову – то не завжди значить висвячувати, а часом і виявити похвалу, співчуття (I Тим. гол. 5 ст. 2), так пояснює навіть проф. Академії Скворцов (Київ єпарх. від. за 1873 р. ст. 186).

9. Ваші Єпископи не мають Апостольського приємства, вони не Апостольські.

Вони Христові, Апостольське преємство вони одержали від Церкви Христової, яка зберігає всю повноту благодаті Св. Духа, і передає її обранцям своїм. Самі Єпископи без Церкви не зберігають преємства Апостолів.

10. Ваші Єпископи не канонічні, бо при висвячені їх не було виконано перше Апостольське правило, що Єпископа належить висвячувати двом або трьом Єпископам.

То правда що є таке правило і називається воно Апостольским.

А то не значить, що апостоли його встановили. Його встановила практика церков зручності його. А до того практика була різна. Включення припускалось після встановлення цього правила.

11. Взагалі ваша церква зламала канони.

Наша Церква учить, що канони утворюються Церквою для потреб її сучасного життя. Міняються потреби, міняються й канони. Слав'янська Церква цього словами не каже, а на ділі ці канони міняє і ламає. Ось послухайте: Апостольське правило забороняє одержувати Єпископський сан при допомозі державної влади, а в російській церкві весь час Єпископів призначали царі.

37 Апост. правило каже: два рази в рік повинні бути собори єпископів, а російська церква цих соборів не робила.

42 і 43 Апостольське прав. за п'янство і гру загрожують відлученням від церкви навіть мирян, але хто чув про це відлучення?

69 Апостольське правило тим самим загрожує за порушення Великого посту, середі і п'ятниці, але ви не боїтесь цієї загрози і порушуєте правило Апостольське.

81 Апостольське правило забороняє єпископам вмішуватись в дер-

жавні справи, а в російській церкві єпископи і священники були членами Державної думи.

14 і 15 правила VI Всесвітнього собору вимагають для хіротонії священника 30 років і диякона 25 років, а в російській церкві висвятилися в 20 років.

19. 80 правило того-ж собору каже, що коли в три неділі підряд не прийде до Церкви священнослужитель, то позбавляється сану, а мирянин відлучається від церкви. А це робиться?

16 правило сьомого собору забороняє єпископам і причетові носити пишну різнокольорову одіж, а слав'янські Єпископи яку носили?

53 правило Лаодикійського собору забороняє вірним танцювати на весіллі, а ви що робите? І таких правил, що зламані слав'янською церквою або відживши свій час є багато.

12. *Ваші єпископи жонаті, а жонатих єпископів ми ще не бачили в церкві.*

Але Апостоли були жонаті (Апостол Петро – Матф. 8, 14). Апостол Павел каже, що належить єпископові мати одну жінку (1 Тим. 3, 2), правила Апостольські говорять, що єпископи були жонаті і забороняють розводитись (5140). Ні Ісус Христос, ні Апостоли нігде нікому не забороняли женитись.

13. *У вас навіть після висвячення женяться, а це рішуче заборонено Церквою.*

Не зовсім рішуче. Дивись, що каже Анкирський собор в 10 правилі коли диякон при хіротонії заявить єпископові, що оженився, то це не забороняється.

14. *На вашому Всеукраїнському соборі не було єпископів, значить це не голос церкви, бо церква без єпископа бути не може, як каже Купріян Картагенський.*

Купріян Картагенський каже не про такого єпископа, якого знаємо ми зараз, що об'єднує десятки і навіть сотні Церков з їх священниками, а про єпископа – настоятеля церкви свого часу. Він був обранець народу, він представник церкви без нього нема церкви-парафії такі предстоятелі церков були на нашому соборі то священники.

Не було єпископа начальника і керівника, але то не вина, а нещастя нашого народу, що всі єпископи, що були на Україні, були чужими для нього і не пішли послужити йому. Українська Церква кликала їх на собор, коли-ж вони не пішли, то це їх вина, а не Церкви згідно 40 правила Лаодикійського собору. Українська церква знала такі менти, коли вона не мала єпископів, а залишалась все таки Церквою (Берестейський собор).

15. Вас не визнають інші церкви православні: ви не маєте з ними єднання.

Болгарської церкви не визнавала грецька церква з 1870 року, називаючи її схизмацькою, але від цього вона не переставала бути православною церквою. Не визнають, але церква і не потребує формального визнання: то не держава і не торговельне підприємство. А єднання церков відбувається, через Голову Церкви Ісуса Христа, віру в нього, молитву, тайни, а особливо через причастя тіла і крові Його.

Хто з православних єпископів хоче єднатись, той єднається.

В жовтні м. 1924 р. приєднався слав'янський Прилуцький єпископ Феодосій (Сергієв).

16. Ви розділили православну церкву на Україні.

Не ми розділили її. Ми хотіли тільки зробити її вільною. Але на гетьманському соборі 1918 році наших Українських священників і членів цього собору українців вигнали з собору вороги народу Українського. Наших священників за те, що вони почали служити по українські не послуховавши заборони єпископів, заборонили в священослужінні: коли ми на Всеукраїнському соборі 1921 року просили екзарха Михайла висвятити нам єпископа українця вибраного нами, він відмовився це зробити і вимагав, щоб собор покорився йому.

Не ми, а він розділив Церкву, не послуховавши її голову. Ми і тепер не хочемо розділення і прагнемо до з'єднання нашої Церкви зо всіма православними церквами всього світу. Єднання не може бути тільки з тими керівниками церкви чи то Тихоновської, чи то іншої якої: що запламували себе боротьбою з відродженням Церкви нашої, владолюбством, користолюбством, служінням не Христу, а мамоні і т.д. (Антоній, Михайло, Назарій і багато інших).

17. Ви петлюрівці.

То неправда. Петлюровщина, то політичне явище.

А наша Церква стоїть на ґрунті відокремлення Церкви від держави і політичних справ від церковних. Обвинувачення в петлюровщині робляться ворогами нашими. В свій час владі Петлюри робився донос на наших церковних діячів, як на більшовиків, а послі більшовикам робився донос на них-же як на петлюрівців.

Ніхто з діячів нашої церкви ні разу не був осуджений як петлюрівець, хоч були доноси і були суди, які закінчувались звільненням від обвинувачення (в Житомирі суд над Єпископом край-радою тягнувся дві неділі і обвинувачення в петлюрівщині відкинув).

18. Чого ви хочете?

Як християне ми хочемо досягнення Царства Небесного, царства добра, правди, справедливости, святости і йдемо до нього своїм рідним

шляхом. Як діти Церкви Української і народу Українського ми хочемо того, про що молимося так:

*Боже Великий Єдиний,
Нашу Вкраїну храни,
Волі і світу промінням
Ти її осіни!
Світом науки і знання
Всіх нас просвіти!
Вчистій любові до краю
Ти нас, Боже, зрости!
Молимося, Боже Єдиний,
Нашу Вкраїну храни!
Всі свої ласки й щедрости
Ти на люд наш зверни!
Дай йому волю, дай долю,
Боже Єдиний!
Світу і щастя народу,
Дай і довгі літа.*

Ольга Собчук*

м. Кропивницький

ЛИСТИ В. ЯСТРЕБОВА ЯК ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ВЧЕНОГО

У статті зроблено опис відомої та нововиявленої епістолярної спадщини відомого дослідника-краєзнавця Володимира Ястребова як важливого джерела для вивчення особистості та наукової діяльності вченого, зроблено спробу систематизації листів, визначено хронологічні межі та коротко охарактеризовано їх змістове наповнення.

Ключові слова: Володимир Ястребов, епістолярій, листування, історичне джерело, кореспонденція.

The article describes the well-known and newly discovered epistolary heritage of the well-known researcher-local historian Volodymyr Yastrebov as an important source for studying the personality and scientific activity of a scientist.

---

* Собчук Ольга Володимирівна – історик, провідний бібліотекар відділу рідкісних та цінних видань Обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Д.І. Чижевського.

Key words: *Vladimir Yastrebov, epistolary, correspondence, historical source, correspondence.*

Впродовж тривалого часу, аж до появи електронних засобів для обміну інформацією, листуванню належала основна роль у спілкуванні між людьми на відстані. На XIX століття припав справжній розквіт епістолярного жанру. Листи стали багатофункціональним засобом комунікації, що дозволяв вирішити ряд нагальних питань у різних сферах життя. Внаслідок копіткої роботи багатьох науковців щодо збирання, опрацювання та видання документальних матеріалів, стало можливим введення до наукового вжитку значної кількості нових джерел. Цей напрямок діяльності і сьогодні продовжує залишатись важливим завданням дослідників. Останнім часом в історичних розвідках все більше уваги приділяється джерелам особового походження, до яких відносяться, зокрема, й епістолярій. Адже саме епістолярій є одним із цінних історичних джерел, що дає змогу дослідникам встановити коло наукових зв'язків, відтворити картинку того соціокультурного середовища, в якому жив і працював дописувач, глибше зрозуміти епоху та відчутти психоемоційний стан автора листів. Завдяки вивченню листування відомих особистостей з'ясовуються нові факти, інформація про які відсутня в інших джерелах, з'являється можливість більш аргументовано з'ясувати роль в історії тієї чи іншої особистості.

Важливе інформативне значення належить й епістолярію відомого в Центральній та Південній Україні історика, археолога, етнографа, збирача та охоронця пам'яток історії та культури Володимира Миколайовича Ястребова (1855–1898). В. Ястребов провів перші наукові дослідження території сучасної Кіровоградщини, збирав та вивчав історичні, археологічні та етнографічні матеріали, долучився до створення музейного зібрання, постійно поповнював його та опікувався ним до кінця свого життя. Він все своє коротке життя (всього 43 роки) присвятив вивченню минулого південних та центральних територій України, хоча за етнічною приналежністю не був українцем, а народився в Росії, в с. Крива Лука Самарської губернії. Закінчивши Самарську гімназію, він вступає на історико-філологічний факультет Новоросійського університету в Одесі, після закінчення якого у 1876 році переїжджає до Єлисаветграда і влаштовується вчителем історії та географії спочатку до жіночої гімназії, а потім до земського реального училища. Вчителюючи, Ястребов активно займається науковими пошуками та дослідженнями. Діапазон наукових вподобань дослідника був досить широким: історія, етнографія, географія, археографія, фольклористика, археологія, педагогіка. Активна наукова діяльність спонукала

його до листування з багатьма вченими, видавцями, громадськими діячами. Переважна більшість листів історика містить досить цікаву інформацію, що стосується різних сфер діяльності науковця і має важливе значення для дослідження окремих аспектів історичного минулого нашого регіону.

Епістолярна спадщина вченого ще не була предметом спеціального наукового дослідження й вивчалася досить фрагментарно. Існують лише окремі публікації листів. Зважаючи на те, що джерельна база з дослідження життя та діяльності В.М. Ястребова є нечисельною, маловивченою та несистематизованою, враховуючи те, що архів вченого не зберігся, віднайдення та впорядкування нових джерел сьогодні є актуальним питанням.

На сьогоднішній день виявлено, опрацьовано та прокоментовано 32 листи В. Ястребова до відомих діячів науки, громадських діячів, видавців. Це листи В. Ястребова до Ф. Вовка, М. Сумцова, Ф. Лебединцева, О. Лашкевича, В. Саблера, М. Петрова та один лист від Д. Анучіна до В. Ястребова. З них лише 14 опубліковані. Так, вперше два листи В. Ястребова до Ф. Вовка були надруковані 1997 року у Всеукраїнському народознавчому часописі «Берегиня». Ці листи були віднайдені у фондах Наукового архіву Інституту Археології НАНУ, прокоментовані та опубліковані Н. Карповець. Пізніше, у 2000 році, у виданні «Південна Україна. XVIII-XIX ст.» під авторством Н.В. Руденко було опубліковано ще 12 листів В. Ястребова до Ф. Вовка. Тобто, увесь епістолярний комплекс Ястребова до Вовка складається з 14 листів. Хронологічно цей комплекс епістолярію охоплює період з 1894 по 1897 роки. Це період активної наукової діяльності Володимира Ястребова якраз у сфері етнографії. Саме тому й змістова складова листів стосується, перш за все, спільних інтересів у сфері етнографічних досліджень.

Листи В. Ястребова до М. Сумцова – ще один комплекс листів. Він є малочисельним і налічує всього три документи. Датуються вони 1895 роком. Ці листи були виявлені М.П.Тупчієнком у фондах Національного Історичного архіву України. Тут основна увага автора приділена питанням вивчення, збирання та аналізу фольклорних матеріалів. Володимирові Ястребову як активному збирачеві фольклору навіть було відведене особливе місце в розділі «Современная малорусская этнография», який вів на сторінках періодичного видання «Київська старовина» М. Сумцов упродовж 1892–1896 рр. і був присвячений діяльності українських фольклористів та етнографів.

Нещодавно у фондах Інституту Рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського автору статті вдалося виявити й тим

самим ввести до наукового обігу ще 15 листів Володимира Ястребова: 10 листів до Ф. Лебединцева, 2 листи В. Ястребова до О. Лашкевича та 3 листа до різних кореспондентів. Ще один лист, початку ХХ ст., від дружини В. Ястребова Олени Карлівни Ястребової до академіка Д. Багалія з проханням про призначення їй пенсії за заслуги перед наукою її покійного чоловіка.

В. Ястребов активно співпрацював із досить популярним тогочасним історико-літературним часописом «Київська старовина» й вів переписку з його редакторами. Хронологічно це листування охоплює період із 1883 по 1887 роки. Змістове наповнення листів носить як діловий, так і приватний характер. Так, аналіз листів Ястребова до першого редактора журналу Ф. Лебединцева дає нам підстави говорити не лише про робочі моменти їх відносин, а й про дружні стосунки. У своїх листах дописувач часто ділиться з редактором переживаннями та негараздами, просить поради. Ф. Лебединцев також ділився з В. Ястребовим своїми проблемами та проблемами редакції. Стосунки Ястребова з другим редактором видання мали більше діловий характер. В листах до редакції історик пропонує свої послуги щодо обробки та підготовки до друку архівного матеріалу для журналу, просить вислати йому «свіжі» матеріали з історії Новоросії тощо.

Поодинокі листи складають: лист В. Ястребова до В. Саблера, лист В. Ястребова до М. Петрова та один лист, адресований В. Ястребову від Д. Анучіна. Всі ці листи були виявлені також у фондах Інституту Рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського.

В.М. Ястребов є однією з найпримітніших постатей у краєзнавстві ХІХ ст. Центральної та Південної України. Своєю самовідданою працею на терені дослідження історичного минулого та народної культури регіону він заслуговує на детальне вивчення своєї спадщини нащадками. Парадокс ситуації навколо наукового доробку вченого полягає в тому, що Ястребов є символом для окремого регіону – Кіровоградщини: започатковано обласну краєзнавчу премію імені В. Ястребова (1993), Ястребовські читання (2005), але при цьому його наукова спадщина залишається вкрай маловивченою. Тому сподіваємося, що інформативні можливості поданих джерел стануть в нагоді тим, хто цікавиться життям та діяльністю В. Ястребова.

Література:

1. ІР НБУВ (Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського). – Ф. ІІІ. — Од. зб. 9672.
2. ІР НБУВ. —Ф. ІІІ. — Од. зб. 6981.

3. ІР НБУВ. — Ф. III. — Од. зб. 6975.
4. ІР НБУВ. — Ф. III. — Од. зб. 6973.
5. ІР НБУВ. — Ф. III. — Од. зб. 9855.
6. ІР НБУВ. — Ф. III. — Од. зб. 6976.
7. ІР НБУВ. — Ф. II. — Од. зб. 4428. — Арк. 1–4.
8. ІР НБУВ. — Ф. III. — Од. зб. 6980.
9. ІР НБУВ. — Ф. III. — Од. зб. 9856.
10. Руденко Н.В. Листи В. Ястребова до Ф. Вовка // Південна Україна XVIII–XIX ст. — Запоріжжя, 2000. — № 1 (7). — С. 31 – 65.
11. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДІАК України). — Ф. 2052. — Оп.1. — Спр. 1438. — Арк. 1–5.
12. ЦДІАК України. — Ф. 2052. — Оп.1. — Спр. 1439. — Арк. 1–2.
13. ЦДІАК України. — Ф. 2052. — Оп.1. — Спр. 1440. — Арк. 1.

Богдана Бабенко*

м. Кропивницький

ОДКРОВЕННЯ¹

(Дві епістоли Миколи Смоленчука до Валентина Шевченка)

У публікації представлено текст документів, до цього часу не уведених до наукового обігу, а саме дві епістоли Миколи Смоленчука, адресовані Валентині Шевченку. Їхній зміст відображає суть створеної на Кіровоградщині радянською владою суспільної атмосфери (80-ті рр. XX ст.), яку не можна вважати сприятливою ні для життя, ні, тим паче, творчої праці.

Опублікований матеріал може зацікавити місцевих краєзнавців, дослідників історії Кіровоградщини, викладачів та студентів філологічних спеціальностей.

Ключові слова: епістола, лист, Кіровоградщина, письменник, радянська доба.

The publication presents the text of documents not yet introduced to scientific circulation, namely the two epistles of Mykola Smolenchuk addressed to Valentyn Shevchenko. Their content reflects the gist of the social atmosphere created in the Kirovohrad region by the Soviet authorities (the 1980s), which cannot be considered favorable either for life or, especially, for creative work.

Key words: Epistola, letter, Kirovohrad region, writer, Soviet era.

---

* Бабенко Богдана Олегівна – аспірантка кафедри української та зарубіжної літератури Державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

¹ Публікацію та коментарі підготувала Богдана Бабенко.

Микола Смоленчук (03.07.1927–14.01.1993) – знакова постать в історії літератури й культури Кіровоградщини². Талановитий письменник-прозаїк, відомий літературознавець, член Співки письменників України (з 1963 р.), кандидат філологічних наук, доцент, основоположник літературного краєзнавства на Кіровоградщині, чия творча (як письменник художньо осмислював історичне минуле України, як літературознавець – популяризував тих митців слова, що в різні епохи плекали українське в Україні) і науково-педагогічна діяльність не вписувалася в рамки

радянської ідеологічної системи, уявлення партійних чиновників про керівництво літературним процесом. На сторінках видання «Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України» вже йшлося про долю письменника, його цькування компартійною владою Кіровоградщини³.

Продовжуючи тему творчої долі Миколи Кузьмовича публікуємо його лист та текст на вітальній листівці «50 лет Союза Советских Социалистических Республик» (1972) адресовані Валентину Шевченку, які зберігалися в особистому архіві Олега Бабенка, а нині передаються до фондів Державного архіву Кіровоградської області. Свого часу зазначені епістолі серед деяких інших матеріалів були передані Миколою Кузьмовичем на збереження Олегу Олександровичу, оскільки в час формування фонду особового походження Миколи Смоленчука в архіві фондоутворювач вважав дочасним доступ до них широкого загалу. Чому? «Зітканий з гострих кутів» (за В. Марком⁴) Микола Кузьмович усвідомлював, що «лише добро породжує добро». А відтак

² Див.: *Із сивого покоління: М. Смоленчук – людина, письменник, вчений / Підготовка текстів, упорядкування та передмова О. О. Бабенка. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2003. – 216 с.*

³ Див.: *Бабенко Богдана. У небуття, та не в забуття (Із деяких спостережень над творчістю Миколи Смоленчука) / Богдана Бабенко // Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України. – Вип. VII/VIII. – С. 209–220; Бабенко Олег. Дантові кола Миколи Смоленчука (за документами ДАКО) / Олег Бабенко, Іван Петренко // Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України. – Вип. VII/VIII. – С. 59–68.*

⁴ *Марко Василь Петрович (1936 – 2015) – український літературознавець та літературний критик, доктор філологічних наук, професор; у 1975 – 2015 р.р. – старший викладач, доцент, професор кафедри української літератури Кіровоградського державного педагогічного інституту імені О. С. Пушкіна – Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Колега по кафедрі й багаторічний співрозмовник (спільні пішіходні прогулянки, згодом «вечірні розмови по телефону») М. Смоленчука.*

давно вибачив своїх кривдників, вітався з ними при зустрічі, ніби нічого не сталося. І вважав, що не варто ятрити власні болючі рани, які, зрештою, і стали причиною його дочасної смерті. Тим більше, що усвідомлював – написане у листі – емоційно виражений відгомін власних переживань, а, отже, – не без суб'єктивних оцінок. Проте ВІН, об'єктивно, мав право на ті оцінки.

Думається, що Микола Смоленчук навіть у час найглибшої зневіри в людях сам не втратив ні людяності, ні почуття вдячності. Вдячності особистості, яка, знаючи, що ставши на захист Смоленчука, підтримуючи його і добрим словом, і справою, накликає проблеми й на себе. Що, власне, і сталося. Сьогодні через брак достовірних джерел ми не маємо можливості говорити про це в деталях, але одним із результатів «справи Смоленчука» стало дочасне звільнення Валентина Прокоповича Шевченка з органів державної безпеки та переїзд відставного полковника на постійне місце проживання з Кіровограда до Києва.

Про самого Валентина Шевченка відомо небагато. Згадок про нього не знаходимо ні у всезнаючій Вікіпедії, ні в присвячених українським радянським письменникам довідниках. Деякі відомості про митця коротко подано в посмертному виданні його п'єси «Солдат революції. Героїчна повість на 2 дії» (– Київ, «Мистецтво», 1978. – 72 с.); як принципового й чесного офіцера, «яких у той час було мало», згадує його В.Б. Білоус⁵.

Отже, Шевченко Валентин Прокопович (1922–1976), драматург, член Спілки письменників України. По закінченню десятирічки розпочав свою трудову діяльність газетярем у м. Жмеринка Вінницької області. Учасник Другої світової війни, кавалер орденів «Знак пошани» та бойового ордена «Слави». У післявоєнний період перебував на партійній та дипломатичній роботі. Обіймав посаду заступника начальника Управління КДБ при Раді Міністрів УРСР по Кіровоградській області.

Як драматург В. П. Шевченко вперше виступив у 1967 році. Автор п'єс «Недоспівана пісня» (1967), «Доля розвідника» (1969), «Тамтємничий знак» (1970), «Зустріч опівночі» (1972), «Хлопці з Чорногорки» (1975), «Солдат революції» (опубліковано по смерті в 1978 році).

⁵ Білоус Віктор Борисович – на поч. 1970-х–1991 – співробітник УКДБ по Кіровоградській області; нині – кандидат філологічних наук, член Національної спілки краєзнавців України, провідний науковий співробітник Державного архіву Кіровоградської області.

Що пов'язувало В. Шевченка та М. Смоленчука? – Та багато що! – І любов до Слова, і віра в ідеали Правди й Справедливості, в людське обличчя розвиненого соціалізму... А ще – непроминучість дружби та братерства.

До слова – українським, україномовним драматургом російськомовний Валентин Шевченко став під впливом Миколи Смоленчука. Під впливом одного зі своїх наставників, поводитирів і побратимів на власній літературній стезі.

* * *

З дня смерті М. Смоленчука минуло понад чверть століття. В оселях Божих, зі святими упокоївшись, вже спочивають адресати й всі, кого Микола Кузьмович згадав у цих своїх листах. Тож після оприлюднення матеріалів офіційних документів «по справі Смоленчука»⁶ настав час надати слово самому «винуватцю», скоріше – жертві драматичних подій далеких 1970-х.

I.

Дорогий Валентине!⁷

Спасибі тобі, бо я уже був почав зневірятися і падати духом. Правда і зараз човен хитає то туди, то сюди, та все більше показує на «ясно».

Зараз здійснюю марафон в пошуках роботи. Одержав трудову книжку за день до нового навчального року, педагогічної ніякої ніде нема, жму зараз на агрономію.

По натурі я не злобливий, здається, але радуюсь, що доводиться займатися пошуками роботи і Горбачуку⁸, якого теж не переобрали на конкурсі. Це дружок колишнього завкафедрою Чечота⁹, якому я в 1968 р. сказав, що читав Дзюбу¹⁰ і навіть маю в себе. Чечот сказав Горбачуку, з

⁶ Див.: зазначена стаття О. Бабенка та І. Петренка.

⁷ Тут і далі збережено особливості лексики, орфографії й стилістики оригіналу.

⁸ Горбачук Василь Тихонович – кандидат філологічних наук, доцент (серпень 1966 р. – вересень 1968 р. – доцент кафедри української мови і літератури, серпень 1968 р. – вересень 1972 р. – доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного інституту імені О.С. Пушкіна) – один з ініціаторів розкручування «справи Смоленчука», за чий, імовірно, доносом до партійних органів та органів держбезпеки було виявлено «українського буржуазного націоналіста». Показовою є доля самого Горбачука, по-тихому звільненого з педінституту як використаний матеріал.

⁹ Чечот Микола Трохимович. – кандидат філологічних наук, доцент (квітень 1965 року – вересень 1968 р. – завідувач кафедри української мови та літератури, вересень 1968 – серпень 1969 р. – завідувач кафедри української літератури Кіровоградського державного педагогічного інституту імені О.С. Пушкіна, звільнений у зв'язку з обранням на посаду у Миколаївському педінституті).

¹⁰ Дзюба Іван Михайлович. Автор забороненої комуністичним режимом праці «Інтернаціоналізм чи русифікація?», за прочитання і поширення якої М. Смоленчук був звинувачений у «буржуазному націоналізмі», «нещирості перед партією», виключений

Дариний Валентине!

Спасибі тобі, бо я чиме був показуватися і пахати дурна
права і зараз тебе хитав то туди, то сюди, та все плече
показує на "яса".

Зараз здійснюю марафон в пошуках роботи. Бодунав"
тудиш книжку за день до нового кав. року, педагогічної
і книж. міжд. межа, жму зараз на аргументи.

По натурі я не зловивши, здається, але радуюсь, що дов-
гожданий займаюся пошуками роботи і борбаючи з цим теж
не переставали на конкурс. Це дружок, колишнього завви-
дальною सेवा, якому я в 1968 р. сказав, що читав фізичну
і північ мало в селі. Згодом сказав борбаючи з якимсь
позначив (якби сади були поріг) і туди погав, як мені
здається і не безмірності, прохвляти до того пересили-
інтерес, цікавиться, як те румунське чи книга. Я вирішив,
що працює бода, якщо він "винарков" побачив у мені
на сьом, що це справи румунське, а не жасів вирана зиско-
ном книж. Читати я йому не дав, він побачив жиско-
мо це не румунське мої дисертації, а фізичні і я сю-
дав його до мучкада.

Відгукнувшись, що борбаючи прохвляти до мене нездоровий ін-
терес з часом лінували, остали три роки я його вдало
якому-то уникав, мучивав, румунське йому показати. Коли погов-
ся партійний розділ мої справи до мої міждур. пере-
раси у певність, бо в інституті на питання, хто це румунське
про румунське? я довго сказав (на його ж. на партійній с-
борній), але в протоколі те не потрапило всенуся,
а на партійних справу невелик так, що вдало не за-
дали про Локіненка та борбаючи і я теж те зробив, не
знаю - прав я чи ні. Подумав, що то буде не партійний,
адже державні потрібні і інформатори, а їх при всьому
загалі називати каверні чи варто. Але на обласній парт.
комісії, як і на бюро обкому, я знову про цю сказав.
і ось товаришок потрапив туди у липці, як у висновку, як у

Та ж цю, так на такого намір виражати. І Ва-
гані, менше це здається мені, але я до своєї скропної
всоти відгукнувся великий інтерес, як до матеріального
на-результата. Кілька днів туди, на обласній інформаторів
між інш. по дисертації, прохвляти, потягнути, що

Перша сторінка листа Миколи Смоленчука
до Валентина Шевченка, 4.IX.1972 р.

яким і мене познайомив (наші сади були поруч) і той почав, як мені здалось і не безпідставно, проявляти до того посилений інтерес, цікавитись, чи то рукопис, чи книга. Я вирішив, що краще буде, якщо він «випадково» побачить у мене на столі, що це справді рукопис, а не якась видана закордоном книга. Читати я йому не дав, він побачив лише, що це не рукопис моєї дисертації, а Дзюбин і я сховав його до шухляди.

Підозри мої, що Горбачук проявляє до мене нездоровий інтерес з часом міцніли, останні три роки я його взагалі якомога уникав, тидував руку йому подавати. Коли почався партійний розгляд моєї справи, то мої підозри переросли у певність, бо в інституті на питання «хто ще знає про рукопис?» я двічі сказав (на бюро і на парткомі – Горбачук), але в протоколи те не потрапило чомусь, а на партзборах справу повели так, що взагалі не згадали про Логвиненка¹¹ та Горбачука і я теж те зробив, не знаю – прав я чи ні. Подумав, що то буде не по-партійному, адже державі потрібні й інформатори, а їх при всьому загалі називати навряд чи варто. Але на обласній парткомісії, як і на бюро обкому, я знову про нього сказав. І ось товаришок потрапив теж у яму, яку викопав для іншого.

Та ну його, жаль на такого папір витратити. І взагалі, може це здається мені, але я до своєї скромної особи відчуваю великий інтерес, як до матерого шпигуна-резидента. Кілька днів тому, на ювілеї Яновського¹² був мій шеф по дисертації, проф. Недзвідський¹³, подзвонив, щоб зустрілись, то нас, здається, фотографували, і інших ознак уваги маю добіса. Це не якісь там перехоплені листи.

з КПРС та позбавлений роботи в Кіровоградському державному педагогічному інституті імені О.С. Пушкіна (Див.: Із сивого покоління: М. Смоленчук – людина, письменник, вчений / Підготовка текстів, упорядкування та передмова О.О. Бабенка. – Кіровоград: Центральнo-Українське видавництво, 2003. – 216 с.).

¹¹ Логвиненко Григорій Трохимович – один з організаторів і патххенників цькування М. Смоленчука; обіймав посади декана філологічного факультету (лютий 1966 р. – липень 1969 р., секретаря парткому (липень 1969 – серпень 1972 р) Кіровоградського державного педагогічного інституту імені О.С. Пушкіна; як декан філологічного факультету свого часу мусив миритися з прийняттям на роботу єдиного в обласному центрі письменника, який, до того ж мав вже готову до захисту кандидатську дисертацію з літератури.

¹² Яновський Юрій Іванович, (1902–1954), український радянський поет і романіст. Один із найвизначніших романтиків в українській літературі першої половини ХХ століття. Редактор журналу «Українська література», військовий журналіст. Ветеран Армії УНР (раніше замовчувалось). У часи СРСР – один з культових українських письменників. У 1972 році на Кіровоградщині, батьківщині митця слова, швидко відзначалося його 70-ліття від Дня народження.

¹³ Недзвідський Андрій Володимирович (1908–1984), літературознавець, красзнавець, театрознавець, доктор філологічних наук, професор. У 1944–1947, 1965–1970 роках обіймав посаду завідувача кафедри української літератури філологічного факультету Одеського державного університету імені І. І. Мечникова. Із 1961 року – член Спілки письменників Української РСР. У 1970–1984 роках – професор кафедри радянської літератури Одеського університету; науковий керівник кандидатської дисертації М. Смоленчука.

Я вже зараз прагну взагалі поменше появлятися на вулиці, бо мені зробили всякими закритими активами та інформаціями таку гучну «рекламу», що коли б не вийшов – обов'язково хтось – чого? що? як? Навіть люди шапочного знайомства. Одному не відповіси, другому, а третьому щось і скажеш – і на свою голову.

А питання «друзів» взагалі переглянув, бо їх виявилось зовсім небагато. Пам'ятаєш в яких, здавалося, гарних взаєминах був я із «земляками» Качаном¹⁴, Валявським¹⁵, Піскуновим¹⁶, вони відразу відпали, ще й, наскільки до мене доходило, дехто і руку приклав до всієї моєї сумної одісеї. З літераторами взагалі в пікантне положення потрапив, Юр'єви¹⁷ затвердили за мною славу ретрограда і культовика, адже в свій час він навіть на засіданнях бюро літоб'єднання мені різні обструкції учиняв, а Піскунов витлумачував то як боротьбу за першість між Юр'євим і Смоленчуком, то чи в їх очах я взагалі став породженням всіх зол – з одного боку ортодокс і донощик КДБ, а з другого –... буржуазний націоналіст. Але, звичайно, дехто й вірно оцінює ситуацію. Навіть Жора Шевченко¹⁸, на мій погляд, недалекий поет (і чоловік) казав мені якимось, що я (моя ситуація) є найбільшим парадоксом на Кіровоградщині. «Ми хоч колотилися, а ви нас вгамовували, направляли у правильне партійне русло, а тепер раптом сам стали «ворогом».

Та найбільший номер одколов мій «дружок» В. Козлов-Качан¹⁹. Років сім не було такого свята, щоб він не вітав мене листівкою, не було жодного його приїзду з Ужгороду, щоб він не завітав до мене на «вогник», а скільки написаного ним я виправив і т.д. І ось він приїхав минулої осені на похорон батька і лишився дев'ятий день чекати (він

¹⁴ Качан Анатолій Дем'янович, колишній завідувач відділу адміністративних органів Кіровоградського обласного комітету Комуністичної партії України, земляк М. Смоленчука з Бобринеччини

¹⁵ Валявський Іван Пилипович, тоді – секретар Кіровоградського міського комітету Комуністичної партії України, земляк М. Смоленчука з Бобринеччини.

¹⁶ Піскунов Олександр Костянтинович, завідувач відділу агітації та пропаганди органів Кіровоградського обласного комітету Комуністичної партії України, земляк М. Смоленчука з Бобринеччини – колишній редактор районної газети в Бобринці.

¹⁷ Юр'єви – йдеться про Юр'єва Валер'яна (Валерія) Олексійовича та його прихильників у обласній літературній студії «Степ» (працювала при редакції обласної газети «Кіровоградська правда», яку нетривалий час очолював М. Смоленчук).

¹⁸ Шевченко Георгій Петрович (літературний псевдонім «Шевченко-Грай») – український письменник, журналіст, член Національної спілки журналістів України та Національної спілки письменників України. Першу фахову освіту здобув у Бобринецькому сільськогосподарському технікумі. До виїзду на Миколаївщину працював агрономом Шостаківської машинно-тракторної станції Кіровоградської області, кореспондентом газет «Серп і молот» Знам'янського й «Зоря комунізму» Кіровоградського району, редактором радіогазети «Голос хлібороба» Кіровоградського району, кореспондентом обласного радіо. З 1983 р. мешкає на Буковині.

¹⁹ Козлов-Качан Вулкан Миколайович, (1924–2017) український радянський письменник, родом з с. Гертопанове, сучасного Бобринецького району Кіровоградської області; у 1946–1970 роках працював у органах державної безпеки; мешкав на Закарпатті.

працював в органах, а тепер на пенсії), я й заявився до нього зі своїм лихом. Все-все розказав, особливо хотів дізнатись чи мали право наші кіровоградські товариші мене заарештовувати в 1969 і т.д., а він мені – Оце в тебе ще півгодини часу до кінця робочого дня – іди й розкажи в органи, бо завтра вранці зроблю це я. Бо в мене є вдома будиночок, кабан, десяток курей, 150 крб. пенсії, а ти хочеш усе те забрати (бо ти чи завтра, чи через п'ять років скажеш кому-небудь про нашу розмову і з мене спитають, чому я про неї не проінформував своєчасно). Отак цинічно і сказав. Справа не в тому, я йому все те розказував, що й тобі і будь-кому іншому, бо таїти не маю чого, а в характері його заяви. А поспробуй узнати, що він там написав? Чесно, те що я говорив, чи отак понавидумував, як у різних протоколах – не те, що я говорив, а те, що їм хотілося, щоб я сказав. А я ще, дурень, особливо добивався від нього, з-за того ж в основному і пішов до нього – чи мали наші кіровоградські чекісти мене отак ні з сього не з того заарештовувати, не представитись навіть на допиті (повторному), хто зна, коли б я не обірвав, то може і обшук учинили...

А вся біда, здається мені пішла від Піскунова і Сиволапа²⁰. З першим ми не зробились, з-за чого я й покинув літоб'єднання, а після того що він не говорив на мене, бо проти його волі пішов. А Сиволап і не знаю чому мене не злюбив. Фактів про те маю предостатньо. Ще в 1962 р. прийшов до нього (я тоді в Бобринці жив) з-за квартири, мав уже дві книги, а він секретарем по ідеології був, то він мені – їдьте на Черкащину, там більше будується. Він відповідав за відкриття пам'ятника Кропивницькому в Кіровограді, то мене, провідного спеціаліста по Кропивницькому в республіці, навіть не запросили на відкриття. Пригадую, якось в 1965 р. він ні за що розкричався на мене, коли їхали в Харків з вінком на могилу К-го, він, будучи головою комісії, вигнав мене з ЛСУ, а ось уже недавнє. В м.р. 20.IV. «Літ.Україна» оголосила про мій захист. Словами газети привітало мене обласне радіо. Як же після того їх розпікав за дрібнотем'я Піскунов. І сказав – мені ось Максименко²¹ сказав вранці – дрібно, дрібно. А Максименко, виявляється

²⁰ Сиволап Дмитро Спиридонович – у 1970–1973 рр. секретар Кіровоградського обласного комітету Комуністичної партії України з питань ідеології.

²¹ Максименко Дмитро Павлович – у 1968–1973 роках другий секретар Кіровоградського обласного комітету Комуністичної партії України, згодом і до виходу на пенсію у 1980 р. – голова виконавчого комітету Кіровоградської обласної ради депутатів трудящих. Земляк М. Смоленчука (закінчував Бобринецький сільськогосподарський технікум; у 1961–1962 р. – 1-й секретар Бобринецького районного комітету КПУ Кіровоградської області, у 1962–1965 р. – секретар партійного комітету Бобринецького виробничого колгоспно-радгоспного управління, у 1965–1968 р. – 1-й секретар Бобринецького районного комітету КПУ Кіровоградської області). М. Смоленчук працював директором Кетрисанівської середньої школи Бобринецького

на той час і не знав про мій захист. Боюсь, що і то він був. Та поспробуй це доказати. Але ж буває так, що тебе нізащо людина незлюбить, і так і піде. А може це мені здається? Тільки ж ні!

Та досить про це вже, я й так понаписував тобі сім мішків вовни... Але ж треба мені відверто вибалакатись. Бо більше не збираюсь говорити про це. Набридло і втомився вже...

Що хотіли, те зробили, наші товаришечки, зараз я повністю скомпрометований, наказаний по всіх лініях, і партійній, і адміністративній, моє ім'я набрало такої сумної популярності, що я навіть у тролейбусі про себе чув. І головна трагедія, що пишуть в протоколах, чи у висновках одне, а на різних активах інше – бур. націоналіст, пропагандист Дзюби. Я скільки раз просив – докажіть! То мені Логвиненко на те – ви не дуже просіть, бо докажуть. І це істинна правда, докажуть, що захочуть, і ніхто не змінить того, що зроблять тут, на місці. Це я дописую лист уже на другий день і знову настрої препаскудний, і знову я тої думки, що гріш ціна моїй маленькій правді. Захотіли закрити інтернат, тут, на місці, і ніхто їх не зміг зупинити. Захотіли зробити Смоленчука націоналістом, бо зазнався, нос а задер – і є націоналіст. Піднесли під певним соусом Кобильчаку²², раз та вдруге, і кому ж він повірить – мені, моїм кільком листам, чи своїй правій руці, яка тим чи іншим питанням займається. А безпринципні одійшли в сторону, адже Максименко на Бобринеччині навіть на активі сказав – читали і читайте Смоленчукові книжки, у нього дрібні помилки. Але коли Ковшарь²³ вирішив по своєму витлумачити, то хай буде і так...

Словом, побачив я, Валентине, дурне діло – бути письменником, і не подавай заяви в СПУ, а якщо подав – негайно забори її. У нас на Кіровоградщині – три письменники-комуністи було (я не рахую ново-

---

району, створював у Бобринці на громадських засадах музей Марка Кропивницького, працював над повістю «Степи полинові», романом «Ой літав Орел» та над дисертацією про Марка Кропивницького, дописуючи до районної газети, виїжджаючи з Бобринця до Одеси на наукові конференції й семінари не без відома партійного керівника району. Партійний функціонер вважав своїми власними заслугами творчі успіхи М. Смоленчука, адже далеко не кожен район мав «свого» письменника, за умови, що на всю область до 1968 року було лише два члени Спілки письменників УРСР.

²² Кобильчак Михайло Митрофанович (1918–2004), у 1967–1982 рр. – перший секретар Кіровоградського обласного комітету Комуністичної партії України, Герой Соціалістичної праці (1973).

²³ Ковшарь Георгій Павлович – полковник, начальник Управління КГБ при РМ УРСР по Кіровоградській області.

прийнятого Базилевського²⁴) то двоє з них Михеїв²⁵ і Юр'єв²⁶, з суворими доганами, Смоленчука вигнали, безпартійний Моторний²⁷ лишився кореспондентської роботи, навіть автори перших книг всі так чи інакше покарані.

Ні, я бачу, що сьогодні я таки на песимістичній хвилі, кінчатиму. Набалакав я тобі дурниць, усякої суб'єктивщини, а об'єктивна реальність жорстоко зрима – треба знову бігти у пошуках роботи. Ні я таки до кінця віку не зможу забути – «доки ви калічитимете наших дітей?» І це мені сказано, за двадцять років найчеснішої і найщирішої служби. І не маючи ж жодної підстави, жодного щонайменшого фактика, що це так. І де сказано, там де має бути найчесніше, найоб'єктивніше. Немислимо, немислимо!..

Кінчатиму, бо геть захмарило!

4.IX.1972 р.

Твій Микола

II.

Дорогі Любо і Валентине!

Бувають у житті людини години і дні, коли особливо яскраво бачиш тих, хто навколо тебе, коли особливо зримо постає перед тобою велич і ницість людської душі.

Я мав гірку змогу вивчати силу і міцність людських взаємин протягом багатьох і багатьох довгих місяців. За цей час скільки раз розчаровувався, розпізнав скількох не вартих високого наймання – людина!

Та випробовування виявили і справжніх друзів, про яких часом і не підозрював. І хоч виявилось їх зовсім небагато, жменька, та од того вони бачаться ще яскравіше!

²⁴ Базилевський Володимир Олександрович (нар. 14 серпня 1937). На той час – кореспондент газети «Кіровоградська правда». Майбутній відомий поет, письменник, літературний критик, перекладач – лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка (за книгу «Вертеп», 1996), а також ряду престижних літературних премій.

²⁵ Михеїв Кость Єгорович (1927–1994), український радянський поет, прозаїк, журналіст, Уродженець Херсонщини. Працював журналістом на Херсонщині й нетривалий час на Кіровоградщині; 1972 року в журналі «Донбас» (Донецьк), який очолював у 1984 році.

²⁶ Юр'єв Валер'ян (Валерій) Олексійович, український радянський поет, перекладач, літературний критик, член Спілки письменників України, родом з Новоукраїнського району Кіровоградської області. Працював методистом з фольклору та етнографії в Кіровоградському обласному Будинку народної творчості, кореспондентом молодіжної газети. У 1972 році переїхав до Миколаєва, де працював у редакції обласної газети «Південна правда», завідував кабінетом молодого автора в місцевій організації Спілки письменників.

²⁷ Моторний Олександр Давидович (1919–1977), український радянський письменник-прозаїк; учасник Другої світової війни; член Спілки письменників УРСР з 1962 року.

50 ЛЕТ
СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ

Дорогі Любо і Валентинко!
Буваєш у житті людини такий і рік,
коли особливо дещо втрачаєш, хто на
виставі тебе, коли особливо зростає настрій
перед тобою велич і київська міська
душа.

Я маю гірку змислу вивести сміх і
жизністий настрій, і вистави проти
балах і балаху дещо зібрати.
За цей час сміху рідко розгортав
я, розгортав сміху не варту ви
сміху на ідеї - мораль!
Та випрошувалих виявляти і спра
вних друзів, про яких казали і не
міг розгортав. У хвіст виводили їх до
сім небалаху, тільки, та од того
вони балаху не здробиш!

У хвіст казати, що ти, Валентинко,
и а сам перед ти - головні вни
кот і красиві душі, людина при
чипові і гесла, котра, не бачи
постити некривдності, тільки
настрої на захист некривд
ності і своєї маленької світ
лої, правдою некривдності
тільки некривдності. У твоїх я
побачив величезну з величез
ною, зрозуміти неможливо.
Насамперед ти і я зберігаємо
що не зможеш, хвіст була така
злата дещо раз, не зможеш
ся в морях, у справедливості
кашот загальної справи!

Наша перемога стала можли
вою і величезні віри і зберігаємо
бі, тільки тільки тільки! То од
важкої дещо тільки, тільки і
лишнього тільки, у величезні віри
зберігаємо не тільки нашу рідки
не тільки, а і каші тільки, тільки
ставлення до величезні і гесла
не справедливості та жорстокого
світу.

Вір в слово тільки, тільки тільки
рофін тільки. Я б хотів, щоб тільки
бі слова, що і на морях зберігаємо
не тільки дещо зберігаємо до вас
новості, тільки зберігаємо тільки, тільки
величезні тільки, щоб тільки тільки
важкі і тільки, тільки тільки тільки
та тільки тільки, тільки тільки, тільки
новості тільки.
І тільки, тільки тільки тільки тільки
22.11.1982.

Листівка
Миколи Смоленчука
до Валентина Шевченка

І хочу сказати, що ти, Валентине, насамперед ти – чоловік великої і красивої душі, людина принципова і чесна, котра не боячись нажити неприємностей, пішла напролом на захист покривдженого і своєю маленькою світлою правдою перемогла велику темну неправду, що годувалася багатьма і довго. У тобі я побачив комуніста з великої букви. Зразок для наслідування. Насамперед тобі я завдячую тим, що не зломився, хоч була така змога десятки раз, не зневірився в людях, у справедливості нашої загальної справи!

Наша перемога стала можливою у великій мірі і завдяки тобі, глибоко шановна Любо! То од вашої дбайливої руки, лоцманів сімейного життя, у великій мірі залежить не лише наше родинне щастя, а й наші вчинки, наше ставлення до великого і часто несправедливого та жорстокого світу.

Добра справа далеко лине, каже одна народна приказка. Я б хотів, щоб мої бліді слова, що й на макову зернинку не передали моєї безмірної до вас поваги, мого захоплення вами, моєї вдячності вам, щоб мої слова почули ваші і діти, які так мають гордитися такими батьками, почули всі, кого ви поважаєте.

Спасибі, що ви прикрашаєте землю.

22.XI. 1972 р.

Ваш Микола

Література:

1. Із сивого покоління: М. Смоленчук – людина, письменник, вчений / Підготовка текстів, упорядкування та передмова О. О. Бабенка. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2003. – 216 с.
2. Літературний словник Кіровоградщини / авт.-упоряд. Л. Куценко. – Кіровоград: Кіровоградська обласна організація Спілки письменників України, 1995. – 126 с.
3. Людина із шляхетним серцем. Микола Смоленчук: біобібліографічний покажчик / укладачі Нельга О.Е., Пивовар Н.П. – Кропивницький: Кіровоградська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д.І.Чижевського, 2018. – 48 с
4. Пам'ятаймо! (Знаменні і пам'ятні дати Буковини в 2012 році): бібліогр.покажчик / авт.уклад. Ю. Боганюк, О.Гаврилюк. – Чернівці, 2011. – С.70-71.
5. Сергеева О. В. Літературна карта Миколаївщини. Центральна бібліотека ім. М. Л. Кропивницького.
6. Бабенко Богдана. У небуття, та не в забуття (Із деяких спостережень над творчістю Миколи Смоленчука) / Богдана Бабенко // Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України. – Вип. VII/VIII. – С.209–220.
7. Бабенко Олег. Дантові кола Миколи Смоленчука (за документами ДАКО) / Олег Бабенко, Іван Петренко // Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України. – Вип. VII/VIII. – С. 59–68.
8. Брозинський М. На святі першого яєчка / М. Брозинський // Буковинське віче. – 2008. – 24 груд. (№ 98). – С. 3.

9. Георгій Шевченко // Шевченко Г. Білий кінь Івана Іваніва: повісті, новели, оповідання/ Г. Шевченко. – Чернівці, 2006. – Обкл.
10. Голобородько О. К. Шлях талановитого херсонця: з журналістики до літератури. Сайт «Херсонці», 7 березня 2017 року.
11. Гусар Ю. Повернення осені на весну/Ю.Гусар// Буковинське віче. – 2009.– 22 квіт. (№31). – С. 3.
12. Гусар Ю. С. Повернення осені на весну (штрихи до портрета Георгія Шевченка)/ Ю. Гусар.– Чернівці, 2007. – (Золоті імена Буковаини).
13. З роси Вам і води!: Георгію Шевченку – 70 // Брозинський М. Ф. Літа на долоні. Журналістика: нариси, статі, нотатки. – Чернівці: Букрек, 2010.– С. 63–65.
14. Костик В. Георгій Шевченко / В. Костик // Письменники Буковини другої половини ХХ століття: хрестоматія. Ч. 2 / за ред. Б.Мельничука, М. Юрійчука. – Чернівці, 2003. – С. 549–551.
15. Михеїв Кость Єгорович. Сайт Херсонської обласної наукової бібліотеки ім. О. Гончара.
16. Моя біографія // Шевченко Г.Лелечапам'ять: поезії, поеми / Г.Шевченко. – Чернівці: Прут, 1996. – С. 116–117.
17. Нагороджено лауреатів обласної літературно-мистецької премії імені Сидора Воробкевича //Чернівці.– 2010.– 4 листоп.(№ 45). – С.4.
18. Недзвідський Андрій// Письменники Одещини на межі тисячоліть: Антологія-довідник. – Одеса, 1999. – С. 410.
19. Про автора // Шевченко Г. Неприборканий вигнанець: роман / Г.Шевченко. – Чернівці: Золоті литаври, 2008. – С. 383.
20. Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біографічний словник. – Т.3: К – П. – 2-ге вид., доп./ Відп. ред. В. А. Сминтина. – Одеса: Астропринт, 2005. – С. 374–377.
21. Українська Літературна Енциклопедія. – К., 1995. – Т. 3.
22. Шевченко Георгій Петрович (Ю. Ятрань). // Засоби масової інформації Чернівецької області. – Чернівці, 1996.– С. 86.
23. Шевченко Георгій Петрович // Лауреати літературно-мистецькоїпреміїімені Сидора Воробкевича (2006–2010 рр.).Вип.3: бібліогр.покажчик / авт.-уклад. А. С. Лупан.– Чернівці, 2011. – С. 106–109.
24. Шевченко Георгій Петрович //Богайчук М. А. Література і мистецтво Буковини в іменах: словник-довідник /М. А. Богайчук.– Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2005. – С. 294. ISBN966-8500-64-4.
25. Январев, Э.Юрьев Валерий Алексеевич / Э. Январьев // Николаевцы. 1789–1999 : энцикл. словарь. – Николаев, 1999. – С. 368.

DOКУМЕНТУМ

Олег Бабенко*

Державний архів Кіровоградської області, м. Кропивницький

**УДК 94 (477.65-25):342.5
(477)] «1918/1919»**

ЄЛИСАВЕТ(ГРАД): ХРОНІКА КОРОТКОГО ПЕРІОДУ (ЛИСТОПАД 1918 – ЛЮТИЙ 1919 РОКУ)

Статтю присвячено нетривалому періоду панування Директорії Української Народної Республіки у повітовому центрі Херсонської губернії м. Єлисавет (українізована назва міста Єлисаветград).

Йдеться про перехід міста і повіту під владу Директорії, про антигетьманський переворот, здійснений сотником Михайлом Вербицьким за підтримки місцевого осередку «Українського національного союзу», а також формування збройних сил УНР у місті та повіті. Розглядається діяльність різних органів місцевого самоуправління та їхні взаємини із збройними силами Директорії, а також процес поступового розповсюдження анархії, перебіг основних збройних конфліктів на території повіту між різними політичними угрупованнями, а також конфлікт із німецьким контингентом, що мав за умовами Комп'єнського перемир'я залишити територію повіту.

У статті також йдеться про падіння влади Директорії та спробу організувати повстання проти петлюрівських військ. Невдалий початок повстання призвів до масштабного єврейського погрому та пограбування міського майна. Спростовується найбільш поширена версія про керівництво повстання з боку більшовиків, пояснюється основна мотивація керівництва повстанням.

Ключові слова: історія України, Українська національна революція 1917–1921, Гетьманська держава П. Скоропадського 1918 р., антигетьманський переворот листопад-грудень 1918 року, Директорія УНР 1918 року.

---

* Бабенко Олег Олександрович, директор Державного архіву Кіровоградської області, голова обласної організації НСКУ, м. Кропивницький

The article is devoted to a brief spell of power of the Directory of the Ukrainian People's Republic in the city of Elisavetgrad, a district centre of Kherson province, in November 1918 – February 1919.

In November 1918, the city was under the control of Pavlo Skoropadsky, the Hetman of the Ukrainian State. However, in rural communities of Elisavetgrad district the peasant movement has already begun, which eventually led to the fall of the Hetmanate.

We allude to the anti-Hetman coup d'état led by Captain Mikhail Verbitsky supported by the local branch of the «Ukrainian National Union»; the peaceful transition of the city and district under the authority of the Directory and the establishment of control over the Hetmanat's military units, as well as the formation of the armed units of the UPR on this territory.

Main measures of the UPR military command to mobilize recruits in the district, as well as material resources for the protection of the UPR, are listed.

The article also tells about the multi-power system, under which, alongside with the military authorities of the Directory of the UPR in the district the bodies of local self-government were operating: the town council (the so-called «Zemstvo» assembly) and the Council of Workers' Deputies. The town Zemstvo assembly was directly concerned with the state of the city economy, as well as maintaining law and order. For this purpose, there acted a committee for public safety, to which the home guards (city voluntary police) and the former Hetman's guard were subordinated. The Council of Workers' Deputies was virtually inactive, but through trade unions, it fought for the signing of a collective workers' agreement with the leadership of the Elvorty plant.

In December 1918 – January 1919, anarchy gradually spreads in the district. Numerous armed formations and criminal gangs spring up and a conflict unfolds with the German contingent that had to leave the territory of the district under the terms of the Compiègne Armistice. Under such conditions, the military leadership of the UPR begins a series of measures aimed at mobilizing its units and overcoming anarchy in the town and the district. However, since the end of January, the situation in the province is aggravated due to the activation of Bolsheviks, White Guards and anarchists.

It is about fighting for Bobrynets and relocating to Elisavetgrad of G. Nyanchur, the provincial commissary. Details of the offensive of the Military Revolutionary Committee against the UPR and of the pogrom of Jews, February 1-5, 1919 are given. The motivation for the uprising and the reasons for its defeat are provided. The paper also highlights the fall of the UPR from power of and the establishment of the Soviet power in the town.

Key words: *the history of Ukraine, the Ukrainian national revolution of 1917 – 1921, the Hetman state of P. Skoropadskyi in 1918, the anti-Hetman coup of November-December 1918, the Directory of the UPR of 1918.*

Постановка проблеми. Відзначення на загальнодержавному рівні 100-річчя Української революції 1917 – 1921 років зумовлює чергове «нове прочитання» призабутих (чи просто вилучених і прихованих) з ідеологічних міркувань минулої суспільно-політичної доби та міркувань доцільності перехідного періоду сторінок української історії, що є неможливим без неупередженого залучення до наукового обігу архівних документів і матеріалів, які не розглядалися дослідниками раніше. У той час, коли перебіг основних подій і персоналій революційного процесу, в основному, вивчені і виписані в монографічних дослідженнях, статтях і підручниках достатньо і продовжують осмислюватися істориками, філософами, культурологами й літературознавцями завдяки документам центральних архівних установ України, локальні події на периферії, що відбувалися у річищі загальноукраїнської історії, досі залишаються поза увагою широкого загалу науковців. Це стосується, зокрема, й історичних подій означеного періоду у північній частині Херсонської губернії – Єлисаветграді й Єлисаветградському повіті.

Нетривалий період панування влади УНР у Єлисаветі (офіційний українізований варіант назви Єлисаветград) та Єлисавет(град)ському повіті у листопаді 1918 – 1919 року визначив перебіг політичної та військової боротьби на весь 1919 рік, а частково і на 1920 – 1921 роки. Саме в цей період у повіті, як і на більшості території України, розповсюджуються партизанщина під знаменами усіх кольорів, селянська анархія, погромницький рух та кримінальний бандитизм, що став проблемою для будь-яких сил державницького характеру, які намагалися контролювати Єлисавет(град)ський повіт Херсонської губернії і сам повітовий центр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На превеликий жаль, значені події досі не отримали достатнього висвітлення в науковій літературі, хоча деякі спроби їхнього осмислення протягом останніх майже тридцяти років робилися на сторінках місцевої преси. А тому до нинішнього часу в розумінні вказаного періоду історії панувала розтиражована точка зору, запозичена із збірника спогадів учасників революційного руху «Годы борьбы. Сборник материалов по истории революционного движения на Зиновьевщине», виданого у 1927 році до 10-річчя перемоги більшовицької революції. Оскільки значна кількість персонажів, що мали вплив на формування збірника, стали більшовиками лише після перемоги радянської влади і ретельно приховували деякі небільшовицькі епізоди зі свого минулого, то і вважати той погляд на події листопада 1918 – лютого 1919 повністю більшовицьким не можна. У збірнику наскрізно провадилася думка, що весь вказаний період відбувалася боротьба більшовиків із представниками усіх інших політичних платформ і рухів за встановлення радянської влади у місті. Відповідно

і сутички військ УНР із різними партизанськими загонами, повстання 1–4 лютого 1919 року, і визволення міста від військ Директорії повністю приписувалися ініціативі більшовицького підпілля у повіті¹.

У 2018 році з нагоди відзначення сторіччя Української революції побачив світ збірник статей науковців і краєзнавців м. Кропивницького², задуманий як відповідь згаданому більшовицькому ювілейному збірнику. Це видання є класичним прикладом дослідження місцевої історії, з якого складається більш-менш повна картина Української революції 1917 – 1921 років у краї. Джерельну базу дослідження становлять документи Державного архіву Кіровоградської області та окремі матеріали деяких елісаветградських газет відповідної доби, які зберігаються зазначеному архіві. Автори статей, вміщених у збірник, значну кількість документів вводять до наукового обігу вперше, висвітлюючи резонансні у свій час, проте маловідомі для наших сучасників події. Проте вони лише дотично й досить епізодично торкаються обраної нами теми, йдучи, переважно, у фарватері загальноукраїнських досліджень і підпорядковуючись творчій настанові при створенні також-таки «ювілейного» збірника, що передбачає і деяку пафосність, і компліментарність щодо подій і персонажів, які згадуються.

У Державному архіві Кіровоградської області зберігається комплекс документів, серед яких і документи довідково-інформаційного фонду (досі не залучені до праць дослідників), зокрема періодика, яка містить свідчення про буденне щоденне життя мешканців Єлисавет(град)а і повіту в буремні революційні роки, що сумарно для нас складаються в більш строкату й розмаїту, часом сповнену барвами різних знамен картину тогочасних подій в краї. Тож **науковим завданням** цієї статті є популяризація й уведення до наукового обігу зазначених документів епохи Української революції 1917 – 1921 років та відомостей, що в них містяться, в загальному контексті історії України загалом і відповідної території зокрема.

Метою ж пропонованої статті є спроба безсторонньо розкрити, повернувши із забуття, одну з найбурхливіших сторінок історії часів Української революції на території нинішньої Кіровоградської області.

Виклад основного матеріалу. У 1918 році повітовий центр Єлисавет пережив кілька етапів зміни влади, що для більшого міста означали б кардинальні зміни у політичній ситуації.

¹ *Годы борьбы. Сборник материалов по истории революционного движения на Зиновьевщине (К десятой годовщине Октябрьской революции).* – Зиновьевск: Окружная Октябрьская комиссия, 1927. – С. 56-57.

² *Роки боротьби 1917-1922 на Єлисаветчині. Український погляд. 1917-1918 рр. Початок революційної стихії. Книга перша* / Авт.-упоряд. Ю.С.Митрофаненко. – Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2018. – 212 с.

На початку березня 1918 року Єлисавет був окупований німецькими військами, які згодом змінили війська Австро-Угорщини, за етнічним складом німці-австріяки, угорці та українці-галичани. У місті номінально встановлено владу Української Народної Республіки. Проте міським життям і далі керувало міське земське зібрання (міська дума), яке, на думку уповноваженого міністерства внутрішніх справ УНР Базилевича, ставилось до української влади «іронічно»³.

Прихід до влади гетьмана П. Скоропадського у квітні 1918 року також не викликав жодних змін у житті Єлисавета. Зовсім інша ситуація склалася на селі. Наприкінці 1917 – 1918 року до сільських населених пунктів повіту почали масово повертатися озброєні солдати з фронтів Першої світової, що зазнали обробки есерівської й частково більшовицької пропаганди, були ознайомлені з Декретом про землю. Вони в організованому та неорганізованому порядку розпочали розподіл поміщицької землі. Спроби поміщиків повернути назад свою землю та майно викликали селянські виступи у Канежі, Рівному та Новоукраїнці. Але повстання були негайно придушені окупаційними військами.

Проте вже наприкінці літа 1918 року по всій Україні розпочалися партизанські бойові дії проти окупантів та гетьманців. Восени навколо Києва почали концентруватися загони опозиційних сил. Керівну роль у постанні відігравали найбільше українські соціалісти-революціонери. У Олександрійському повіті (сусідньому з Єлисавет(град)ським) Никифор Григор'єв організував свій загін, який незабаром перетворився на досить велике збройне формування, яке отримало назву «Задніпровська дивізія». Н. Григор'єв не бачив свого місця у боротьбі за Київ, проте думав просуватися до Одеси, Миколаєва та Херсона⁴.

Тривав процес гуртування озброєних селяни. Так, у вересні 1918 року в Каніжі був створений новий волосний ревком, до якого переважно увійшли есери українського штибу. Селянський загін чисельністю близько 280 осіб очолив герой канізького повстання Данилов, який діяв під псевдонімом Григорій Босий. Загін взяв активну участь у відновленні влади УНР у повіті⁵.

У Єлисаветі з жовтня 1918 року робітники заводу Ельворті

³ Журнал заседаний Елисаветградской городской думы. 3 января 1918 года – 21 ноября 1918 года. // Державний архів Кіровоградської області, фонд 18, опис 1, справа 578, арк. 89-89 зв.

⁴ Годы борьбы. Сборник материалов по истории революционного движения на Зиновьевщине (К десятой годовщине Октябрьской революции). – Зиновьевск: Окружная Октябрьская комиссия, 1927. – С. 78.

⁵ Данилов Панас Іванович. Справа // Державний архів Кіровоградської області, фонд П-4, опис 2, справа 618, арк. 3-3зв.

розпочали страйк проти господарів підприємства, вимагаючи у них підписання колективної угоди. Страйк тривав більше ніж місяць. Про підтримку робітників заводу Ельворті заявили працівники міського водогону та електричної станції. Їхній страйк залишив би місто без води й електроенергії, що могло привести до розповсюдження епідемій, потенційним джерелом яких були колишні військовополонені, що захворіли на шляху додому і залишилися у місті⁶.

Тим часом 30 жовтня Австро-Угорщина, а 11 листопада Німеччина визнали свою поразку у Першій світовій і зобов'язалися евакуювати війська з усіх окупованих територій. 14 листопада було утворено Директорію, що мала керувати повстанням. Більшість загонів, сформованих у волостях Єлисавет(град)ського повіту, не брали участі у боях за Київ. Перехід самого повітового центру під владу Директорії відбувся безкровно і без серйозних зіткнень, хоча на той час у місті були розквартировані декілька військових частин гетьманців.

За свідченням тогочасних місцевих газет, переворот стався все ж у ніч із 19 на 20 листопада, коли окремих курінь сотника Михайла Вербицького разом із куренем галичан, які раніше належали до австро-угорських збройних формувань, роззброїли й заарештували офіцерську дружину та учнівський загін. О 4 годині ранку загін Вербицького заарештував повітового старосту В. Верещагіна та його помічника Г. Бракера. Бракер був застрелений, ніби при спробі відібрати зброю у конвоїра. Тоді ж у перестрілці з українським патрулем загинув німецький комендант міста Гофман та його офіцер, що прямували до штаба. Отаман Вербицький був призначений комендантом міста. Гетьманська варта визнала його владу і згодилася підтримувати порядок у Єлисаветі⁷.

22 листопада відбулося засідання міського земського зібрання, що оголосило себе «Демократичною думою». Розглянуто питання про перехід гетьманської варти у підпорядкування міського самоврядування, а також заяву начальника варти про виплату грошового утримання вартовим. Вартою (фактично гетьманською поліцією) були невдоволені усі прошарки населення міста. Але розпускати варту дума відмовилася, оскільки рівноцінної сили для охорони порядку у місті не було. Відтак потрібно було відшукати гроші для вартових. Дума ж не мала відповідних коштів, але не заперечувала про перехід варти під її опіку. Також дума констатувала збільшення у місті кількості злочинів, що супроводжу-

⁶ Первое заседание восстановленной Думы 16 ноября // *Наша Жизнь. Рабочая газета.* – №8. – 16 ноября (5 ноября) 1918 года. – С. 3-4.

⁷ События в Елисаветграде // *Наша Жизнь. Рабочая газета.* – №12. – 21 ноября (8 ноября) 1918 года. – С. 3.

валися людськими жертвами, тому ухвалила резолюцію про обов'язкове несення охоронної служби⁸.

25 листопада Вербицький продовжив підпорядковувати Директорії збройні загони, що перебували у місті. Він прийшов до розташування 18-го піхотного Запорозького полку і заявив, що призначений командиром полку. Коли офіцери почали вимагати у Вербицького наказ про призначення, той показав постанову місцевого відділення «Українського національного союзу» за підписом його голови Т.Я. Біланенка. Вербицький вимагав активного виступу від тих, хто симпатизував Директорії. Решті Вербицький наказав негайно розійтися⁹.

У відповідь більшість полкового офіцерського товариства ухвалила не визнавати призначення Вербицького командиром полку, не вступати у жодні переговори та угоди. Чинний командир полку та офіцери вирішили розійтися без збройного спротиву, отримавши при цьому документи, атестати та гроші за службу. Також офіцери полку вирішили поставити до відома селянські та робітничі організації, що не бажають пролиття братерської крові, а тому відходять¹⁰.

Таким чином, Михайло Вербицький фактично очолив українські збройні сили у місті. Оскільки більшість військових частин міста формувалися за доби Гетьманату і були вже українізовані, то Вербицький отримав під свою оруду найбільш боєздатну силу, що дозволило йому контролювати місто.

У часи Гетьманату в Єлисаветі начебто «діяло» більшовицьке підпілля, проте його «запекла боротьба» проти гетьманців насправді зводилася до активного переховування: постійна зміна «явочних квартир» та «паролей» при найменшому натяку на можливу небезпеку – панічні чутки, що моментально розносилися у середовищі «підпільників»¹¹.

Тепер же прибічники «влади рад» отримали можливість діяти легально. 4 грудня 1918 року у приміщенні місцевого цирку відбулося загальне зібрання робітників міста під керівництвом меншовика Добровольського. З промовами виступили місцеві соціал-демократи, які доповіли про розрив переговорів із промисловцями про примирення.

⁸ Э.Ч. Заседание демократической думы//Наша Жизнь. Рабочая газета. – №25. – 7 декабря (24 ноября) 1918 года. – С. 3-4.

⁹ 18 пехотный Запорожский полк // Наша Жизнь. Рабочая газета. – №18. – 28 ноября (15 ноября) 1918 года. – С. 4.

¹⁰ События в Елисаветграде // Наша Жизнь. Рабочая газета. – №23. – 25 ноября (12 ноября) 1918 года. – С. 4.

¹¹ Годы борьбы. Сборник материалов по истории революционного движения на Зиновьевщине (К десятой годовщине Октябрьской революции). – Зиновьевск: Окружная Октябрьская комиссия, 1927. – С.55-56.

Після них слово узяв «робітник з іншого міста» і зачитав із зошита декларацію, яка засуджувала профспілкову тактику боротьби, виказувала недовіру до демократичного устрою і закликала до негайної передачі влади Раді робітників та селян, а також до збройної боротьби. Спроба Шляніна заперечити останньому промовцю була зірвана групою чисельністю близько 40 осіб, що здійняла «шалений шум». Незважаючи на це, тактика примирення з промисловцями була ухвалена більшістю голосів¹².

Незабаром думська комісія вивчила стан справ і дійшла висновку, що завод був закритий не через нестачу коштів та матеріалів, а через діяльність його господарів. Відповідно дума ухвалила пропозицію відкрити підприємство та продовжити переговори до досягнення компромісу між профспілками та промисловцями. Незважаючи на це, у місті розпочався загальний страйк, оголошений профспілкою металургів «Союз металістів», і 8 грудня 1918 року робітники першими на території України досягли перемоги, примусивши керівництво заводу Ельворті підписати з ними колективний трудовий договір¹³.

Того ж дня у міській пресі було вміщено оголошення від Єлисавет(град)ського повітового воїнського начальника і коменданта Коваленка про початок мобілізації від імені Української Народної Республіки. Комендант наказував усім громадянам призиву 1915 – 1919 років включно, що пройшли військову службу в усіх родах військ і у флоті, здатним носити зброю, також і офіцерам, стати до рядів армії УНР. Військовозобов'язані, волосні управи яких отримали наказ, повинні були протягом 24 годин з'явитися на збірний пункт у Єлисаветі. Вони повинні були мати добре взуття, за можливістю бути одягненими у військову форму та озброєними. Ті, хто мав верхових коней, повинні були з'явитися з конем. Кожен мобілізований повинен був мати з собою запас їжі на 5 діб. Також наказ встановлював черговість прибуття на збірний пункт мешканців різних волостей повіту¹⁴.

Незабаром українські сили у Єлисаветі отримали підтримку ще з одного боку. В місті базувалася частина австро-угорських військ, укомплектована галичанами. 11 грудня їхній командир доктор Копцюк (за іншими даними Коптюх) заявив, що його вояки мають абсолютно братерське ставлення до українських республіканців, як тоді називали прибічників УНР. «Тільки вороги трудового народу і провокатори

¹² Цирк, 4 декабря // Наша Жизнь. Рабочая газета. – №24. – 6 декабря (23 ноября) 1918 года. – С. 4.

¹³ Коллективный договор принят // Наша Жизнь. Рабочая газета. – №27. – 10 декабря (27 ноября) 1918 год. – С. 3.

¹⁴ Объявление, от Елисавет. уездного воинского начальника и коменданта // Наша Жизнь. Рабочая газета. – №26. – 8 декабря (25 ноября) 1918 года. – с. 3.

можуть розповсюджувати злісні чутки, що це не так». Декларація від імені галичан була підписана головою «Українського національного союзу» в повіті Т. Біланенком¹⁵.

Наступного дня, 12 грудня, Єлисаветський повітовий комендант полковник Коваленко віддав наказ, який фактично передбачав здачу зброї населенням міста. Посилаючись на розпорядження Директорії УНР, Коваленко закликав громадян Єлисаветського повіту негайно здавати зброю до волосних земських управ. Волосні управи мали доставити здану зброю в найближчі арсенали комендатур війська УНР, що були розташовані у містах Єлисавет, Вознесенськ, Новомиргород, Бобринець, Орлик, Голта.

Також Коваленко оголошував, що у м. Єлисавет серед військових формувань вважаються законними лише 1-й Січковий Єлисаветський полк, 2-й Маршевий Січковий полк та кінний дивізіон, об'єднані в окрему дивізію. Командиром дивізії призначався Михайло Вербицький, командиром 1-го Січового Єлисаветського полку – Антон Гаркуша, командиром 2-го Маршевого Січового – Гнат Зінкевич, кінним дивізіоном мав командувати Дмитро Вербицький. Фактично 1-й Січковий полк об'єднав підрозділи 18-го Запорозького та, можливо, 16-го Єлисавет(град)ського піших полків армії гетьманату, що перейшли на бік Директорії. 2-й Маршовий Січковий складався з галичан. У складі кінного дивізіону були добровольці – члени Вільного козацтва з догетьманських часів. Решта військових частин оголошувалися розформованими і мали влитися до вказаних частин військ УНР¹⁶.

Задля забезпечення військовослужбовців армії УНР харчами, кожен сільський господар Єлисаветського повіту повинен був здати на потреби війська один пуд борошна, один пуд картоплі та по 10 «хвунтів» буряків, квасолі, гороху тощо – все це потрібно було доставити на спеціальні бази військ УНР, розташовані у м. Єлисавет, с. Шостаківка, м. Бобринець, м. Новоукраїнка, станції Плетений Ташлик, м. Новомиргород, м. Вознесенськ, м. Ольвіопіль (станція Орлик). Розпорядження не стосувалося самого Єлисавет(град)а, який мав бути обкладений грошовим податком замість харчового¹⁷.

Одночасно з 9-го грудня 1918 року військовим комендантом Єлисаветського повіту наказувалося усім вважати солому та сіно з помі-

¹⁵ Біланенко Т.Я. *От Украинского Национального Комитета // Наша Жизнь. Рабочая газета.* – №28. – 11 декабря (28 ноября) 1918 года. – с.3.

¹⁶ *Наказ по урядованию Повітового Коменданта м.Єлисавету та його повіту 10 грудня 1918 року м. Єлисавет // Наша Жизнь. Рабочая газета.* – №29. – 12 декабря (29 ноября) 1918 года. – с.2.

¹⁷ *Приказы по комендатуре г. Елисаветграда и его уезда. 8 декабря 1918 года // Наша Жизнь. Рабочая газета.* – №29. – 12 декабря (29 ноября) 1918 года. – С. 2.

щицьких маєтків реквізованими на користь армії УНР. В економіях потрібно було залишити лише частину фуражу для прокорму худоби, яка утримувалася у маєтках.

Також Коваленко уточнив наказ про мобілізацію мешканців повіту. Згідно з його роз'ясненням від мобілізації звільнювалися тільки ті офіцери, що займали посади вчителів до 27 листопада 1918 року. Від мобілізації звільнювалися: посадовці, що займали посади перших шести класів держслужби; студенти вищих навчальних закладів; польські громадяни; службовці земських установ та чини міської і повітової варти до особливого розпорядження коменданта. Призову підлягали усі офіцери віком до 30 років та військові лікарі віком до 44 років. Доставка мобілізованих повинна була здійснюватися на возах до найближчої залізничної станції, а потім – залізницею до пунктів збору¹⁸.

Тим часом у повіті з'явилися ознаки анархії у вигляді озброєних загонів невідомої політичної орієнтації або ж чисто кримінального характеру. Так, 4 грудня 1918 року у економії Костирка і Бракера зупинилася група озброєних людей, що вимагала дати їм коней та продовольство. В Бобринці ця група (близько 160 осіб) роззброїла варту і далі продовжила роззброєння селян, рухаючись із Бобринця та Лозоватки територією повіту.

Також у м. Бобринець заїхало 5 озброєних чоловіків та жінка. Жінка, «Маруся-більшовичка», була у групі головною. Група називалася «революційним комітетом» і займалася, в основному, реквізицією харчів у всіх економіях між Єлисавет(град)ом та Бобринцем¹⁹.

У самому повітовому центрі великий резонанс викликало вбивство викладача гімназії Лакузо, яке сталося о 20.30 9 грудня на вулиці Олександрівській. Досить швидко співробітники кримінальної варти затримали групу вбивць, а головний свідок вбивства пані Мілеант, що супроводжувала Лакузо у момент нападу, впізнала двох із них. Вбивці були віддані під суд²⁰.

15 грудня у міській пресі було опубліковано звістку про взяття республіканськими військами Одеси, що викликало цілком схвальне ставлення з боку міської громади. Через декілька днів так само схвально більшість містян зустріли звістку про падіння Гетьманської держави.

17 грудня у місті стався конфлікт із підрозділом німецьких вояків, що за домовленістю німецького командування та солдатської ради з

¹⁸ *От елисаветградского Уездного Воинского начальника // Наша Жизнь. Рабочая газета. – №29. – 12 декабря (29 ноября) 1918 года. – С. 2.*

¹⁹ *В Уезде. // Наша Жизнь. Рабочая газета. – №31. – 14 декабря (1 декабря) 1918 года. – С. 4.*

²⁰ *Подробности убийства преподавателя Лакузо и задержание убийц // Наша Жизнь. Рабочая газета. – №30. – 13 декабря (30 ноября) 1918 года – С. 2.*

Директорією їхав додому. Прибувши до Єлисавет(град)а з боку Помічної, німці почали вимагати відправки їхнього ешелону на Знам'янку, де концентрувалися німецькі війська чисельністю близько 20000 вояків. Проте їм було повідомлено, що на ділянці залізниці від станції Бобринської до Знам'янки колія розібрана і відправити ешелон неможливо. Німцям було запропоновано повернутися до Помічної. У відповідь німецькі вояки атакували Єлисавет(град)ський вокзал і роззброїли його охорону. Силами всіх українських військових частин міста німці були розбиті і полонені. В бою загинуло 26 осіб, серед них 12 українських вояків, декілька німців, окрім того ще близько 60 осіб, у тому числі цивільних, було поранено²¹.

19 грудня 1918 року новий повітовий комендант Яворський віддав наказ, що забороняв реквізицію будь-яких предметів без його ордерів. Також заборонялися: будь-які арешти без санкції повітового коменданта; усілякі збори та мітинги, як на вулицях, так і у закритих приміщеннях, без його дозволу під загрозою застосування зброї; агітація проти УНР, а також заклики до більшовизму, грабунків, анархії. Була зроблена спроба роззброїти населення за винятком домової охорони. Населення закликалося до спокою, сприяння повітовому коменданту. Про всі випадки незаконних реквізицій, обшуків та грабунків комендант приймав скарги особисто²².

Проте вже наступним наказом Яворський констатував, що грабежі, насильства та вбивства не припинилися. Тому відповідно до наказу Директорії від 22.12.1918 у місті вводився військово-польовий суд. Усі справи зі звинуваченнями у вбивствах, грабежах, підпалах, згальтуванні та незаконних розстрілах вилучалися з ведення цивільних судів і передавалися до новоствореного трибуналу²³.

Одночасно міська соціал-демократія спробувала відновити Раду робітничих депутатів. Проти відновлення Ради виступили соціалісти-революціонери, боячись, що Радою можуть скористатися більшовики. Тому коли 19 грудня Рада зібралася на засідання, прийшов представник коменданта Яворського і попросив депутатів відкласти засідання. Після короткої суперечки Рада відклала своє засідання на невизначений термін²⁴.

²¹ Приказ повитового коменданта города Элисаветград и его уезда // Наша Жизнь. Рабочая газета. – №35. – 19 декабря (6 декабря) 1918 года – С. 2.

²² События в Елисаветграде // Наша Жизнь. Рабочая газета. – №35. – 19 декабря (6 декабря) 1918 года. – С. 3-4.

²³ Приказ коменданта г. Елисаветграда и его уезда // Наша Жизнь. Рабочая газета. – №35. – 19 декабря (6 декабря) 1918 года. – С. 2.

²⁴ К образованию Совета Рабочих депутатов. Собрание 17 декабря // Наша Жизнь. Рабочая газета. – №35. – 19 декабря (6 декабря) 1918 года. – С. 4.

22 грудня 1918 року відбулися збори мобілізованих солдат. Там було порушено декілька питань: вимога створення комітету солдатських депутатів та повернення тих мобілізованих, що самовільно розійшлися по домівках після отримання звістки про падіння Гетьманату²⁵.

24 грудня командир Єлисавет(град)ської залоги М. Вербицький, що також іменував себе «отаманом січової дивізії», оголосив у місті військовий стан. Він передбачав обмеження діяльності громадськості та органів місцевого самоврядування, розважальних установ, а також зібрання. У Єлисавет(град)і вводилася комендантська година. На 25 грудня були призначені практичні стрільби, аби мобілізовані солдати не сиділи без діла і не розходилися по домівках²⁶.

26 грудня загострилася ситуація навколо заводу Ельворті. Не змирившись із перемогою робітників, керівництво заводу знову оголосило локаут – суцільне звільнення працівників підприємства. У відповідь робітники просили міську думу віднайти спосіб не закривати завод, а взяти його під міське управління. Проте для цього потрібно було б у триденний термін віднайти десь 500000 карбованців у страйковий фонд, що в умовах зростаючої анархії було проблематичним²⁷.

28 грудня до Єлисавет(град)а прибув для ознайомлення зі станом речей губернський комісар уряду УНР Г. Нянчур. Наступного дня він вирішив перенести свою особисту канцелярію до Єлисавет(град)а у зв'язку із загрозою від білогвардійських добровольчих формувань, що діяли поблизу Запоріжжя та Катеринослава. Поблизу станції Апостолове незадовго до цього війська отамана Григор'єва розбили півторатисячний білогвардійський загін, що намагався пройти через Долинську на Миколаїв. Катеринослав 27-28 грудня був зайнятий махновськими та більшовицькими загонами. У самому Миколаєві та Херсоні населення зайняло вичікувальну позицію щодо сторін збройної борні. Республіканські ж війська готувалися до нового наступу на Одесу з метою відбити її у військ Антанти. До того ж Єлисавет(град) видався Нянчуру зручнішим стосовно сполучення з Києвом²⁸.

Таким чином, на короткий термін Єлисавет став центром адміністрації УНР у Херсонській губернії. Відповідно губернський селянський

²⁵ *Протокол заседания представителей от мобилизованных солдат волостей Елисаветградского уезда // Наша Жизнь. Рабочая газета. – №37. – 22 декабря (9 декабря) 1918 года. – С. 2.*

²⁶ *Приказ Повитового Коменданта г. Елисаветград и его уезда. Наказ Коменданта і Отамана січової дивізії // Наша Жизнь. Рабочая газета. – №39. – 25 декабря (12 декабря) 1918 года. – С. 2.*

²⁷ *К локауту // Наша Жизнь. Рабочая газета. – №40. – 26 декабря (13 декабря) 1918 года. – С. 2.*

²⁸ *Беседа с губернским комиссаром // Наша Жизнь. Рабочая газета. – №42. – 28 декабря (15 декабря) 1918 года. – С. 3.*

з'їзд, що розпочав роботу 29 грудня 1918 року, а також губернський з'їзд вчителів, що відбувся 7-8 січня 1919 року, проходили у Єлисаветі. Обидва з'їзди заявили про свою підтримку Директорії, щоправда, не виробивши якихось важливих рішень. Так само у Єлисаветі 19 січня відкрився губернський з'їзд робітників.

20 січня м. Бобринець було взято під контроль невідомими озброєними загонами. Місцева залога Директорії на той момент була морально розкладена систематичним пияцтвом та вчиняла насильницькі дії над мешканцями. Загони прийшли у Бобринець із села Рощахівка. Командири загонів мали при собі печатку Вознесенського революційного комітету. Очевидно, це були партизанські загони з Вознесенська та Губівки, які радянськими істориками були заднім числом зараховані до більшовицьких. До них приєднався і бобринчанин Білоконенко. Місцевих прибульці не чіпали, лише наклали контрибуцію у 400000 карбованців, яку через непосильність згодом зменшили до 70000. Також партизани відчинили двері крамниці Чеченіна з товарами Державного хлібного бюро, які разом із місцевими мешканцями розтягнули.

У той же час до повітового центру дійшли чутки: під Бобринцем з'явилися махновські загони. З метою попередити нові кровопролиття в бік Бобринця виїхала делегація міської думи. Близько полудня вона з'ясувала, що ніяких махновців ні у Бобринці, ні навколо нього не було, а відтак інша делегація, від Ради робітничих депутатів, до Бобринця не поїхала. Газети також сповістили спочатку про загибель брата отамана Вербицького Бориса, але згодом уточнили, що загинув сам Михайло Вербицький, а не його брат. Щоправда, в цьому ж номері з уточненням був уміщений некролог на смерть Дмитра Вербицького та козаків його куреня.

Незадовго до зазначених подій до Єлисавет(град)а прибув і загін Данилова-Босого. Вербицький довідавшись від Данилова, що той у Першу світову був артилеристом, призначив його командиром артилерійського взводу. Коли прорадянські партизани захопили Бобринець, артвзводу довелося взяти участь у контрнаступі петлюрівців. 21 січня о 14.00 загін козаків із Єлисавета під командою Колесника разом з артилеристами Данилова розпочали наступ на позиції партизан, що окопалися біля мосту і млина. Бій тривав близько 5 годин. Завдяки артилерійській підтримці українські козаки перемогли і захопили місто. У Бобринці почався єврейський погром, під час якого загинуло близько 20 осіб, імена 10 із яких у той же день стали відомі елисавет(градсь)кій пресі²⁹.

---

²⁹ *Наша Жизнь. Рабочая газета.* – №18. – 25 января (12) 1919 года. – С. 3-4.

У лютому 1919 року до території Олександрійського та Єлисаветградського повітів почали наближатися частини Харківської групи більшовицьких військ. Так, ще 1 лютого 2-а дивізія Аусема взяла Кременчук. Проте Єлисавет(град) цікавив червоних набагато менше, ніж вузлова станція Знам'янка або ж повітовий центр Олександрія.

Тим часом петлюрівці поблизу с. Новоолександрівка розбили загін махновців: піхота розбіглася, а близько 200 кіннотників, що прорвалися, зосередилися у с. Троїцькому, за 3 версти від Нової Одеси; 5 спійманих махновців розстріляли селяни с. Покровське, і тепер махновці обіцяли помститися, розстрілявши по 50 селян за кожного махновця; район Вознесенська зайняли війська Антанти – з приміського села Березівка на запити телеграфом відповідав англо-французький караул³⁰.

У такій ситуації Єлисавет(градсь)ка Рада, що була за своїм складом далеко не більшовицькою, могла б просто чекати, доки війська УНР евакуюються з міста. Проте їй стало відомо, що до Єлисавет(град)а, у якому перебував губернський комісар, були зведені гроші з Катеринослава та інших міст Херсонської губернії. За різними чутками, що доходили до виконкому місцевої Ради, у повітовому центрі зберігалось від 100 тисяч до 42 мільйона карбованців готівкою, а також було зосереджено 300000 пудів борошна, а у повіті – ще 700000 пудів.

Г. Нянчур планував вивезти цінності до району Волочиська, але не міг покластися навіть на власних бійців. Для вивезення було призначено частини вояків-галичан, очевидно за певну оплату. На момент виступу було вже вивезено близько 100000 пудів борошна³¹. Місто, яке мало надлишок усього, могло моментально опинитися і без продовольства, і без грошей. Відповідно Рада ухвалила резолюцію, що передбачала передачу контролю за матеріальними цінностями виконавчому комітету Ради.

Ще 30 січня 1918 року делегація комітету громадської безпеки місцевого самоуправління провела переговори з комендантом місцевого гарнізону, який обіцяв начальнику місцевої міліції Бутлерову, що припинить реквізиції, які провадили його козаки, а вилучення і вивіз за межі міста будь-яких цінностей буде провадитися лише з дозволу комітету громадської безпеки³².

31 січня – 1 лютого 1919 року діячі міського самоврядування створили військово-революційний комітет, який почав готувати повстання

³⁰ Сведения Елисаветградского информационного бюро // Наша Жизнь. Рабочая газета. – №24. – 1 февраля (19) 1919 года. – С. 3.

³¹ Собрание рабочих 31 января // Наша Жизнь. Рабочая газета. – №24. – 1 февраля (19) 1919 года. – С.3-4.

³² В комитете общественной безопасности // Наша Жизнь. Рабочая газета. – №25. – 2 февраля (20) 1919 года. – С. 3-4.

проти військ Директорії. На виступ їх надихало минулорічне січневе народне повстання проти анархістів Марусі. У ніч із 1 на 2 лютого 1919 року представники ВРК перейшли до рішучих дій: були заарештовані губернський комісар Нянчур, головний штаб петлюрівських військ у Палас-Отелі, штаби окремих військових частин і комендатура. Військово-революційний комітет оголосив себе єдиною владою у місті.

Проте вірним Директорії залишився полк галичан під командою доктора Копцюка. Український 1-й Січовий полк під командуванням Гаркуші зайняв непевну позицію – не виступив проти повстання, але і відмовився роззброюватися.

Хоч ВРК і оголосив себе єдиною владою у Єлисаветі, розпорядження робітничим загонам почали віддавати й інші організації, зокрема «Союз металістів». Військово-революційному комітету підпорядковувалася лише так звана домово охорона, що була під контролем соціалістів-революціонерів, значною мірою єврейського походження.

Відчувши неорганізованість супротивників, Копцюк зібрав 50 галичан і взяв будівлю юнкерського училища, де захопив кулемети. Після цього до галичан приєдналася частина особового складу січового полку. Разом петлюрівці відбили Палас-Отель і продовжили зачищати вулицю Дворцову в напрямку будівлі міської думи, змусивши виконком евакуюватися до іншого приміщення.

Після цього війська УНР роззброїли домову охорону. Процес роззброєння спочатку відбувався досить коректно й толерантно, але зі зростанням сил Директорії почав супроводжуватися приниженням, грабунком та побиттям передусім осіб єврейської національності. Проте тема єврейських погромів у Єлисавет(град)і й Бобринці потребує окремого висвітлення.

Єлисаветом поширилися чутки, що міліціонери четвертого району міста начебто «кинули бомбу» у вояків, що стало приводом для повного роззброєння міліції 4-го та 5-го районів, що відповідно зменшило сили міської самоохорони практично удвічі.

Надвечір 3 лютого практично все місто було охоплене погромами, у яких брали участь близько 1500 солдат та козаків. Військові блокували вулиці Дворцову та Велику Перспективну, де планомірно обносили крамницю за крамницею. Все награвоване зносилося до Московських казарм, а потім перевозилося на вокзал. 200 міських міліціонерів спромоглися лише врятувати від розгрому приватними особами склади спиртного³³.

У той же час комітет громадської безпеки продовжував безрезультатні переговори з військовими частинами Директорії щодо відсічі

---

³³ *Наша Жизнь. Рабочая газета.* – №18. – 25 января (12) 1919 года. – С. 3-4.

грабункам і вжиття заходів для припинення погромів. Лише начальнику міліції вдалося вмовити Копцюка та Гаркушу вислати на вулиці броньовик і кінний загін, які припинили нищення крамниць. Це, насамперед, викликало незадоволення погромників, які сподівалися, що перешкод для погрому не буде.

Зранку 4 лютого біля колишньої фортеці св. Єлисавети зібралися озброєні робітники заводу Бургардта. Також на боці Військово-революційного комітету виступив артилерійський взвод Данилова, який відкрив вогонь із фортечних валів по республіканських військах. Поступово останніх витиснули до Московських казарм та юнкерського училища. Там вони отримали звістку, що до Єлисавет(град)а від Знам'янки рухаються більшовицькі війська, викликані головою Ради робітничих депутатів Вороніним. У ніч із 4 на 5 лютого війська УНР відступили до вокзалу і евакуювалися з міста, вивозячи усе реквізоване і награвоване³⁴.

6 лютого від Знам'янки до Єлисавет(град)а підійшов кінний загін Павла Ткаченка, який, загалом, дотримувався більшовицької орієнтації, хоча і називав себе отаманом. 7 лютого до міста дісталися червоні партизани з Лозоватки та Губівки. У цей же період на бік червоних перейшов отаман Григор'єв, що мав численне військо, базоване поблизу Олександрії, яке також могло підтримати виступ. Влада у Єлисавет(град)і повністю перейшла до міського самоврядування, представленого багатопартійним земським зібранням та переважно есеро-меншовицькою Радою робітничих та солдатських депутатів.

Висновки. Таким чином, з інформації, яка міститься в єлисавет(град)ських газетах, випливає дуже складна калейдоскопічна картина протистояння багатьох політичних гравців, у якій більшовики зрештою відіграли вагомий, але далеко не головний роль. Основна лінія протистояння проходила між військовою владою УНР, що намагалася фактично ввести в губернії та повіті військову диктатуру, і місцевим самоврядуванням, що марило революційною демократією, проте не забувало про матеріальний інтерес. І якщо суто ідеологічні розбіжності якось дозволяли уживатися їм між собою, то різне розуміння способу розподілу матеріальних ресурсів призвело до трагічного протистояння, результатами якого скористалися більшовики – сила потужна, централізована, проте фактично стороння для міста Єлисавет(град)а і його мешканців.

³⁴ *Наша Жизнь. Рабочая газета.* – №18. – 25 января (12) 1919 года. – С. 3-4.

Література:

1. Годы борьбы. Сборник материалов по истории революционного движения на Зиновьевщине (К десятой годовщине Октябрьской революции). – Зиновьевск: Окружная Октябрьская комиссия, 1927. – 196 с.
2. Роки боротьби 1917-1922 на Єлисаветчині. Український погляд. 1917-1918 рр. Початок революційної стихії. Книга перша / Автор-упорядник Ю.С. Митрофаненко. – Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2018. – 212 с.
3. Державний архів Кіровоградської області, Довідково-інформаційний фонд, інвентарний № 1876: Наша жизнь. Рабочая газета. – 1918/11.
4. Державний архів Кіровоградської області, Довідково-інформаційний фонд, інвентарний № 1877: Наша жизнь. Рабочая газета. – 1918/12.
5. Державний архів Кіровоградської області, Довідково-інформаційний фонд, інвентарний № 1878: Наша жизнь. Рабочая газета. – 1919/1.
6. Державний архів Кіровоградської області, Довідково-інформаційний фонд, інвентарний № 1879: Наша жизнь. Рабочая газета. – 1919/2.
7. Державний архів Кіровоградської області, Фонд 18, Опис 1, Справа 578: Журнал засіданий Єлисаветградской городской думы: 03.01. 1918 – 21.11.1918, 209 арк.
8. Державний архів Кіровоградської області, фонд П-4, опис 2, справа 618: Данілов Панас Іванович, 186 арк.

Вадим Колечкін*

*Державний архів Кіровоградської області,
м. Кропивницький*

**УДК 94 (477.65-25):342.5
(477)]«1917/1918»**

УКРАЇНЬСКА РЕВОЛЮЦІЯ В ЄЛИСАВЕТ(ГРАД)І В ПРОТОКОЛАХ ЗАСІДАНЬ МІСЬКОЇ ДУМИ 1917 – 1918 РР.

Проведено аналіз протоколів засідань Єлисавет(град)ської міської думи періоду 1917 – 1918 рр. на предмет використання їх як джерела відомостей з історії Української революції 1917 – 1921 рр. Під час вивчення з'ясувалося, що через проросійські й ліберально-демократичні погляди більшості гласних міського зібрання дума постійно ігнорувала заходи українських органів влади, орієнтуючись на так звану загальноросійську демократію, а головним її ворогом вважала більшовиків. Це проявилось у тому, що дума почала послідовно ігнорувала факт створення Центральної Ради, чотири Універсали та інші заходи українського політикуму. Про українську владу дума задала лише наприкінці 1917 року, коли у колишній

* Колечкін Вадим Петрович, к.і.н., головний археограф відділу археографії та використання документів Державного архіву Кіровоградської області, м. Кропивницький

Російській імперії, а разом із тим і в місті активізувалися більшовики, що формували умови для переходу влади до місцевої Ради робітничих і солдатських депутатів. При цьому дума розглядала перехід під владу Української Народної Республіки лише як альтернативу визнання влади петроградської Ради Народних Комісарів. Також думців більше непокоїла можливість розгону Настановчих Зборів, ніж більшовицький наступ на Україну. Так само у наступі німців на Україну дума вперто звинувачувала більшовиків, хоча німці просувалися відповідно до з угоди, яку підписала з ними Центральна Рада. Тому в період Гетьманату П. Скоропадського дума вела себе цілком спокійно, займаючись переважно господарськими питаннями.

Слід також зазначити, що журнали засідань Єлисавет(град)ської міської думи збереглися неповністю, оскільки окрім оригіналів, що закінчуються листопадом 1918 року, існують статті у місцевій пресі, які свідчать, що засідання міської думи продовжувалося до кінця лютого 1919 року, тобто до остаточного переходу влади у місті до рук Ради робітничих та солдатських депутатів. До того ж частина протоколів фактично втрачена. Зокрема не підшиті листи з розповіддю про сутичку містян із загоном Марусі Нікіфорової у січні 1918 року. З огляду на зазначене можна стверджувати, що ці документи не повністю відображають сутність подій, що відбувалися у зазначений період, і тому не можуть вважатися повноцінним джерелом інформації.

Ключові слова: Лютнева революція 1917 року, Українська революція 1917-1921 рр., Тимчасовий уряд, Центральна Рада, жовтневий переворот 1917 року, органи місцевого самоврядування, міська дума м. Єлисавет(град).

Minutes of the meetings of Elisavetgrad town дума (town assembly) during the period of 1917 – 1918 were analyzed with a view of using them as a source of information on the history of the Ukrainian Revolution of 1917 – 1921. During the study, it became clear that due to the pro-Russian and liberal-democratic views of the majority of the voting members of the town assembly, it constantly ignored the measures of the Ukrainian authorities, focusing on the so-called All-Russian democracy, considering the Bolsheviks as its main enemy.

This was manifested in the fact that the дума began to consistently ignore the creation of the Centralna Rada (the Central Council), its four Universals and other measures of the Ukrainian politics. The дума remembered about the Ukrainian authorities only at the end of 1917, when the Bolsheviks became more active in the former Russian empire, as well as in the town, forming conditions for the transition of power to the local Soviet of Workers' and Soldiers' Deputies.

At the same time, the дума considered the transition under the authority of the Ukrainian People's Republic only as an alternative to the recognition of the power of the Petrograd Soviet of People's Commissaries.

Also, the public дума was more concerned with the possibility of disbanding of the Constituent Assembly than the Bolshevik attack on Ukraine. Similarly, the дума stubbornly accused the Bolsheviks in the German offensive against Ukraine, although the Germans had moved in in accordance with their agreement with the Central Rada. During the Hetmanate rule of P. Skoropadsky, the дума behaved quite calmly, busying itself mainly with economic matters.

It should also be noted that the journals of meetings of Elisavetgrad town дума have not been fully preserved, since in addition to the originals ending in November 1918, there exist some articles in the local press, covering the course of meetings of the town дума in the period until the end of February 1919, that is until the final transfer of power in the city to the hands of the Soviet of Workers' and Soldiers' Deputies. In addition, in the preserved journals of sessions, some of the protocols are actually missing. In particular, they lack pages concerning skirmishes of town dwellers with the detachment of Marusya Nikiforov in January 1918.

In connection with the above, it can be ascertained that these documents can not be considered a complete source of information, since they do not fully cover the essence of events of the period designated.

Key words: February Revolution of 1917, Ukrainian Revolution of 1917 – 1921, Provisional Government, Central Rada, October Revolution of 1917, local self-government bodies, city council, town of Elisavetgrad.

Постановка проблеми. При розгляді історії Української революції 1917 – 1921 років маловивченими залишаються події, що відбувалися у тихих провінційних містах, зокрема у Єлисавет(град)і – повітовому центрі Херсонської губернії. Розгляд цих подій є важливим як з погляду зору історичної регіоналістики, так і з загальноукраїнського погляду, оскільки вони є невід'ємною частиною загальних процесів суспільно-політичного життя в країні, яка пояснює певним чином рівень тогочасної суспільної свідомості, а відтак – причинно-наслідкові зв'язки невдалої спроби державотворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Єлисавет(град)ська міська дума завжди була центром політичного та економічного життя не тільки самого міста, але й значною мірою Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. Протоколи та журнали засідань засідання міської думи, зібрані у першому описі фонду 18 Державного архіву Кіровоградської області, завжди були цінним джерелом інформації для дослідників історії краю. Проте, як не дивно, ці джерела відносно нечасто використовувалися істориками та краєзнавцями. Причиною було те, що, незважаючи на неповноту, протоколи засідань думи містили незручні відомості з погляду як комуністів, так і сучасних українських дослідників. Мабуть, лише молодий краєзнавець Максим Сінченко

приділив достатньо уваги аналізу позиції міської думи під час революційних подій 1918 року¹. Проте його стаття була присвячена окремому епізоду тогочасних подій, а відтак поза нею залишилася більшість протоколів думських нарад.

Науковим завданням пропонованої статті є привернення уваги фахівців-істориків і широкого кола краєзнавців до джерельної бази, аналіз якої дає уявлення про сприйняття революційних подій сторічної давнини в нинішньому обласному центрі Кіровоградщини. Відповідно метою статті є аналіз протоколів засідань Єлисавет(град)ської міської думи періоду 1917 – 1918 рр. на предмет використання їх як одного з джерел відомостей про історію Української революції 1917 – 1921 рр.

Виклад основного матеріалу. Міська дума пережила за часи своєї діяльності декілька вікопомних моментів з історії Російської імперії, у тому числі Першу російську революцію та Лютневу революцію 1917 року. Думські гласні продовжували свою діяльність і за часів Української національної революції до кінця 1918 року, а міська земська управа намагалася організовувати постачання міста паливом, будівельними матеріалами та продовольством фактично до кінця 1919 року, аж до остаточного переходу міста під контроль більшовицької Української Соціалістичної Радянської Республіки.

Таким чином, можна було б очікувати від земських гласних ретельного обговорення подій українського державотворення.

Проте при ознайомленні з протоколами засідань міської думи за часів Української національної революції з'ясовується, що протягом усього цього часу міська дума по можливості ігнорувала більшість заходів Центральної Ради, а також Українського національного союзу та Директорії УНР.

Перший протокол етапу Лютневої революції відноситься до березня 1917 року. Достовірна звістка про революцію була офіційно отримана в Києві 1 березня 1917 року, а звідти її було ретрансльовано по губернських та повітових органах влади та місцевого самоврядування.

На надзвичайному засіданні Єлисавет(град)ської міської думи за участю представників від робітників міста 4 березня 1917 року міський голова Г. Волохін повідомив, що в Росії був утворений Тимчасовий уряд. Відповідно після подій, що відбулися, до обов'язків міського самоуправління додалася завдання збереження спокою у місті та попередження можливості якихось ексцесів у зв'язку з останніми подіями

---

¹ Максим Сінченко. 1918 рік: міська дума Єлисавета та жовто-синій прапор (Невідомі сторінки історії Кіровограда) // Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України / Випуск V. Присвячений 25-річчю Незалежності України. – Кропивницький: Центрально-Українське видавництво 2016. – с.40-43.

у столиці. При цьому представники робітників заявили, що вже організувалися і через своїх уповноважених запропонували допомогу думі у підтриманні порядку².

На засіданні були зачитані маніфест про зречення від престолу імператора Миколи II Олександровича за себе та сина, про передачу престолу Великому князеві Михайлу Олександровичу, а також заява Великого князя Михайла Олександровича про відмову прийняття Верховної влади аж до скликання Настановчих Зборів, які й встановлять спосіб правління та нові закони Російської держави, із закликом до всіх громадян підкорятися Тимчасовому уряду, який отримав усю повноту влади до скликання цього зібрання³. Потім міський голова оголосив звернення генерал-губернатора Одеського військового округу із закликом до населення зберігати спокій.

Також голова закликав визнати Тимчасовий уряд і негайно розробити заходи, що допомогли б підтримати мирний перебіг життя у місті до забезпечення населення продовольством.

Гасні міської думи запропонували створити спеціальний комітет для підтримання порядку, до якого мали б увійти представники міського самоуправління, біржового комітету, сільськогосподарського товариства, кооперативів, військовопромислового комітету, а також від робітників, можливо, міщанського товариства, єврейської громади⁴.

Комітет, що був створений таким чином, мав увійти до безпосереднього контакту з центральним продовольчим комітетом у Москві. На думку елісавет(град)ських земців, продовольчий комітет міг тепер проявити себе повною мірою через ліквідацію старої нечесної влади. Головним завданням комітету земці вважали розподіл продуктів між містами та районами, у тому числі врегулювання вивозу хліба з місць, де є його запаси, з метою постачання армії і тих місцевостей, які його потребують. При цьому земці оговорювали можливість введення картокової системи у випадку, якщо з'ясується необхідність скорочення або обмеження споживання певного продукту. Висловлено думку, що «якщо буде впорядкована справа продовольства, то буде зроблена половина усієї справи»⁵.

Іншим важливим завданням була турбота про те, щоб продовжувалася праця, спрямована на потреби оборони. Також було заявлено про необхідність привітання Тимчасового уряду та Державної Думи, що взяли на себе відповідальність за країну в такий важкий момент.

---

² Державний архів Кіровоградської області (далі – ДАКО), ф.18, оп.1, спр.577, арк. 46.

³ ДАКО, ф.18, оп.1, спр.577, арк. 46-46 зв.

⁴ ДАКО, ф.18, оп.1, спр.577, арк. 46 зв.-47.

⁵ ДАКО, ф.18, оп.1, спр.577, арк. 47.

Також було заявлено про необхідність звернутися до населення зі словами заспокоєння та закликом до продовження мирної праці на благо Батьківщини. Для відпрацювання тексту звернень була створена відповідна комісія⁶.

Протоієрей П. Колосов звернув увагу на те, що маніфест про зречення імператора не може бути отриманий всюди одночасно. Відтак ймовірне виникнення ситуації, коли в різних церквах можуть як вживати традиційну формулу поминання імператора та його сім'ї, так і не вживати. Представникам земства пропонувалося певний час пояснювати громадянам міста причини розбіжності та інформувати про те, що в Росії сталася революція.

Також гласний В. Васильєв вказав на те, що органи місцевої влади можуть перешкоджати діяльності міського комітету. Тому необхідно вжити відповідні заходи, а саме ввести представників від громадського управління до місцевих поліцейських та жандармських управлінь, які, за даними Васильєва, не квапилися перебудувати свою роботу⁷.

Фактично усі пропозиції земців були підтримані їхніми колегами. У той же час відомо, що саме 4 березня у Києві була утворена Центральна Рада, яка мала представляти інтереси українців. Зважаючи на те, що з дореволюційних часів російські ліберальні та революційні кола були знайомі з програмою українського національного руху, а також особисто були знайомі з діячами цього руху як на загальноросійському, так і на місцевому рівні, земські гласні повинні були б якось відобразити діяльність новоутвореного органу національного представництва. Однак жодної згадки про утворення у Києві Центральної Ради в журналах засідань міської думи не зафіксовано.

Так, засідання 5 березня 1917 року було присвячене обранню членів т.зв. «Загальноміського комітету»⁸. На зборах 18 березня було оновлено керівництво самої думи. Відбулося об'єднання думи із загальноміським комітетом, поповнення її складу представниками військових, оновлення міської управи, переобрання думських комітетів. Також на засіданні було обговорено питання будівництва пам'ятника свободі та дозвіл на випікання пасок до майбутнього свята⁹.

Декілька інших засідань були присвячені суто господарським питанням. Лише збори 30 березня 1917 року мали політичний характер. Втім українського революційного процесу порядок денний не стосувався. Протягом декількох годин представники думи з'ясовували стосунки з

⁶ ДАКО, ф.18, оп.1, спр.577, арк. 47 зв.

⁷ ДАКО, ф.18, оп.1, спр.577, арк. 47 зв.-49.

⁸ ДАКО, ф.18, оп.1, спр.577, арк. 50-50 зв.

⁹ ДАКО, ф.18, оп.1, спр.577, арк. 51-55 зв.

представниками Ради робітничих депутатів із приводу того, хто є владою у місті. В результаті було законсервоване двовладдя, а представники обох представницьких органів ухвалили спільно вирішувати суперечки¹⁰.

Так само пройшли повз увагу гласних загальноукраїнські військові та селянські з'їзди, що заявили про підтримку Центральної ради, з'їзди українських політичних партій, які призвели до значного урізноманітнення політичної діяльності проукраїнського напрямку. Також поза увагою думців залишилися спроби делегатів Центральної Ради налагодити контакт із Тимчасовим урядом.

10 (23) червня 1917 року на велелюдному мітингу був проголошений І Універсал Центральної Ради. Здавалося б, така подія повинна привернути увагу діячів місцевого самоврядування, адже доля міста безпосередньо залежала від політичної ситуації у Києві. Проте гласні елисавет(град)ської міської думи проігнорували цю важливу подію.

Натомість думців більше турбували прояви антисемітизму в місті та спроби попередити можливі єврейські погроми, пограбування єврейських кладовищ та погіршення криміногенної ситуації у місті, яке вважалося наслідком дій організованих злочинних груп. Також депутатів цікавили відносини з радою робітничих депутатів, зростання цін на різноманітні товари у місті, взаємодія з військовими та міліцією, але аж ніяк не центральний орган самоорганізації українців та його претензії на повну владу в українських губерніях¹¹.

3 липня був проголошений II Універсал, який чітко декларував прагнення керівництва Центральної Ради рухатися у межах загально-російського революційного процесу і досягати української автономії шляхом домовленостей із загальноросійською демократією. Здавалося б, що цей документ повинен викликати схвальну реакцію міського представництва. Проте у реальності і цей епізод був фактично проігнорований міською думою.

У серпні було здійснено переобрання складу міської думи. В результаті більшість отримали представники соціалістичних партій міста, а саме: російської соціал-демократичної партії, соціалістичної партії «Бунд», польської соціалістичної партії, російської партії соціалістів-революціонерів, об'єднаної соціалістичної єврейської партії.

Окрім того, в думі, яку назвали народною на протипагу попередній, що складалася переважно з лібералів (партії народної свободи та конституційних демократів), представництво отримали і проукраїнські сили. Зокрема від української партії соціалістів-революціонерів до

---

¹⁰ ДАКО, ф.18, оп.1, спр.577, арк. 74-78.

¹¹ ДАКО, ф.18, оп.1, спр.577, арк. 116-119.

думи був балотований відомий кооператор Микола Левитський, який проголосив на засіданні 16 серпня 1917 року першу в міській думі Єлисавет(град)а промову українською мовою. Як не дивно, і в цій промові фактично не згадувалася ні Центральна Рада, ні її заходи. Навпаки, Левитський заявив, що програма його партії в Думі полягає у задоволенні потреб трудового народу без різниці у національностях. Себе Левитський також охарактеризував як федераліста й противника централізації влади, що хотіла правити з Петрограду. Проте вже один із наступних промовців – представник ради робітничих депутатів гласний В. Штамм – оголосив головною метою діяльності порятунком Росії, якого не може бути без порятунку революції. Обговорення завершилося визначенням посадових окладів керівництву думи, а також вибором нового складу управи, що виявилися невдалим¹².

Засідання 6 вересня було зібрано після придушення заколоту верховного головнокомандувача усіма збройними силами Росії генерала Корнілова. Відповідно воно почалося із оголошення телеграми московської міської управи, що засуджувала заколот, висловлювала повну довіру Тимчасовому уряду і містила прохання проінформувати про стан справ на місцях. У відповідь представники всіх партій, що входили в міську думу, виголосили проекти резолюцій, що засуджувала корніловський заколот і висловлювала солідарність із загальноросійським Тимчасовим урядом у боротьбі з контрреволюцією. Після виголошення промов гласні обрали, нарешті, новий склад міської управи та підвищили заробітну платню посадовим особам¹³.

Лише події навколо більшовицького заколоту 25-26 жовтня (7-8 листопада) 1917 року викликали жваву реакцію земських гласних. На засіданні 26 жовтня було обговорено телеграму комісара Тимчасового уряду про збройний виступ більшовиків у Петрограді. Також обговорювалися відомості з Одеси про атаку більшовицьких частин на пошту та телеграф. Ще одна телеграма була отримана від Московської міської думи. У ній московські думці заявляли, що більшовицький заколот загрожує скликанню Настановчих Зборів, послаблює фронт, відкриває шлях для контрреволюції. Єлисавет(град)ські гласні підтримали оцінку більшовицького перевороту, висловлену їх московськими колегами. Окрім того, гласний В. Харцієв оголосив більшовицький рух контрреволюційним і популістським, а також закликав рішуче боротися проти більшовизму, застосовуючи не тільки резолюції. Практично усі політичні сили, що були представлені у міській думі, одностайно підтримали засудження більшовицького перевороту й закликали представників усіх

¹² ДАКО, ф.18, оп.1, спр.577, арк. 125-128 зв.

¹³ ДАКО, ф.18, оп.1, спр.577, арк. 129-133.

прошарків міського населення взяти участь у діяльності комітету по боротьбі з анархією¹⁴.

Наступне засідання міської думи, що було проведене 28 жовтня, знову було присвячене засудженню більшовицького перевороту, обговоренню перших заходів більшовиків, а також виробленню спільного ставлення до більшовицького перевороту. Результатом стала коротка телеграма на підтримку Настановчих Зборів та засудження більшовицького виступу¹⁵.

Наступний етап українського державотворення, а саме III Універсал та проголошення ним Української народної республіки, також був проігнорований думцями. Значним контрастом до цього стало засідання думи 17 листопада (за старим календарним стилем). На ньому було обговорено скарги представників робітників щодо збільшення ціни на цукор і виявлені заходи із введення у місті нормованого постачання цього продукту з метою обмеження його споживання. Подібні ж питання, що стосувалися дорожнечі та боротьби з нею, обговорювалися на засіданнях 22 та 27 листопада. Жодної згадки про якісь заходи Центральної ради в журналах засідань не зафіксовано¹⁶.

Лише на засіданні 28 листопада 1917 року в протоколі вперше була прямо згадана Центральна Рада. Обговорювалося питання, пов'язане зі створенням більшовицького уряду – Ради народних комісарів. При цьому гласний Штамм вказав, що визнавати владу Ради народних комісарів не можна. Одночасно він схвально відгукнувся про ідею вислати делегатів на губернський з'їзд, скликаний губернським комісаром Тимчасового уряду Юріциним, що мав обговорити сучасну політичну ситуацію, ставлення до Центральної ради, до центральної влади (напевне, більшовицький РНК), організація губернської влади та поточні справи. Також Штамм висловив думку, що у випадку невизнання влади РНК необхідно визнати херсонський з'їзд ініціативною групою зі створення Херсонської республіки, якщо, звісно, не визнавати владу Центральної Ради або генерала Корнілова¹⁷. Те саме заявив гласний Тарчук. Гласний Еберман наполягав щодо з'ясування ставлення до Центральної Ради, проте головуючий на засіданні Я. Метт прямо вказав на те, що з питання визнання Центральної Ради досягти згоди не вдасться¹⁸.

Дійсно, думки земців розділилися. Гласний Гайсинський пропонував

¹⁴ ДАКО, ф.18, оп.1, спр.577, арк. 173-176.

¹⁵ ДАКО, ф.18, оп.1, спр.577, арк. 177-179.

¹⁶ ДАКО, ф.18, оп.1, спр.577, арк. 179-181, 203-209.

¹⁷ ДАКО, ф.18, оп.1, спр.577, арк. 210 зв.

¹⁸ ДАКО, ф.18, оп.1, спр.577, арк. 211.

дати наказ делегатам на Херсонський з'їзд організувати владу з огляду на безвладдя, але таку владу, яка б не належала «тільки радам або Україні». Під час обговорення гласний Гайсинський вказав на те, що певний спокій на Півдні Росії був забезпечений тим, що український рух не дозволив більшовицькому досягти такого масштабу, як в інших місцях. Гласний Штамм говорив про те, що питання про підпорядкування Центральної Раді на з'їзді ставити не можна. Підпорядкування Раді означало б перехід в інше підданство. Окрім того, Рада хоче вести самостійні переговори про мир, проте для цього вона спершу повинна оголосити війну. Гласний Левитський заперечив, стверджуючи, що у Єлисаветградському повіті 73% складають українці, а в Олександрійському – 86%. Відповідно не можна не визнавати Раду, не питаючи у корінного населення. Тому, на думку Левитського, потрібно було б не збирати з'їзд у Херсоні, а краще визнати Центральну Раду. Однак у резолюції міської думи вона так і не була згадана, зате було висловлено вітання загальноросійським Настановчим Збором¹⁹.

Грудень 1917-лютий 1918 року з погляду історії розвитку українського революційного процесу мав виняткову важливість. У цей період розпочалася перша українсько-більшовицька війна, переговори у Брест-Литовську, зміна влади у Києві. Незважаючи на те, що думців більше цікавили питання господарського життя міста, нові реалії поступово пробивали собі життя. На засіданні думи від 6 грудня 1917 року було зачитано звернення Генерального секретаря внутрішніх справ і Постанову Української Центральної Ради, що стосувалася затвердження закону про вибори до Українських Настановчих Зборів.

При цьому гласний Гайсинський від імені соціал-демократів попросив відкласти обговорення питання на тиждень, 10 грудня, мотивуючи це тим, що ще не вислухані доповіді делегатів, які були в Херсоні, де обговорювалося питання про ставлення до Ради. Гласний Гусев вказав у відповідь, що 10 грудня – перший день оголошення виборних списків, а тому питання про вибори вимагає поспіху. Гласний Гайсинський відповів на це, що запізнення все одно неминуче. Гласний В. Темкін заявив, що у єврейській фракції питання про ставлення до Центральної Ради взагалі не обговорювалося. Тільки після того, як це питання буде обговорене на єврейському з'їзді, фракція буде готова обговорити його й у міській думі Єлисавет(град)²⁰.

Гласний Горшков (від Партії народної свободи) заявив, що фракція поважає принцип обласної автономії України і вважає, що Українські Настановчі Збори, скликані на основі виборчого закону з гарантіями

¹⁹ ДАКО, ф.18, оп.1, спр.577, арк. 211 зв.-213 зв.

²⁰ ДАКО, ф.18, оп.1, спр.577, арк. 220 зв.

свободи виборів, можуть стати виразником дійсної волі народів, що живуть в Україні. Відповідно фракція ПНС визнає необхідним взяти участь у виборах до Українських Настановчих Зборів з метою здійснення принципу збереження цілісності російської держави як єдиної суверенної демократичної республіки, а також принципів широкої державної адміністративної децентралізації управління і обласної автономії у межах національно-територіальних. Також участь у виборах мала забезпечити повну свободу особистості і рівноправ'я усіх громадян та національностей, право народів на самовизначення, охорону прав національних меншин загальнодержавним законодавством та владою, право центральної державної влади передавати національностям здійснення завдань культурного управління щодо усіх осіб, що визнають свою приналежність до цієї національності. Одночасно ПНС наголошувала на тому, що санкції Всеросійських Настановчих Зборів для Українських Настановчих Зборів повинні бути обов'язковими у питаннях розмежування функцій центральної та місцевої влади та визначення меж української території²¹.

На цьому ж засіданні відбулося досить жваве обговорення подій у Петрограді. Фактично за місяць до розгону самих Всеросійських Настановчих Зборів елісавет(град)ські думці отримали звістки про репресії більшовиків проти майбутніх делегатів на ці збори. Так, гласний Штамм вказав на факти арешту вже обраних членів зборів, розгону приватної наради членів зборів, арешту всеросійської комісії з виборів. Також Штамм навів начебто слова Троцького про те, що ці дії є пробним кроком, пробою настроїв та ставлення суспільства. Відтак Штамм закликав до негайної відповіді на насильства²².

Гласний Покотило погодився з промовцями та запропонував ухвалити резолюцію з засудженням подій у столиці та надіслати її до усіх газет міста. Гласний Лисиченко, що був у Петрограді 28–29 листопада, сказав, що бачив початок розгону Настановчих Зборів і закриття соціалістичних газет, які протестували проти цього. Вважаючи, що місцеві резолюції не будуть ефективними, гласний пропонував надсилати їх до Москви. У результаті обговорення, набагато більш тривалого, ніж обговорення ставлення до Центральної Ради, була ухвалена резолюція із засудженням насильства по відношенню до членів Настановчих зборів²³.

Засідання 10 грудня було повністю присвячене обговоренню Херсонського з'їзду, на якому досить явно постало питання визнання

---

²¹ ДАКО, ф.18, оп.1, спр.577, арк. 221.

²² ДАКО, ф.18, оп.1, спр.577, арк. 221 зв.-221 зв.

²³ ДАКО, ф.18, оп.1, спр.577, арк. 221 зв.-222 зв.

органів Центральної Ради владою в Україні. Земські гласні зауважували, що на з'їзді переважали дві течії: за народне голосування з приводу приєднання Херсонської губернії до України з тимчасовим періодом підпорядкування раді народних комісарів; за народне голосування з приводу приєднання Херсонської губернії до України з тимчасовим періодом підпорядкування Настановчим Зборам. Єлисавет(град)ські делегати спостерігали організаційне нехлюйство та радикалізацію настроїв різних груп делегатів, особливо з приводу земельного питання. При цьому саме питання на з'їзді фактично не обговорювалося, але стало головним подразником для делегатів від земельних комітетів. Також делегат Панасевич визначав розподіл з'їзду на проукраїнську більшість та прорадянську меншість, з одночасним зростанням невдоволення та агресивності з боку прибічників радянської влади. Відносно помірковані елисавет(град)ські депутати по суті опинилися між двох вогнів, а коли делегація ще й утрималася від голосування про форму влади, то учасників обізвали «корніловцями та кадетами», що, очевидно, у тодішньому контексті повинно було вважатися за образу.

Як результат обговорення висунуті два варіанти резолюції, які передбачали визнання влади Центральної Ради як частини Російської Федерації або ж визнання зверхності лише Всеросійських Настановчих Зборів. У кінцевому підсумку на голосування були подані дві резолюції. Соціалістичні фракції наполягали на економічній єдності Російської Республіки, недопущенні національного шовінізму й захисті інтересів трудящих незалежно від національності зі збереженням культурної автономії для національностей та індивідів. Єврейська фракція «Бунду» запропонувала визнати владою Центральну Раду і Українські Настановчі Збори як частину федеративної Росії. Більшістю був ухвалений перший варіант резолюції²⁴.

На перших січневих засіданнях українська влада фактично також не згадувалася, оскільки думці були стурбовані в основному зростанням цін, зменшенням фінансів, тим, що робити з запасами спирту, які зберігалися у місті та на залізничній станції. Лише засідання 10 січня знову повернулося до політичних проблем. Зокрема голова виголосив промову з приводу розгону більшовиками Всеросійських Настановчих Зборів та вбивства членів зборів Шингарьова і Кокошкіна. Під час засідання було проголошено 13 довгих промов про недопустимість узурпації влади більшовиками, необхідність опору у формі страйку, збройного виступу або хоча б жорсткої резо-

---

²⁴ ДАКО, ф.18, оп.1, сnp.577, арк. 223.-225 за.

люції. Проте Центральна Рада у жодній із них не була згадана навіть як альтернатива більшовикам²⁵.

Так само проігноровані були міською думою м. Єлисавет(град)а Берестейська мирна угода 28 січня (9 лютого) 1918 року та IV Універсал Центральної Ради 22 січня 1918 року, який проголошував незалежність України, тобто безпосередньо мав змінити державний устрій, а отже і відбитися на статусі самої міської думи. Жодного слова про ці події не було сказано ні 24, ні 31 січня, ні 2 лютого (за ст. стилем). Увагу думців майже повністю займали господарські та фінансові справи міста. Винятком стало створення військово-революційного комітету на противагу діям ради робітничих та солдатських депутатів м. Єлисавет(град)а, першість у якому фактично взяли більшовики²⁶.

Зростання активності збільшовизованої ради призвело до законмірного результату – сутички міської охорони із загонами більшовизованих солдатів та анархістами Марусі Нікіфорової. Протистояння закінчилося фактичним примиренням сторін. Навіть початок австро-угорської окупації повіту лише ненадовго схвилював думців. Як тільки з'ясувалося, що окупанти не збираються втручатися у місцеві справи та ще ладні підтримати поміщиків проти селянського руху, думці швидко заспокоїлися.

1918-й рік став останнім роком із якого збереглися протоколи засідання міської думи.

Фактично дума продовжувала свою політичну лінію щодо ігнорування українського державотворення. Навіть уповноважений міністерства внутрішніх справ УНР Базилевич констатував: міське управління якщо і не бореться з українською владою, то ставиться до неї «іронічно». Хоча міський голова Крамаренко заперечував це твердження, наступна історія з вимогами української влади зняти з думи червоний прапор, які просто ігнорувалися думцями, тільки підтвердила думку Базилевича. Гласний Штамм 29 березня прямо заперечував українську владу над містом, аргументуючи це тим, що першими до міста приїхали німці – вони ж встановили прямий контакт із населенням, а отже влада у місті не українська, а німецька²⁷.

Відповідно і гетьманський переворот 28 квітня 1918 року був сприйнятий думою цілком спокійно. Після нього упродовж півроку дума займалася виключно господарським та організаційними питаннями, фактично самоусунувшись від політичної боротьби.

²⁵ ДАКО, ф.18, оп.1, спр.578, арк. 28-28 зв.

²⁶ ДАКО, ф.18, оп.1, спр.578, арк. 28-28 зв.

²⁷ ДАКО, ф.18, оп.1, спр.578, арк. 89-89 зв.

Висновки. Таким чином, матеріали міської думи періоду 1917 – 1918 року добре відображають ставлення міського самоуправління до різних політичних сил.

Слід відзначити, що впродовж усього громадянського протистояння у повіті земське самоуправління продовжувало залишатися прибічником загальноросійського напрямку в революційному процесі. Міська дума м. Єлисавет(град)а орієнтувалася на сили, що були прибічниками «єдиної та неділимої Росії», ігноруючи при цьому український напрямок революційного процесу.

Тож вивчення конкретного періоду української революції 1917 – 1921 рр. вимагає додаткових джерел, у тому числі тих, що перебувають поза межами Кіровоградської області.

Література:

1. Роки боротьби 1917-1922 на Єлисаветчині. Український погляд. 1917-1918 рр. Початок революційної стихії. Книга перша / Автор-упорядник Ю.С. Митрофаненко. – Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2018. – 212 с.
2. Максим Сінченко. 1918 рік: міська дума Єлисавета та жовто-синій прапор (Невідомі сторінки історії Кіровограда) // Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України / Випуск V. Присвячений 25-річчю Незалежності України. – Кропивницький: Центрально-Українське видавництво 2016. – с.40-43.
3. Журнал засіданий Єлисаветградской городской Думы. 1917 год. // Державний архів Кіровоградської області (ДАКО), фонд 18, опис 1, справа 577
4. Журнал заседаний Елисаветградской городской Думы. 3 января 1918 года – 21 ноября 1918 года. // ДАКО, ф.18, оп.1, спр. 578.

УДК 821.161.2-94

Олег Рарицький*

Кам'янець-Подільський Національний університет імені Івана Огієнка

УСНА ОПОВІДЬ: ЖАНР У СИСТЕМІ ХУДОЖНЬО-ДОКУМЕНТАЛЬНОГО МЕТАЖАНРУ

У статті матеріали усної оповіді пропонується кваліфікувати як один із жанрових різновидів художньо-документальної прози. Під усною оповіддю розуміються розшифровані інтерв'ю творчих особистостей, які сприймаються як альтернатива усній історії і є джерелом вивчення

---

* Рарицький Олег Анатолійович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського Національного університету імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський

життя і творчості письменника. Досліджуються уснооповідні матеріали шістдесятників, які сприймаються як метажанрові конструкції і в системі художньо-документального метажанру є повноцінним генологічним утворенням.

Ключові слова: інтерв'ю, усна оповідь, усна історія, художньо-документальна проза, метажанр.

It is suggested in the article that the materials of oral narrative should be classified as one of the genre varieties of the documentary fiction prose. The oral narrative is regarded as decoded interviews of creative personalities which are perceived as an alternative to oral story and which are the source of studying writer's life and creative activity. The oral narrative materials of the writers of the 1960s are investigated as those that are perceived as metagenre constructions and that are genealogical product of full value in the system of the documentary fiction metagenre.

Key words: interview, oral narrative, oral history, documentary fiction prose, metagenre.

В історичній науці ще від середини ХХ ст. інтенсивно застосовується метод усної історії, суть якого зводиться до запису шляхом інтерв'ювання свідчень сучасників про події вітчизняної та світової минувшини, очевидцями яких вони були і, відповідно, змогли відтворити її хід, суб'єктивувати власний життєвий досвід про добу та її репрезентантів. Завдяки таким підходам вдалося зберегти безцінні документи, які спільно з архівними матеріалами випрозорюють історичне тло, доповнюють фактажем надбання історичного досвіду. Носіями усної історії можуть бути як відомі особистості, так і пересічні громадяни, які володіють здатністю інформувати про набутий упродовж життя досвід, що є проекцією культурно-семантичного коду певного покоління. Йдеться про збагачення галузей історичної науки, зокрема джерелознавства, історії повсякденності, історичної антропології тощо. Як допоміжний матеріал у ході збору усної історії використовується значущий документальний пласт – мемуари, щоденники, епістолярій, записки, рідше автобіографії, некрологи, що дозволяє досліднику на цій основі виробити системні погляди на вузлові проблеми національної та світової минувшини.

Усні оповідання є одним із найбільш інформативних джерел вивчення культури, суспільної думки, настроїв історичної доби. Вони потрапляють у коло інтересів не лише істориків, а й етнографів, фольклористів, мовознавців, літературознавців, письменників і громадських діячів. Якщо в історичній науці утривалилися наукові підходи щодо потрактування цього явища, то в інших галузях гуманітаристики ціл-

ковито відсутні будь-які напрацювання з цієї проблеми. Письмовим документам бракує людського виміру, оскільки в цих матеріалах відображаються лише формальні стосунки. Інтерв'ювання очевидців чи учасників подій минулого створює нові можливості для реконструювання епізодів історичного досвіду. В них з особливою повнотою проглядається виразне мемуарне тло, підкріплене суб'єктивним баченням подій, що вже стали надбанням історії. Таким чином, можемо ствердно говорити про те, що науковий інструментарій, яким наділена усна історія, спроможний забезпечувати дослідження не лише в галузі історії, а й в інших гуманітарних сферах, зокрема і в літературознавстві.

За свідченням О. Кісь, «своїм існуванням термін "усна історія" завдячує літератору Джозефу Гоулду»: він у середині 1930-х років оголосив про намір написати книгу «Усна історія нашого часу» [6, с. 7–8]. В академічному контексті це поняття вперше в 1938 р. застосував журналіст, історик Алан Невінс. У 1948 р. в Колумбійському університеті він створив Дослідницький центр вивчення усної історії, який і очолив. Історик почав записувати мемуари людей, котрі відіграли значну роль у житті Сполучених Штатів Америки. У ті роки усну історію розглядали як спосіб збирання та фіксації раніше не нотованих спогадів видатних особистостей. Луїз Стар, один з основоположників методу усної історії, визначав її як «першоджерело, отримане шляхом запису (найчастіше під час спланованого інтерв'ю з аудіозаписом) усної розповіді людини, яка володіє цінною, вартою збереження інформацією» (цит. за: [6, с. 12–13]). Фактично йшлося про новий спосіб створення писемних документів через здійснення запису спогадів видатних людей про значні події. Відтак першими усноісторичними дослідженнями були записи біографій відомих людей, що мали доповнити наявні писемні джерела. У подальшому розвитку міжнародного усноісторичного руху відіграв провідну роль Пол Томпсон, один із засновників Британського товариства усної історії, чия книга «Голос минулого. Усна історія» [17], уперше опублікована 1978 р., «стала справжньою хрестоматією» для послідовників ученого. Він зумів довести критикам легітимність та цінність такого підходу, спростовуючи їхнє твердження, що «пам'ять є ненадійним історичним джерелом» [17, с. 8].

У 1990-х рр. з'являються хисткі тенденції до визнання міждисциплінарного характеру методу усної історії, оскільки всіма його операціями цілком успішно послуговуються й суспільно-гуманітарні науки. Усна історія, таким чином, продовжує динамічно розвиватися і на сьогодні визнається поширеним напрямом соціально-гуманітарних досліджень. Підтвердженням цьому є праці з теорії усної історії та методики її викладання, опубліковані, приміром, 2006 р. у «Посібнику з

усної історії» [20] та «Антології навчання усної історії» [21]: здебільшого, це статті британських та американських фахівців.

Міжнародні школи та конференції за участю провідних фахівців сприяли популяризуванню усної історії на пострадянському просторі, зокрема в Україні. Осередки вивчення усної історії активно функціонують у ВНЗ Києва, Харкова, Львова, Одеси, Запоріжжя, Умані, Переяслава-Хмельницького. Серед найавторитетніших вітчизняних дослідників у цій галузі – Г. Грінченко, Ю. Волошин, О. Кісь, Т. Пастушенко, Т. Нагайко, М. Боровик, Н. Ханенко-Фрізен, О. Ігнатенко, І. Стяжкіна та ін.

А втім, і досі чимало теоретичних аспектів усної історії не вирішені, як-от не досягнуто консенсусу з питань її дефініювання. Відомо, що визначення поняття ще до початку 1990-х рр. фігурувало в «Новому скороченому оксфордському словнику англійської мови» й тлумачилося як «записана на магнітофон історична інформація, взята з особистих знань співрозмовника; її використання чи інтерпретація є предметом наукового дослідження» [17, с. 11]. У наші дні під усною історією розуміють: наукову дисципліну, яка має власний метод дослідження – інтерв'ю; дослідницький напрям; спосіб передачі інформації між поколіннями; сферу досліджень; «живу історію» ХХ–ХХІ ст.; антропологічно-орієнтований методологічний підхід у вивченні історії; метод історичної науки; комплексну міждисциплінарну практику в галузі таких гуманітарних наук, як історія, соціологія, антропологія, соціолінгвістика, фольклористика тощо [5, с. 158, 160].

Пол Томпсон зауважував, що «усна історія – це історія, яка побудована навколо людей, наповнює життям історію як таку і розширює її масштаб» [17, с. 34]. Відтак головним модусом її змісту залишається суб'єктивний досвід окремої людини. Науковець В. Коцур у свою чергу наголошував, що усна історія «здатна до суттєвого якісного оновлення гуманітарних досліджень у цілому» [7, с. 217]. Тому в нас не викликає сумніву питання доцільності використання цього методологічного прийому і в літературознавстві. Через інтерв'ю та отримані усні свідчення дослідник набуває можливості більш реалістично та об'єктивно реконструювати факти минулого. За нашим переконанням, напрацьовані матеріали усної історії – отримані цілісні тексти – в літературознавчій науці варто кваліфікувати як метажанрові утворення, оскільки за своєю художньою природою вони повністю відповідають цьому формату й уписуються в парадигму художньо-документального метажанру. До того ж це синкретичне явище, попри строкатість його інтерпретацій, найбільш посутньо прочитується саме в такому дослідницькому ключі, про що, зокрема, заявлено в працях російських учених О. Бурліної [2], Н. Лейдермана [9], Ю. Подлубнової [13], Р. Співак [15].

Зауваживши усну історію як вид художньо-документального метажанру (теорія Р. Співак), можемо простежити такі її тематично-змістові домінанти, як історична, публіцистико-журналістська, мемуарна, котрі, проте, тісно взаємодіють між собою і повноцінно прочитуються тільки з урахуванням цього фактора системності. Згідно з доктриною Н. Лейдермана, за якою «старші жанри» є основою для творення пізніших жанрових розгалужень, пересвідчуємося в цілковитій можливості інтерв'ю як методу журналістської творчості набувати ознак текстотвірного принципу в komponуванні нарису, есе, репортажу, замальовки тощо. Ці вияви ознак метажанру стають більш переконливими, якщо науковець-інтерпретатор у пізнанні літературного факту керується теорією Ю. Подлубної, суть якої зводиться до того, що різновидові й різножанрові компоненти взаємно нашаровуються та сприймаються як єдиний, цілісний і завершений текст.

Інтерв'ю як незмінний складник усної історії пропонуємо в літературознавчих дослідженнях – задля увиразнення змісту – йменувати усною оповіддю. Чітке окреслення терміна слугуватиме прямою вказівкою на те, що предметом наукового розгляду є матеріал, котрий з'явився унаслідок інтерв'ювання творчої особистості з одночасним використанням аудіо- та відеофіксаторів, які дозволяють зберегти тембр голосу респондента, його мовленнєву манеру, психологічну, емоційну налаштованість, відчутти прямий дотик до митця та епохи, в якій він творив. Розшифрована версія такого матеріалу матиме форму інтерв'ю і сприйматиметься як метажанрова конструкція, що поєднує в собі різносегментні компоненти. У системі художньо-документального метажанру усна оповідь посідає особну жанрову нішу, водночас сприймаючись як його генологічний різновид. Адже характеризують її типові для художньо-документальної прози ознаки, як-от суб'єктивність, ретроспекція, заснованість на факті, концептуальність, особливий хронотоп, двоплановість художнього віддзеркалення дійсності, фрагментарність. Усі ці чинники дають нам право висловити припущення, що усна оповідь може кваліфікуватися як один із жанрів художньо-документального метажанру і повноцінно функціонувати в його системі на видовому рівні.

Усна оповідь у метажанровому форматі заявила про себе порівняно недавно – з падінням ідеологічної завіси. Саме тоді з'явився неприхований інтерес до діячів Руху Опору з метою прояснити «білі плями» національної історії та літератури, з'ясувати думку поважаних людей про події, свідками та безпосередніми учасниками яких вони були. У результаті засоби масової інформації почали активно друкувати свідчення про епоху, оприлюднювати ставлення героїв оповідей до подій

недавньої історії, викривати злочини режиму, інформувати про творчість шістдесятників, які донедавна жорстко цензурувалися чи взагалі були під забороною. Інтерв'ю з письменниками друкували літературно-мистецькі часописи, газети «Літературна Україна», «За вільну Україну» та ін. Окрім пізнавальної, ці матеріали виконували ще й низку інших функцій, зокрема:

- додавали нові штрихи до потрактування творчості шістдесятників, розкриваючи життєпис митців і репрезентуючи суб'єктивну рецепцію їхніх творів;

- інформували про той пласт написаного шістдесятниками, який опинився за межами літературного процесу і не сприймався як література єдиного потоку;

- визначали координати морально-етичних, естетичних пошуків діячів руху, їхні пріоритети, вказували на ціннісні орієнтації;

- виступали як джерело вивчення не тільки художнього матеріалу, а й загалом руху опору підрадянської України тоталітарному режиму, зокрема занотовуючи його злочини в українській гуманітарній сфері і висвітлюючи національне буття в цілому.

Увесь цей матеріал фіксував суб'єктивні знання про епоху та її чільних представників, що уможливлювало старт перших досліджень із проблеми, пошук ще не видрукваних (т. зв. «шухлядних» або «таборових») текстів українських письменників і публіцистів та й узагалі формування тверезої громадської думки в суспільстві про покоління шістдесятників.

В історії літературного шістдесятиництва усна оповідь доволі поширена й продуктивна. Хоч жанр цей у метажанровій системі документалістики й наймолодший, його тиражуванню сприяє те, що не потрібно надмірних зусиль у його створенні, – достатньо елементарних технічних засобів і зрілої життєвої позиції опитуваного. Фундаментом тут слугує набутий упродовж життя досвід респондента, а мета інтерв'юера полягає в тому, щоб вирізнити з цього досвіду квінтесенцію творчих, особистісних, психологічних, фізіологічних станів людини. Отриманий у результаті текст виявляє ознаки журналістсько-публіцистичного нарративу й укладається – залежно від позиції учасників діалогу – в уривчасті повідомлення, нарисні замальовки, портретні характеристики, есе тощо.

Відзначимо, що в журналістикознавстві досі не вироблено єдиної класифікації інтерв'ю як інформаційного жанру: дослідники, як це часто буває, не знаходять порозуміння щодо критеріїв кваліфікування жанру, акцентуючи, кожен по-різному, – то на тематиці, то на проблематиці чи манері збору інформації й под. Приміром, М. Лукіна [10]

пропонує вирізнити п'ять видів інтерв'ю, виходячи зі способів отримання інформації: інформаційне, оперативне, інтерв'ю-розслідування, інтерв'ю-портрет, інтерв'ю-діалог. Згідно з класифікацією австралійського вченого А. Томсона [18] Т. Пастушенко на матеріалі усної історії вдається до більш деталізованого поділу й визначає наративне, напівструктуроване, біографічне, лейтмотивне, фокусоване інтерв'ю, а також діалогове інтерв'ю, або вільну бесіду [12, с. 11]. Огляд класифікаційних підходів можемо продовжити, однак усі вони дуже умовні й подеколи просто по-іншому називають ті самі типи й прийоми опитування.

У текстах шістдесятників усна оповідь найактивніше проявила себе через біографічне інтерв'ю, або інтерв'ю-портрет. Це різновид напівструктурованого діалогу, в якому легко простежується кілька доволі традиційних тематичних блоків. У першому з них розповідається про раннє дитинство, шкільне навчання, юність і пов'язані з цим шляхи формування світогляду, які посприяли становленню індивіда як творчої особистості. Далі вміщується інформація про участь митця в шістдесятницькому русі та з'ясовується його світоглядна позиція стосовно різних проблем. У третьому блоці зазвичай мовиться про сучасний стан творчої і громадянської активності митця, його зосередження на державотворчих процесах, участь у якихось програмах, ґрандових проектах тощо. Може бути й четвертий блок, який уміщує свідчення третьої особи, котра близько контактувала з героєм інтерв'ю й наразі ділиться спогадами про нього, окреслює зміст і вагу діяльності людини. Доволі часто це посмертні інтерв'ю з рисами некролога, які акцентують на втраті для суспільства з відходом митця, суспільно активного громадянина. М. Лукіна спостерегла: «Героєм такого інтерв'ю може бути людина, яка виявила себе в будь-якій сфері суспільного життя і привертає інтерес широкої громадськості» [10, с. 19]. Різновид біографічного інтерв'ю вимагає зосередження уваги на одній особі й дотримання обов'язкових «пунктів» ведення бесіди: це акцентування індивідуальних рис респондента, деталей його побутування (антуражу, інтер'єру), мовленнєвих особливостей, манери вдягатися. Інтерв'ю-портрет віднаходимо в літературній спадщині практично всіх шістдесятників; воно суттєво допомагає в структуруванні цілісної біографії цього покоління.

Розмови з М. Горинем, І. Дзюбою, М. Коцюбинською, Є. Сверстюком, записані публіцистом Б. Бердиховською та науковцем і перекладачем О. Гнатюк із Польщі впродовж 1995–1999 рр., є виразними зразками інтерв'ю-портрета. З цих текстів більше довідуємося про суть інтелігентської опінії тоталітаризму, адже в долях названих видатних діячів української національної культури, «як у лінзі, сфокусувалися усі най-

важливіші події останніх десятиліть», знайшов відображення суспільний рух до демократії [1, с. 7]. Із вуст співрозмовників отримано коротку інформацію про їхнє дитинство, студентські роки, лектуру, творчі зацікавлення, репресії (арешти, виклики КДБ, «ліквідацію» професорів, поетів), про покаяння або ж непримириму стійкість і діяльність побратимів по духу (Івана Світличного, Алли Горської). Є. Сверстюк дав загальну характеристику духовній ситуації 1960-х років: «атмосфера невдоволення та пошуку» через відчуття простору, свободи [1, с. 75].

Активно продукується у творчості шістдесятників й інтерв'ю-діалог, або, як його називає П. Томпсон, вільна бесіда. Характерною особливістю цього різновиду усної оповіді є перебування інтерв'юера та респондента в однакових ролях, коли в невимушеному спілкуванні досягається основна мета діалогу: засвоїти інформацію співрозмовника й поділитися з ним своєю. П. Томпсон підкреслює, що «найвагомішим аргументом на захист цілком вільного інтерв'ю є теза про мету такого інтерв'ю – не так сам факт інтерв'ю, як запис «наративу», «суб'єктивний» запис того, як люди трактують своє життя чи якийсь його період. Те, як вони про це говорять, що оминають, як вибудовують розповідь, на чому наголошують, які добирають слова, – усе це важливе для розуміння будь-якого інтерв'ю; але для окресленої вище мети цінності набуває саме його текст, який і стає предметом вивчення» [17, с. 228]. Цю думку підтримує і М. Лукіна, наголошуючи: «Результатом <...> творчого партнерства є інформаційний продукт близького до художнього жанру, який залежно від каналу освоєння [інформації. – О. Р.] може втілюватися в художній нарис, есе, документально-публіцистичний фільм, діалог в ефірі тощо» [10, с. 19].

Взірцевим для нас тут є одне з перших українських інтерв'ю в колі шістдесятників про рано померлого поета В. Симоненка – розмова з його матір'ю Ганною Щербань близького університетського товариша Миколи Сомы, відома під назвою «З матір'ю на самоті» [14]. Літературне начало у діалогізованому інтерв'ю-спогаді тісно переплітається із предметом журналістської творчості, і розмежувати їх занадто складно. Такий симбіонт дозволяє виробити методологічні підходи до оцінки цього літературного явища для того, щоб точніше представити читачеві творчий профіль автора на тлі покоління, визначити його мистецькі вподобання й смаки, реакцію на суспільно-політичні події. Як слушно зазначає німецький вчений Вальтер фон Ла Рош: «Інтерв'ю про особу має на меті представити співрозмовника, тобто через відповіді на запитання змалювати портрет людини» [3, с. 134]. Співбесідники в розмові у формі вільної бесіди про Василя Симоненка його образ доповнюють достовірними маловідомими загалу фактами про дитинство

і ранню юність із їх розлогою характеристикою та деталізацією, визначаючи в такий спосіб фактори, які безпосередньо впливали на формування світогляду Симоненка і творили його як поета.

У спогадах «З матір'ю на самоті» найвиразніше проглядаються ознаки діалогу-інтерв'ю, характерною прикметою якого є розмова двох або кількох осіб, що ведеться між ними нарівні, проте ініціюється інтерв'юєром. На різних етапах бесіди виокремлюються риси інших жанрових різновидів, зокрема інтерв'ю-нарису, інтерв'ю-роздуму та інтерв'ю-повідомлення. Однак межі між ними встановити складно: взаємонакладаючись, вони досить вдало взаємодіють між собою, створюючи цілісне синтетичне утворення. Спогади мають наративний характер, їхня мета – у хронологічній послідовності охарактеризувати віхи життя і творчості В. Симоненка, виокремити основні етапи його біографії, деталізувати їх. Слушно зазначає, налаштовуючись на бесіду, Микола Сом: «Поет не існує без своєї біографії. А Василева біографія – це доля всього воєнного і повоєнного покоління. Отже, потрібні деякі подробиці про його дитинство, шкільні роки, перші вірші, університет і Черкаси» [14, с. 13]. Відтак хронопис поетового життя зіставляється із суспільно-історичним процесом і виявляє внутрішні і зовнішні чинники його поведінки.

Цікавим різновидом інтерв'ю є т.зв. «фокусоване», котре, йдучи за А. Томсоном, Т. Пастушенко трактує як таке, «що зосереджує увагу на одній життєвій ситуації з метою якомога більше довідатися в інформатора про певний період його життя» [12, с. 11]. По суті, воно близьке до вільної бесіди і потребує акцентування на якомусь ключовому етапі в житті індивіда, вимагає конкретної інформації про ту чи ту проблему, процес, явище, подію. В історії шістдесятиництва роль таких «змістових ядер» зіграли вирішальні фрази, що, як матеріал усної оповіді, кочують від одного автора до іншого, повсякчас набуваючи суб'єктивного окрасу, деталізації та конкретизації. Це, зокрема, смерть Сталіна, участь творчої інтелігенції у діяльності Клубу творчої молоді, протести проти арештів на презентації фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків», ув'язнення 1965-го і 1972-го років.

Знакові події в житті окремої особи також стають підґрунтям для фокусованого інтерв'ювання. Зокрема, у Н. Світличної за незгодну позицію відбирають малолітнього сина, після відбутого терміну покарання вони переїжджають до США; роль брата І. Світличного у її ідейному становленні, праця на радіо «Свобода» – ці теми постійно цікавили інтерв'юєрів. М. Коцюбинська всякчас готова була відповісти на питання про значення М. Коцюбинського в її житті; про інтелектуальне середовище в чернігівському будинку письменника, до якого

вона була причетна; про А. Горську, І. Світличного, В. Стуса, які стали її найближчими товаришами у роки гонінь і переслідувань. Як правило, такі важливі події в записаних «фокусованих» інтерв'ю деталізуються й набувають форми розгорнутого есе, нарису або самостійного документалізованого оповідання.

Матеріали усної оповіді, за нашим твердим переконанням, слід визнати політематичними й не варто вишукувати в них ознак того чи іншого окремо взятого різновиду інтерв'ю: вони є поліморфними і, безумовно, містять такі ознаки, але – як необхідний, підставовий елемент жанрової форми. Інтерв'юери, виходячи з цінності інформації, зазвичай намагаються торкатися різних сторін життя творчої особистості, передусім громадянської та мистецької діяльності, але водночас і суто індивідуального, якихось мало відомих широкому загалу подробиць. Приміром, саме так укладений збірник інтерв'ю «Бунт покоління» [1], який на матеріалі спогадів та особистісних рефлексій панорамно віддзеркалює історію буттєтривання і творчого самовияву українських інтелектуалів І. Дзюби, М. Гориня, М. Коцюбинської, М. Рябчука, Є. Сверстюка.

Непоодинокими в шістдесятницькому дискурсі є випадки створення однотематичних інтерв'ю, здебільшого приурочених до знаменної дати або покликаних до життя у відгук на суспільно-громадські події. Такими є діалоги з письменником Р. Іваничуком, зібрані в книзі «Меч і мисль: творчість Романа Іваничука у національних вимірах української культури» [11], серед яких: «Вдруге в неволю не під» (запис Л. Копань) – роздуми історичного романіста й політика про державотворчі процеси в Україні та його роботу депутата Верховної Ради; «Театр моєї душі» (запис Н. Бічуї) – висловлення залюбленості в театральне мистецтво, розповідь про драматичні постанови за його творами, здійснені львівськими «мельпоменівцями»; «Література – це храм» (запис М. Мисак), «Обов'язок митців – захистити культуру» (запис О. Ганущак) та ін. – медитації видатного прозаїка на літературно-філософські й культурологічні теми. Певна річ, що такі тексти мають надзвичайно потужні й цінні, як висловлюються журналістикознавці, «інформаційні шуми»: за основною темою вони висвітлюють ще цілу низку цікавих для читача, а в нашому випадку – і для дослідника шістдесятництва, питань історичного буття України, біографії митця, його літературних взаємин, психології творчості тощо, увиразнюючи на тематичному рівні свою метажанрову природу. Часто подибуємо однотематичні інтерв'ю в періодиці, зокрема, в «Літературній Україні», як-от: «Ця поезія... обстоює національні та європейські духовні

вартості» [19] (інтерв'юєр Д. Павличко) – думками про білоруський літературний процес ділиться Р. Лубківський; «Загублено ключ до Шевченкової творчості» (запис М. Сидоржевського) – сентенції Є. Сверстюка про знаковість постаті Т. Шевченка в українській національній культурі [4]. Кожен із таких текстів виявляє особистісне начало респондента, дає можливість побачити його незалежну позицію стосовно подій близької або віддаленої історії, характеризує психотип творчої особистості, світ її переживань і креативності.

Безперечно, ми не повинні забувати, що вільна розповідь не позбавлена суб'єктивізму, адже інтерв'юований викладає власні спогади, розмисли та оцінки, пропонуючи співрозмовникові-скриптору поглянути на ті чи ті події з його погляду. Стосовно цього позиціонування М. Коцюбинська слушно зауважувала: «Саме завдяки суб'єктивності оцінок-характеристик персонажі доби постають як неоднозначні живі особистості, далекі від хрестоматійної однозначности, безпелаяційности» [8, с. 40]. Разом із тим через систему письменницьких суб'єктивних оцінок і вигранюється світоглядна позиція творчої особистості в уявленні реципієнтів: її може формувати як осібне бачення митцем якогось індивіда або події з їх відповідними характеристиками, прямим висловлюванням вражень, переконань, так і певний суб'єктивний досвід, набутий людиною через життєві трансформації, що сприяли накопиченню знань, увиразненню емоційно-естетичних чинників творчого процесу, становленню цілісного світосприйняття. Первинним джерелом тут виступає почуттєва сфера – як фактор імпліцитного існування автора.

Суб'єктивність усної оповіді зберігає автентичність авторського тексту в аспекті відтворення ним духу епохи та емоційних станів респондента. Такі свідчення за жодних обставин не повинні залежати від сторонніх впливів, якимось чином спотворюватися: інтерв'юєр мусить точно передавати думки опитуваного, не допускати зовнішніх вербальних втручань у його висловлювання. У такий спосіб можемо отримати якісний і правдивий матеріал усної оповіді з урахуванням індивідуальних ресурсів особистості митця, особливостей її самовияву, відкритий для глибшого пізнання вченими. Наприклад, у поданому далі фрагменті інтерв'ю В. Овсієнка з Ілиною Стус (матір'ю В. Стуса) від 30 серпня 1990 року повністю збережено особливості мови жінки – стилістика оповіді, діалектні елементи, росіянізми, що підтверджує незаангажоване першопрочитання біографії поета:

« – А Ви знали, що він пише вірші, як був ще маленьким?

– Не знаю. Нічого я не знаю. Нікада не читала їх і не знала. Тільки

все ругала... Що ти там ліпиш, не знати що? А він сидить. І пише. Пише. Щоб він коли минуту всидів. Чи він коли згаяв время. Все робота в нього, все робота. І вночі писав. Часа в два ще світить. Виругалась добре на нього. Чого ти сидиш, доки будеш сидіти, та такий-сякий. Він, правда, не обідився нічого. „Мам, я ще трошечки, та й буду лягати спати”...» [16, с. 508].

Такі матеріали в історії літературного шістдесятництва сприймаються як фіксація культурно-історичного виміру епохи, як коректив до уточнення розрізненої та розпорошеної біографії митця. З них черпаємо інформацію про витoki мистецького феномена автора, про шляхи формування його творчого світогляду. Завдяки цим свідченням з'являється унікальна можливість упорядковувати життєпис творчої особистості, ввести у науковий обіг маловідомі факти, які увиразнюють творчий профіль автора, пояснюють його психологічні стани, причини написання того чи того твору. Усна оповідь як літературний факт дозволяє реконструювати і об'єктивізувати збірний образ митця в контексті культурно-мистецьких процесів доби.

У сучасному літературознавстві усна оповідь мусить набути наукового потрактування як один із жанрів художньо-документальної прози. Адже інтерв'ю, наприклад, із провідними діячами українського Руху Опору або людьми, які входили в коло їхнього спілкування, – це важливе інформативне джерело для суб'єктивізованої деталізації літературного процесу другої половини ХХ століття. Саме ж використання методу усної історії, або, як ми пропонуємо, – усної оповіді, «передбачає врахування кількох структурних компонентів», і це: «особливості характеристик респондента; роль особи інтерв'юера; композиційна схема опитування / розповіді; локально-темпоральні характеристики, компоненти впливу (стеоретипи сприйняття певної ситуації, соціокультурні коди) тощо» [5, с. 162]. Такі складові, вибудовані на художній підоснові, трансформують уснооповідний матеріал у метажанровий формат, а отже, ретроспективно синтезують накопичений вербальний потенціал мовця, що накладається на здобутки творчого досвіду митця і сприймається як ескізна мозаїчна конструкція, чийми складниками постають літературні й публіцистичні жанри. Матеріали усної оповіді цілком доводять свою двомірну сутність, сприймаючись одночасно як літературно-художні та журналістські твори, що дає підстави розглядати їх у системі художньо-документального метажанру. Практичним підтвердженням цього слугує багатий матеріал усної оповіді у творчій спадщині шістдесятників.

Література:

1. Бунт покоління : Розмови з українськими інтелектуалами записали й прокоментували Богуміла Бердиховська та Оля Гнатюк [Інтерв'ю із Євгеном Сверстюком, Іваном Дзюбою, Михайлиною Коцюбинською, Михайлом Горинем, Миколою Рябчуком] / Пер. із пол. – К. : Дух і Літера, 2004. – 344 с.
2. Бурлина Е. Культура и жанр: Методологические проблемы жанрообразования и жанрового синтеза / Е. Я. Бурлина. – Саратов : Изд. Саратовского ун-та, 1987. – 165 с.
3. Вальтер фон Ла Рош. Вступ до практичної журналістики: Навчальний посібник / Вальтер фон Ла Рош. – К. : Академія Української Преси, 2005. – 229 с.
4. «Загублено ключ до Шевченкової творчості» : [інтерв'ю М. Сидоржевського з Є. Сверстюком] // Літературна Україна. – 2008. – 11 грудня. – С. 8.
5. Киридон А. Усна історія у просторі конструювання минулого / А. М. Киридон // Національна та історична пам'ять: збірник наукових праць : Український інститут національної пам'яті. – К., 2012. – Вип. 3. – С. 158–170.
6. Кісь О. Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади / Оксана Кісь // Україна модерна. – Львів-Київ, 2007. – Ч. 11. – С. 7–21.
7. Коцур В. Резолюція учасників міжнародного науково-методичного семінару «Усна історія: теорія і практика – 2009» (м. Переяслав-Хмельницький 15–16 травня 2009 р.) / В. Коцур // Наукові записки з усної історії : збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – С. 217–218.
8. Коцюбинська М. Історія, оркестрована на людські голоси. Екзистенційне значення художньої документалістики для сучасної української літератури. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 70 с.
9. Лейдерман Н. Движение времени и законы жанра : Жанровые закономерности развития советской прозы в 60–70-е годы / Н. Лейдерман. – Свердловск : Средне-Уральское книжное издательство, 1982. – 256 с.
10. Лукина М. Технология интервью : Учеб. пособие для вузов / Мария Лукина. – 2-е изд., доп. – М. : Аспект Пресс, 2008. – 192 с.
11. Меч і мисль : творчість Романа Іваничука у національних вимірах української культури : Збірник наукових праць. Серія Українська філологія : Школи, постаті, проблеми. – Львів-Ужгород : Гражда, 2009. – 336 с.
12. Пастушенко Т. Метод усної історії та усноісторичні дослідження в Україні / Тетяна Пастушенко // Історія України. – 2010. – № 17–18. – С. 10–15.
13. Подлубнова Ю. Метажанри, мегажанри и другие жанровые образования в русской литературе / Ю. С. Подлубнова // Герменевтика литературных жанров. Ставрополь: Изд-во Ставроп. ун-та, 2007. – С. 293–298; [Электронный ресурс]. – Режим доступа – <http://www.proza.ru/2006/01/20-111>. – Назв. с екp., 10.01.2014.
14. Сом М. З матір'ю на самоті / Микола Сом. – К. : Смолоскип, 2005. – 134 с.
15. Спивак Р. Русская философская лирика. 1910-е годы. И Бунин, А. Блок, В. Маяковский : Учебное пособие / Р. С. Спивак. – 2-е изд. – М. : Флинта : Наука, 2005. – 408 с.
16. Стус (Сінковська) І. З інтерв'ю 30 серпня 1990 року // Василь Стус : Поет і Громадянин. Книга спогадів та роздумів / Упоряд. В. Овсієнко / Іліна Стус (Сінковська). – К. : ТОВ «Видавництво „Кліо”», 2013. – 684 с.
17. Томпсон П. Голос прошлого. Устная история / Пер. с англ. / Пол Томпсон. – М. : Издательство «Весь мир», 2003. – 368 с.
18. Томсон А. Чотири зміни парадигм в усній історії / Алістер Томсон // Схід / Захід :

- історико-культурологічний збірник. – Вип. 11–12 : Спец. вид. : Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень / [за ред. В. Кравченка та Г. Грінченко]. – Х. : ТОВ „НТМТ”, 2008. – С. 7–24.
19. «Ця поезія... обстоює національні та європейські духовні цінності» : [інтерв'ю Д. Павличка з Р. Лубківським] // Літературна Україна. – 2009. – 27 серпня. – С. 7.
20. Handbook of Oral History / Edited by Thomas L. Charlton, Lois E. Myers, and Rebecca Sharpless; with the assistance of Leslie Roy Ballard. – Lanham, MD, 2006. – 625 p.
21. Preparing the Next Generation of Oral Historians An Anthology of Oral History Education / written and edited by Barry A. Lanman and Laura M. Wendling. – Lanham, MD, 2006. – 483 p.

CONFERENCE

Лариса Хосіянова*

м. Кропивницький

КУЦЕНКІВСЬКІ ЧИТАННЯ: ДВНАДЦЯТИЙ КРОК ВПЕРЕД**

Дванадцятий рік поспіль літературний музей Карпенка-Карого гостинно відчиняє двері для особливої когорти людей, які не шкодують своїх сил і часу, аби на краєзнавчій малі нашого краю залишилося якомога менше білих плям. Вони різні за фахом: педагоги, музейники, медійники, науковці, держслужбовці, письменники, студенти, але раз на рік їх об'єднують літературно-краєзнавчі Куценківські читання.

Людина, ім'ям якої читання названі, – Леонід Васильович Куценко – харизматична особистість, талановитий вчений, педагог від Бога, невтомний дослідник. Дванадцять років минуло від дня його трагічної загибелі, а здається, ніби кроки його ще лунають в будинку Тобілевичів. Для нас він був другом, порадником, помічником, одностудентом. Тому і читання кожного разу проводимо з особливим хвилюванням.

Куценківські читання – спільний проект музею І.К. Карпенка-Карого, обласної організації Національної спілки краєзнавців та обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. В. Сухомлинського – стали трибуною для обміну здобутками та відкриттями у галузі краєзнавства.

---

* Хосіянова Лариса, в. о. директора літературно-меморіального музею І.К.Карпенка-Карого, м. Кропивницький.

** Народне слово. – 2019, 21.02.

Як свідчить статистика заходу, з 2008 року сімнадцять з двадцяти одного району області були представлені трьома сотнями доповідачів.

XII читання присвячені 80-річчю утворення Кіровоградщини. Здається, не випадково девіз на гербі області «З добром до людей» тотожний життєвому кредо Леоніда Васильовича Куценка.

Науковці музею ознайомили присутніх з виставкою «Тобі, Кіровоградщина: історія області у книгах, листівках, путівниках». В експозиції представлені видання краєзнавчого характеру та листовні картки з фондів музею, які висвітлюють історію розвитку нашої області.

У цьогогорічних читаннях взяли участь більше двох десятків доповідачів з обласного центру та районів, серед яких викладачі ЦДПУ ім. В. Винниченка, музичного коледжу, співробітники музеїв, бібліотек, обласного архіву, вчителі, творча інтелігенція.

Найбільшу зацікавленість викликали виступи О. Бабенка «Найграндіозніше будівництво області. До 65-річчя початку спорудження Кременчуцької ГЕС», О. Ратушняка «Взаємини наших земляків Євгена Маланюка і Яра Славутича», Н. Частакової «Намір як ментальне означення (на матеріалі прози О. Кердіваренка», М. Долгих «Філії Товариства ім. М. Леонтовича на Єлисаветградщині, або Перший крок до українізації музичного мистецтва», В. Жванка «Матеріали до біографії Леоніда Чернова-Малошииченка. "Самосійні діти" Олександрійщини» та інші.

З цієї нагоди член Національної спілки художників України Віктор Френчко передав музею скульптурний портрет Леоніда Васильовича. Бюст виконано у 2007 році, невдовзі після смерті письменника. Поряд – ескіз меморіальної дошки Леоніду Куценку. Сподіваємося, зовсім скоро вона з'явиться на фасаді alma Mater Леоніда Васильовича – педагогічному університеті міста Кропивницького.

Олег Бабенко*

Державний архів Кіровоградської області, м. Кропивницький

АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ ПРО БУДІВНИЦТВО КРЕМЕНЧУЦЬКОЇ ГЕС

У статті подано огляд наявних в архівних установах України матеріалів, що є документальними джерелами для комплексних і локальних досліджень історії спорудження Кременчуцького гідровузла, а також із тем, так чи інакше пов'язаних із цим грандіозним будівництвом: затоплені штучним морем населені пункти Кіровоградської, Черкаської та Полтавської областей; будівництво і розвиток м. Світловодська, розвиток промисловості Середньої Наддніпряниці.

Ключові слова: історія України, Середня Наддніпрянина, Кременчуцька ГЕС, будівництво, архівні документи, наратив.

The article provides an overview of the materials available in the archival institutions of Ukraine, which are documentary sources for complex and local studies of the history of the construction of the Kremenchuk hydroelectric power plant, as well as themes related to this grandiose construction: the settlements of Chernivci, Kirovohrad and Poltava regions flooded by artificial sea; construction and development of Svitlovodsk, development of industry in the Middle Dnieper.

Key words: the history of Ukraine, Middle Dnieper region, Kremenchuk HPP, construction, archival documents, narrative.

Зведення Кременчуцької гідроелектричної станції у період 1954–1959 років досі залишається одним із наймасштабніших промислових будівництв в історії Кіровоградської області, усієї Середньої Наддніпряниці. Окрім самого гідровузла, постало нове місто енергетиків (а згодом і металургів, і працівників радіо- й електронної промисловості) Світловодськ; до зони затоплення водами штучного Кременчуцького моря потрапили місто Новогеоргіївськ та 186 сільських населених пунктів Кіровоградської, Черкаської та Полтавської областей. Потужності Кременчуцької ГЕС стали основою зростання промислових потужностей регіону.

У час посилення інтересу пересічних громадян до історії свого роду і народу не зайве ще раз окреслити коло архівних джерел, які, переважно, до останнього часу знаходилися поза увагою як професійних істориків, так і краєзнавців-аматорів, аби спонукати останніх до ґрун-

---

* Бабенко Олег Олександрович, директор Державного архіву Кіровоградської області, голова обласної організації НСКУ, м. Кропивницький

*Федоров В.О. «Гребля Кременчуцької ГЕС», 1976 р.
З фондів Кіровоградського обласного художнього музею*

товного дослідження недавнього минулого рідного краю засобами як архівних, так і наративних джерел, у яких «мала батьківщина» – «по-топлені села» постають в образі «втраченого раю», а «нові» міста і села – прикладом потужного цивільного і промислового будівництва в УРСР чи територією нереалізованих можливостей у сучасній Україні.

Документальними джерелами інформації про будівництво Кременчуцької ГЕС є фонди Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), м. Київ; Центрального державного архіву вищих органів влади України (ЦДАВОВУ), м. Київ; Центрального державного науково-технічного архіву України (ЦДНТАУ), м. Харків; Державного архіву Кіровоградської області (ДАКО), м. Кропивницький; Державного архіву Черкаської області, Державного архіву Полтавської області, а також колекції та фонди музейних установ, особливо тих сучасних адміністративно-територіальних одиниць України, населені пункти яких безпосередньо знаходилися у зоні масштабної новобудови. У фондах зазначених архівних установ та музеїв зберігається багато документів, що відображають як саме будівництво станції, так і різноманітні процеси, що його супроводжували, а також наслідки створення величезного промислового об'єкта для Кіровоградської, Черкаської та Полтавської областей, окремих їхніх районів.

Головним органом партійного управління та контролю за всіма сторонами життя радянської України був ЦК КПУ, який мав опікуватися і станом справ на КремГЕС, що була, безумовно, промисловим об'єктом загальнореспубліканського значення. Документи ЦК КПУ, пов'язані з будівництвом КремГЕС, зберігаються у фонді 1, опис 6, Центрального державного архіву громадських об'єднань України.

Документи, що висвітлюють процес контролю і опікування вищим

партійним керівництвом республіки за створенням водосховища, зосереджені у справах 2038, 2062, 2073 зазначеного опису¹.

Насамперед це протоколи засідань Президії Центрального комітету з додатками. Зазначені документи містять відомості про перебіг обговорення тих чи інших питань зі створення самого водосховища, а також власне постанови, що визначають конкретні рішення з порушених питань. Протоколи також містять інформацію щодо осіб, відповідальних за вирішення конкретних завдань та виконання заходів. У додатках (довідках тощо) до протоколів міститься інформація про певні проблеми на будівництві.

Вищим органом державної влади в УРСР, що керував керівництвом будівництвом станції, а також безпосередньо ухвалював рішення про його фінансування, була Рада Міністрів Української Радянської Соціалістичної Республіки. Документи Ради Міністрів УРСР зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади України. Головним чином, документи, що стосуються будівництва КремГЕС, зосереджені у фонді 2 ЦДАВОВУ, де зберігаються постанови Ради Міністрів за різні роки. Так, у описах 9 та 12 зазначеного фонду зосереджені організаційно-розпорядчі документи, пов'язані з процесом створення «водосховища при Кременчуцькій гідроелектростанції». Серед документів опису є оригінали постанов РМ УРСР за 1953–1959 рр., у тому числі – щодо питань капіталовкладень у будівництво та створення водоймища, очищення дна майбутнього водосховища, а також переміщення населення із зони затоплення².

У справі 1885 другого тому опису 9 сконцентровано документи, що висвітлюють хід підготовки чаші водоймища Кременчуцької ГЕС до затоплення.

Справа 3572 третього тому містить документи щодо лісоочистки зони затоплення.

Опис 12 2-го фонду ЦДАГОУ містить документи, що стосуються побудови в районі будівництва так званого «Нового міста». Там само – документи, що висвітлюють перебіг ліквідації м. Новогеоргіївська³.

Справа № 217 опису 1 фонду 4906 присвячена питанням підготовки будівництва станції, а також питанням початку її будівництва⁴. Справи

¹ Див.: Центральный державный архив громадських об'єднань України, м. Київ. Фонд 1 (Центральний комітет Комуністичної партії України). Оп. 6.

² Див.: Центральный державный архив вищих органів влади України (ЦДАВОВУ), м. Київ. Фонд 2 (Рада Міністрів УРСР). Оп. 9: Т. 1, Т. 2, Т. 3; Оп. 12.

³ Див. ЦДАВОВУ. Фонд 2 (Рада Міністрів УРСР). Оп. 12.

⁴ Див. ЦДАВОВУ. Фонд 4906 (Державний комітет Української РСР у справах будівництва). Оп. 1, спр. 217.

600, 624, 658 першого опису фонду 4487 містять міжвідомче листування, що супроводжувало створення КремГЕС⁵.

У Центральному державному науково-технічному архіві України у фонді Р-3. – К. 1 – 42 сконцентровано профільні для вказаного архіву документи науково-технічного характеру щодо будівництва Кременчуцького гідровузла. Так, у першому томі опису 2 зазначеного фонду міститься проектне завдання будівництва КремГЕС⁶, а в другому томі опису 3 – акти та висновки урядової комісії з уведення в промислову експлуатацію та її секцій/підсекцій⁷.

Своєрідний цілісний комплекс документів щодо будівництва Кременчуцького гідровузла та пов'язаних із ним процесів на діяхронічному зрізі зберігається в Державному архіві Кіровоградської області.

Так, наприклад, фонди П-2 та П-429 містять документи Зінов'євського (Кіровського) окружного комітету Комуністичної партії України та Кіровоградського обласного комітету КПУ. Саме партійне керівництво округи, а згодом і області, визначало провідні плани з промислового розвитку регіону. Однією з основних настанов радянського партійного керівництва була посиленна увага щодо використання електричної енергії як найважливішої основи нового – соціалістичного – способу господарювання.

Хоча розбудова електричної мережі в Єлисаветграді розпочалася ще на початку ХХ століття, найбільш масштабні зрушення відбулися за часів радянської влади. Перші плани з електрифікації округи були складені у 1920-х рр. і неодноразово обговорювалися як у поточних партійних документах, так і в підсумкових. Зазначені документи відображають попередній стан електрифікації краю в часи існування Зінов'євської та Олександрійської округи й становлення Кіровоградської

⁵ Див.: ЦДАВОВУ. Фонд 4487 (Міністерство міського і сільського будівництва УРСР). Оп. 1, спр. 600, 624, 658.

⁶ Див.: Центральний державний науково-технічний архів України (ЦДНТАУ). – Ф. Р-3. – К. 1-42. – Оп. 2. – Т. 1. – Од. зб. 6 (Кременчугская ГЭС на Днепре. Проектное задание (1954 г.). Сводная записка). – 160 арк.

⁷ Див.: ЦДНТАУ. – Ф. Р-3. – К. 1-42. – Оп. 3. – Т. 3. – Од. зб.: 1943 (Акт правительственной комиссии по приемке в промышленную эксплуатацию ГЭС. 1963 г.). – 134 арк.; 1944 (Заключение эксплуатационной секции правительственной комиссии по приемке в промышленную эксплуатацию ГЭС, 1963 г.). – 54 арк.; 1945 (Материалы секции защитных сооружений и чаши водохранилища правительственной комиссии по приемке в промышленную эксплуатацию ГЭС. 1963 г.). – 103 арк.; 1946 (Заключение секции судоходных сооружений правительственной комиссии по приемке в промышленную эксплуатацию ГЭС, 1963 г.). – 11 арк.; 1947 (Заключение гидротехнической секции правительственной комиссии по приемке в промышленную эксплуатацию ГЭС, 1963 г.). – 220 арк.; 1949 (Заключение секции жилищнокоммунального и культурнобытового строительства правительственной комиссии по приемке в промышленную эксплуатацию ГЭС, 1963 г.). – 27 арк.; 1950 (Заключение финансово-экономической секции правительственной комиссии по приемке в промышленную эксплуатацию ГЭС. 1963 г.). – 249 арк.

області. Саме вказаний стан справ визначив найближчі перспективи розвитку електроенергетики на Кіровоградщині і, у підсумку, вплинув на рішення про вибір між різними варіантами на користь будівництва нової ГЕС саме поблизу Кременчука.

У довоєнний час практично кожна партійна конференція порушувала питання про електрифікацію краю, сповідуючи відоме ленінське гасло «Соціалізм є радянська влада плюс електрифікація усієї країни». Відповідно й справа створення джерел та мережі подачі електричної енергії до найвіддаленіших куточків округи-районів-області, центром яких був Єлисаветград–Зінов'євськ–Кірово–Кіровоград, перетворювалася зі справи суто технічної на справу політичну та ідеологічну. Тому не дивно, що для викладення історії розвитку електростанцій та електромережі Кіровоградщини доводиться залучати саме партійні документи як такі, що містять концентровану узагальнену інформацію з означеного питання.

За часів Другої світової війни електрична мережа в Кіровоградській області загалом продовжувала діяти, проте внаслідок бойових дій зазнала суттєвих руйнувань, хоча Кіровоградська електростанція була врятована від вибуху радянськими солдатами, а згодом розмінована саперами. У післявоєнний час саме в партійних документах почали розроблятися плани щодо розширення електричної мережі⁸.

Поряд із документами органів державної влади та місцевого самоврядування в Державному архіві Кіровоградської області зберігаються й документи, що містять інформацію суто науково-технічного, технічного та технологічного характеру. Матеріали, що стосуються безпосередньо спорудження Кременчуцького гідровузла, його проектної, проектно-кошторисної документації та матеріально-технічного забезпечення, зосереджено в окремому фонді за індексом Р-6713. Фонд містить документи управління будівництвом Кременчуцької гідроелектростанції «Кременчукгесбуд» («Кременчуггесстрой»), а також селища «імені Хрущова» Новогеоргіївського району Кіровоградської області⁹.

У зазначений фонд увійшли документи за п'ятьма описами, що містять відомості з таких питань: фінансування, технічне забезпечення, матеріальне постачання будівництва, планування робіт, керування процесом побудови станції та її супутніх об'єктів, стандартний моніторинг кількісних та якісних результатів кожного будівельного циклу.

⁸ Див.: Державний архів Кіровоградської області, м. Кропивницький (ДАКО). Фонд П-2 (Єлисаветградский окружной комитет Коммунистической партии (большевиков) Украины); Фонд П-429. (Кировоградский областной комитет Коммунистической партии (большевиков) Украины).

⁹ Див.: ДАКО. Фонд Р-6713 (Управление строительства Кременчугской Гидроэлектростанции «Кременчуггесстрой»по Хрущеву, Новогеоргиевского района, Кировоградской области). Оп. 1, 2, 3, 4.

Саме документи фонду Р-6713 найбільш повно відображають основні етапи спорудження Кременчуцького гідровузла, а також найважливіші параметри процесу будівництва, управління ним та його матеріального забезпечення.

В описі № 1 зосереджено документи, що були створені в період підготовки будівництва станції, який тривав із 1954 до 1958 року. До комплексу цих документів належать різноманітні плани виконання робіт як на будівництві в цілому, так і на окремих його ділянках. Фактично документи цього опису на прикладі будівництва КремГЕС в деталях відображають саму структуру функціонування в СРСР планової економіки. Зокрема щороку управління будівництвом створювало штатний розпис та річні виробничі плани, які розбивалися на окремі квартальні (тримісячні) плани робіт. На основі цих планів відповідно розроблялися річні та квартальні плани капітальних вкладень, різноманітних характеристик праці та її розподілу.

На рік затверджувалися й так звані титульні списки річних робіт. Разом із ними розроблялися плани неосновних робіт, які мали забезпечити безперебійний хід підготовчих робіт на головній новобудові. З огляду на розклад робіт розроблявся річний план фінансування, який визначав надходження коштів помісячно й поквартально.

Наприкінці року управління складало річний звіт щодо засвоєння капітальних вкладень із пояснювальною запискою відповідно до обсягів виконаних робіт. Далі виводився загальний фінансовий баланс будівництва відповідно до періодів та видів робіт. Види робіт, що були закінчені протягом року, оформлювали окремими актами. Подібним чином оформлювалися акти на виконання прихованих (тобто неосновних, позапланових, супутніх) робіт.

Протягом року поступово вводилися в дію ті чи інші об'єкти масштабного будівництва. Початок їхньої експлуатації, або ж просто завершення будівельних робіт, оформлювався окремими актами, що згодом склали окрему архівну справу. Подібні справи за відповідний рік містять акти не тільки щодо об'єктів, які належали до власне станції або судноплавних споруд, але й щодо об'єктів «Нового міста», зокрема різноманітних комунальних і громадських споруд, окремих будівель.

Ще одну групу документів становлять протоколи технічних нарад керівництва будівництва станцією. За ними в деталях можна прослідкувати поточні завдання й проблеми будівництва. На нарадах обговорювався стан готовності окремих об'єктів і фази будівництва станції загалом. Усі випадки запізнення з виконанням тих чи інших робіт або ж, навпаки, їхнього прискорення відображалися безпосередньо в про-

токолах. Тож інформація, яка в них міститься, досить добре відображає динаміку виконання різноманітних за своєю номенклатурою видів будівельних робіт і самого будівництва.

Окрім документів, що висвітлюють різного роду управлінські, технічні, технологічні тощо процеси спорудження КремГЕС та «Нового міста», у фонді Р-6713 сконцентровано різноманітні документи (як розпорядчого, так і настановчо-рекомендаційного (у тому числі листування, характеру) партійного та радянського керівництва УРСР, міністерств і відомств СРСР, що стосувалися будівництва станції.

Поняття про керівництво усіма сторонами суспільного життя з боку комуністичної партії передбачало втручання партійних чиновників у будь-який процес, що відбувався у країні. Тим більше це стосувалося промислового будівництва, яке вважалося базою для нового суспільного ладу, що розбудовували в СРСР. Задум спорудження Кременчуцької ГЕС, усього комплексу технічних споруд та власне гідровузла був настільки масштабним, що ним повсякчас опікувалося найвище керівництво УРСР. Тому серед важливих джерел з історії станції помітне місце належить найрізноманітнішим за своїм характером і складом документам найвищого керівництва республіки. Передусім серед таких документів – постанови Ради Міністрів Української РСР, протоколи нарад при заступнику Голови Ради Міністрів УРСР (їх не виявлено серед фондів ЦДАВОУ) тощо. Наявні також накази Міністерства будівництва електростанцій СРСР, накази Головного управління «Главгидроэнергострой», підставою для видання яких були розпорядчі та програмні документи ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР. Більшість згаданих документів належить до 1956–1958 років, що, очевидно, пов'язано з закінченням підготовчого періоду будівництва станції та початком безпосереднього спорудження об'єктів грандіозної новобудови.

Також у першому описі фонду Р-6713 збережено документи, присвячені загальним питанням, що виникли у зв'язку з необхідністю переміщення населення й матеріальних цінностей із зони затоплення водами майбутнього водосховища. Загальні розрахунки збитків, необхідні витрати, пов'язані з процесом переселення мешканців, перевезення майна та худоби, перенесення промислових та сільськогосподарських підприємств було здійснено на найвищому рівні. Тож до партійно-господарського керівництва областей і районів, що належали до цієї зони, а також керівництва «Кременчукгесбуду» документи нормативно-кошторисного характеру доводилися у вигляді заздалегідь затвердженого чергового плану, обов'язкового до виконання.

Другий опис фонду Р-6713 містить документи, що стосуються раціоналізаторських пропозицій та різноманітних винаходів, розробниками

яких став інженерно-технічний персонал численних будівельних, будівельно-монтажних, супутніх підприємств та організацій і власне станції. Ці документи важливі з погляду визначення й дослідження методів інноваційного на той час характеру, завдяки впровадженню яких було значно прискорено спорудження станції, а також забезпечено достроковий пуск її в експлуатацію. Зокрема численні винаходи забезпечили можливість проводити цілорічне бетонування основи (платформи, підосви) станції та основної греблі. Це, у свою чергу, на думку тогочасних фахівців, дозволяло значно зекономити державні кошти, що витрачалися на будівництво.

Третій опис фонду Р-6713 містить документи управління будівництва греблі за 1958–1959 рр., управління побудови основних споруд за 1958–1959 рр., управління промислового будівництва за 1955–1958 рр., управління будівництва судноплавних споруд за 1958–1960 рр., управління механізації будівництва за 1956–1962 рр., а також управління енергетичного господарства й служби зв'язку за 1958–1961 рр. Наявні документи відображають насамперед розвиток навколо- і пристанційної інфраструктури й господарства, що спочатку були пов'язані безпосередньо з будівництвом КремГЕС, а згодом стали частиною господарчого й майнового комплексу Новогеоргіївського району.

У справах опису містяться документи, на перший погляд подібні до тих, що наявні в описі 1 фонду Р-6713, проте вони (фінансові звіти, штатні розклади, протоколи нарад різних підрозділів управління «Кременчукесбуду», їхні різноманітні розпорядчі документи тощо) своєю сукупністю ще більше конкретизують у деталях виробничі й технологічні завдання та процеси, що виконувалися при спорудженні КремГЕС.

Архівні справи, які належать до четвертого опису фонду Р-6713, є, власне, технічною документацією, що відображає й документує усі стадії будівництва гідровузла. В них міститься різноманітна проектна документація (у тому числі, варіанти робочих проектів) як самої станції (зокрема 12 томів проектного завдання будівництва Кременчуцької ГЕС, виконаного Українським відділенням Всесоюзного державного проектного інституту «Гідроенергопроект», м. Харків), так і пристанційного господарства, технічні завдання загальних інженерно-технічних заходів на будівництві станції, прогнози та описи гідрографічного режиму річки Дніпро, проекти житлових будинків та комунальних споруд селища «імені Хрущова» (м. Хрущов, – м. КремГЕС – м. Світловодськ), проекти ліній електропередач, генеральні плани м. Новогеоргіївська та «Нового міста», різноманітні нормативні акти, постанови та розпорядження вищих органів влади, а також обласних та районних органів влади, щодо питань, пов'язаних із будівництвом станції та

його наслідками. Більшість справ, що належать до цього опису, мали грифи обмеженого доступу (секретності), зняті 23 березня 2013 року.

Цікавим джерелом додаткової інформації про будівництво Кременчуцького гідровузла є документи фонду П-437, що у свій час належали Новогеоргіївському районному комітету Комуністичної партії України. У справі 565 опису 1 цього фонду зібрані довідки, відомості та пропозиції підприємств, організацій та установ щодо організації переселення у зв'язку з будівництвом у районі Кременчуцької гідроелектростанції. Документи фонду містять докладний перелік промислових та комунальних об'єктів, що підлягали перенесенню у зв'язку з необхідністю створення рукотворного моря-водосховища Кременчуцької ГЕС. Створення водосховища зумовлювало й переміщення значної кількості працівників різноманітних галузей народного господарства області. У зв'язку з цим на нових місцях переселенням потрібно було створити нові робочі місця та певні умови для проживання, тож підприємства, організації та установи повинні були ретельно описати власне майно, визначити фінансові витрати на перенесення до нового місця, вирахувати можливі невідворотні втрати¹⁰.

У справі 523 цього ж опису збережено листи Новогеоргіївського районного комітету КПУ до міністерств та відомств СРСР із питань будівництва КремГЕС. Серед цих листів переважають різноманітні прохання з надання району певного обладнання або ж коштів на розвиток районної інфраструктури, як пов'язаної з будівництвом станції, так і не пов'язаної, а просто синхронної в часі. Такі документи дають дуже цікаву інформацію щодо взаємодії громад із бюрократичним апаратом – як радянським, так і партійним¹¹.

Справа 534 зазначеного опису містить різноманітні довідки, зведення та пропозиції керівництва підприємств та організацій району, що стосувалися будівництва гідроелектростанції та перенесення міста із зони її будівництва. Пропозиції стосувалися безпосередньо побудови автошляхів, лікарень, пунктів торгівлі та громадського харчування, благоустрою території тощо. Відповідно окремі документи оцінюють виконання окремих завдань щодо втілення в життя пропозицій районному керівництву¹².

¹⁰ Див.: ДАКО. Фонд П-437, Оп. 1, спр. 565 (Справки, сведения и предложения предприятий, организаций и учреждений по организации переселения в связи со строительством в районе Кременчугской гидроэлектростанции). – 95 арк.

¹¹ Див.: ДАКО. Фонд П-437, Оп. 1, спр. 523. (Письма райкома Компартии Украины в министерства и ведомства СССР по вопросу строительства Кременчугской ГЭС). – 7 арк.

¹² Див.: ДАКО. Фонд П-437, оп. 1, спр. 534 (Справки, сведения и предложения предприятий и организаций района о строительстве гидроэлектростанции и перенесении города из зоны строительства). – 40 арк.

Також важливим джерелом інформації є документи сільських рад Новогеоргіївського району. Зокрема фонд Р-5466, серед інших документів, містить протоколи засідань виконавчого комітету сільської ради з центром у с. Табурище, яке разом із колгоспами та радгоспами потрапляло в зону затоплення. Протоколи відображають стан господарства на території сільської ради, основні проблеми та суперечки навколо питання переселення, а також обрані шляхи вирішення проблем. Саме у вказаному фонді зібрано документи, що стосуються побудови так званого «Нового села», яке раніше практично навіть не згадувалося в літературі, присвяченій будівництву ГЕС. У документах достатньо повно розкрито труднощі та проблеми, що супроводжували спробу створення цього зразкового, за задумом, населеного пункту комуністичного типу¹³.

Побутовий бік величезного будівництва добре відображають документи Новогеоргіївського районного виконавчого комітету районної ради депутатів трудящих, різноманітні документи самої районної ради – матеріали та постанови чергових сесій засідань депутатів зокрема, а також документи Світловодської (Новогеоргіївської) міської ради та її виконавчого комітету. Ці документи зібрано у фонді Р-3024 та 4538 відповідно.

Районна рада постійно отримувала інформацію про стан суспільного порядку в районі, побутову поведінку будівельників, інформаційні зведення міліції про стан охорони правопорядку, стан комунальної та харчової безпеки району. При Новогеоргіївській раді діяли так звані оціночні комісії, що обраховували розміри матеріальної компенсації за втрату майна для вимушених переселенців¹⁴.

У названих фондах містяться й різноманітні документи, що відображають інформацію стосовно побудови майбутнього міста Світловодськ. Згадана інформація добре доповнює технічну інформацію з фонду Р-6713, ілюструючи практичну експлуатацію різноманітних ге-

¹³ Див.: ДАКО. Фонд Р-5466 (Табурищанської сільської Ради депутатів трудящих, село Табурище Новогеоргіївського району Кіровоградської області, УСРР). Оп. 2.

¹⁴ Див.: ДАКО. Фонд Р-3024 (Исполнительный комитет Ново-Георгиевского районного Совета депутатов трудящихся Кировоградской области, г. Ново-Георгиевск, 1944–1962; Исполнительный комитет Кремзэсовского районного Совета депутатов трудящихся Кировоградской области, г. Кремзэс, 1962–1969; Исполнительный комитет Светловодского районного Совета депутатов трудящихся Кировоградской области, г. Светловодск, 1969–1976). ДАКО. Фонд Р-4538 (Исполнительный комитет Ново-Георгиевского городского совета депутатов трудящихся, г. Ново-Георгиевск Кировоградской области, 1943–1961; Исполнительный комитет Хрущовского городского совета депутатов трудящихся, г. Хрущов Кировоградской области, 1961–1962; Исполнительный комитет Кремзэсовского городского совета депутатов трудящихся, г. Кремзэс Кировоградской области, 1962–1969; Исполнительный комитет Светловодского городского совета депутатов трудящихся, г. Светловодск Кировоградской области, 1969).

сівських та пригесівських споруд, а також основні комунальні проблеми «сразкового» «Нового міста».

Будівництво КремГЕС також відбилося в документах архівних установ сусідніх із Кіровоградською областю. Насамперед йдеться про відповідні документи з фондів Державного архіву Черкаської області та Державного архіву Полтавської області. Вказані документи, а серед них – рішення органів місцевого самоврядування обласного та районного рівня, стосуються переселення людей із зони затоплення Кременчуцького водосховища, а також санітарної очистки зони затоплення та підтоплення, будівництва захисних споруд. За ними прослідковуються особливості перебігу переселення, вирішення проблем переселенців стосовно побудови помешкань на новому місці, а також наділення їх землею, скасування податків на втрачені землі та отримання компенсації та різноманітних розрахунків тощо.

Документи, що стосуються окреслених питань, містять описи 2 і 3 фонду Р-80 Державного архіву Черкаської області¹⁵ та опис 10 фонду Р-4085 Державного архіву Полтавської області¹⁶.

Матеріали, що висвітлюють перебіг переселення колгоспників, земельні та технічні питання, що виникли у зв'язку з цим і вирішувалися головним чином виконавчими комітетами районних рад Черкаської області, зосереджено в описі 3 фонду Р-624 (Золотоніський райвиконком), описі 3 фонду Р-539 (Чигиринський райвиконком), описі 2 фонду Р-2038 (Іркліївський райвиконком)¹⁷.

Оскільки переселення із зони затоплення Кременчуцьким водосховищем провадилося й за межі Черкаської та Кіровоградської областей, певна кількість документів, що стосуються будівництва Кременчуцької гідроелектростанції, зберігається у фондах архівних установ Миколаївської та Херсонської областей. Зокрема в описі 12 фонду Р-992 Державного архіву Миколаївської області¹⁸ та описі 6 фонду Р-1979 Державного архіву Херсонської області¹⁹, що належать відповідним обласним виконавчим комітетам, містяться документи,

¹⁵ Див.: Державний архів Черкаської області, м. Черкаси (ДАЧО). Фонд Р-80 (Виконавчий комітет Черкаської обласної ради депутатів трудящих). Оп. 2, 3.

¹⁶ Див.: Державний архів Полтавської області, м. Полтава. (ДАПО). Фонд Р-4085 (Виконавчий комітет Полтавської обласної ради депутатів трудящих). Оп. 10.

¹⁷ Див.: ДАЧО. Фонд Р-624 (Виконавчий комітет Золотоніської районної ради депутатів трудящих), Оп. 3; Фонд Р-539 (Виконавчий комітет Чигиринської районної ради депутатів трудящих), Оп. 2; Фонд Р-2038 (Виконавчий комітет Іркліївської районної ради депутатів трудящих) Оп. 2. (Виконавчий комітет Іркліївської районної ради депутатів трудящих).

¹⁸ Див.: Державний архів Миколаївської області, м. Миколаїв (ДАМО). Фонд Р-992 (Виконавчий комітет Миколаївської обласної ради депутатів трудящих). Оп. 12.

¹⁹ Див.: Державний архів Херсонської області, м. Херсон (ДАХО). Фонд Р-1979 (Виконавчий комітет Херсонської обласної ради депутатів трудящих). Оп. 6.

що висвітлюють перебіг виконання постанови Центрального Комітету Комуністичної Партії України та Ради Міністрів УРСР від 31 грудня 1956 року про переселення колгоспників із зони затоплення до Миколаївської та Херсонської області.

Таким чином документи Державного архіву Кіровоградської області та інших архівних установ України служать базовим джерелом інформації для дослідження історії будівництва Кременчуцької гідроелектростанції. В архівних документах ретельно зафіксовані насамперед всі аспекти, безпосередньо пов'язані з процесом будівництва станції. Також документи архівних фондів відображають процеси, пов'язані з перебудовою всієї інфраструктури району будівництва, викликані створенням величезної новобудови. Разом із тим документи відображають соціальні зміни в структурі населення Новогеоргіївського району та прилеглих до нього територій.

Цікавими для подальших краєзнавчих досліджень з історії затоплених Кременчуцьким водосховищем територій є документи фондів наукового архіву Інституту археології НАН України, зокрема з фонду «ВУАК» (звіти про роботу Кременчуцького розвідувального загону за 1955 рік, Кременчуцької первісно-скіфської експедиції (1957); про розкопки поселення кінця епохи бронзи поблизу с. Велика Андрусівка (1959), Калантаївського загону первісно-скіфської Кременчуцької експедиції (1957); про роботу Стецівсько-Калантаївського загону Кременчуцької первісно-скіфської експедиції в 1956 році), матеріали яких є в науково-допоміжному фонді Археологічного музею імені Н.М. Бокій Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка²⁰.

Загальновідомо, що офіційний документ, безумовно, є головним джерелом інформації, який найбільш повно відображає перебіг подій, причинно-наслідкові зв'язки та виробничу необхідність тих чи інших заходів, пов'язаних із будівництвом Кременчуцької гідроелектростанції. Проте поза увагою документальних джерел найчастіше залишається особиста мотивація як звичайних учасників будівництва, так і очільників

²⁰ Див.: Гончаров В. К. *Отчёт Кременчугского разведывательного отряда за 1955 год.* // В.К. Гончаров // Науковий архів ІА НАНУ. – Фонд ВУАК. – 1955/2; Ковпаненко Г.Т. *Кременчуцька первісно-скіфська експедиція* / Г. Т. Ковпаненко, Є.Ф. Покровська // Науковий архів ІА НАНУ. – Фонд ВУАК. – 1957/1а; Петровская Е.А. *Отчёт о раскопках поселения конца эпохи бронзы у с. Большая Андрусовка* / Е.А. Петровская, Е.В. Покровская // Науковий архів ІА НАНУ. – Фонд ВУАК. – 1959/2а; Покровская Е.Ф. *Отчёт Калантаевского отряда первобытно-скифской Кременчугской экспедиции 1957 года* / Е.Ф. Покровская, Г. Т. Ковпаненко // Науковий архів ІА НАНУ. – Фонд ВУАК. – 1957/1г; Покровская Е. Ф. *Отчёт о работе Стецовско-Калантаевского отряда первобытно-скифской Кременчугской экспедиции в 1956 году* / С.Ф. Покровська, Г.Т. Ковпаненко // Науковий архів ІА НАНУ. – Фонд ВУАК. – 1956/16.

новобудови. Ширше розкрити усю складність процесів, що відбувалися при зведенні станції, можуть особисті спогади будівельників та сучасників будівництва Кременчуцької ГЕС. Такі спогади протягом 1970 – 1980 рр. були зібрані у фондах деяких музейних установ.

Зокрема музейні колекції Світловодського міського краєзнавчого музею, Музею історії села Захарівки Світловодського району (Кіровоградська область), а також Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» (Черкаська область) містять спогади²¹ найрізноманітніших учасників: інженерів та робітників, керівників радянських органів і будівельних організацій, які зводили станцію та майбутнє місто Світловодськ, колгоспників та містян Новогеорґіївська, які стали вимушеними переселенцями тощо. Подібний набір інформації іноді дозволяє зовсім по-іншому сприймати перебіг будівництва.

Зазначені спогади добре передають емоційні враження учасників будівництва від розмаху робіт, розмірів споруд, масштабів самого процесу побудови станції. Навіть досвідчені гідробудівники мусили визнавати, що нічого подібного їм не доводилося бачити. Також вражає уяву свідків розмах допоміжних споруд – зокрема розміри захисних дамб та різноманітних гідротехнічних споруд, устаткування для забезпечення судноплавства.

Водночас саме спогади очевидців як сума суб'єктивних оцінок, із яких складається відображення об'єктивної реальності, залишили відомості про те, що прикрашає, виправдовує або взагалі не згадує документ. Це стосується як загальної ситуації на будівництві, особливо в його авральний період, так і окремих аспектів життя колективу гідробудівників, передусім пов'язаних із стосунками особистісного характеру між учасниками будівництва, зі ставленням керівних кадрів до проблем звичайних робітників, їхніх побутових умов, що завжди були найслабшим місцем у ресурсному забезпеченні більшості радянських новобудов. Тож разом із документами партійних і радянських органів, офіційних установ та організацій спогади учасників будівництва є джерелом відомостей про різноманітні зловживання, що відбувалися в основному в царині матеріального забезпечення будівництва²².

Таким чином, залучення до дослідження історії побудови КремГЕС, окрім власне архівних документів, наративних джерел у вигляді спогадів

²¹ Оприлюднені у виданні: Бабенко О., Петренко І. *Нове наше море... Сторінками історії будівництва Кременчуцької ГЕС.* / Олег Бабенко, Іван Петренко. – Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2016. – С.154–184 (Спогади учасників будівництва Кременчуцької ГЕС); – С. 342–361 (Спогади переселенців).

²² Фонди музею історії с. Захарівка Світловодського району Кіровоградської обл.; Фонди Світловодського краєзнавчого музею, Кіровоградська обл.; Фонди Національного історико-культурного заповідника «Чигирин».

учасників та очевидців дає можливість осмислити екзистенційний бік перетворень соціокультурного середовища колишнього Новогеоргіївського району Кіровоградської області. Без залучення таких джерел неможливо уявити собі всю складність наслідків створення наймасштабнішого промислового об'єкта на території Кіровоградської області.

Окремо постає питання визначення наслідків будівництва для екології регіону.

Масштаби руйнівного впливу будівництва та функціонування гідроелектростанції, особливо створення величезного штучного моря, були оцінені далеко не одразу. На перших етапах створення Кременчуцького водосховища розглядалося виключно як позитивне досягнення. Лише через десятиліття експлуатації споруди та штучного моря з'ясувалися масштаби екологічного лиха, що було заподіяно екосистемі регіону. Основним джерелом для з'ясування параметрів наслідків негативного впливу для екології району Світловодська на сьогодні є «Дослідження екологічного стану Кременчуцького водосховища в межах Черкаської області методами ДЗЗ» за колективним авторством С. А. Загородньої та інших вчених²³, а також дослідження Н.В. Чигирик «З історії діяльності Тясминської експериментальної бази Інституту гідробіології Академії Наук УРСР», що існує лише у вигляді рукопису, матеріали якого частково оприлюдненого у вже згаданій науково-популярній книзі «Нове наше море...».

Таким чином, можна констатувати, що джерельна база для вивчення історії КремГЕС є достатньо розвиненою задля проведення як комплексного дослідження з висвітлення передумов створення проекту станції біля Кременчука, перебігу зведення основних та другорядних об'єктів гідровузла, а також осмислення безпосередніх й довгострокових наслідків будівництва станції та створення гігантського водосховища, так і розробки локальних мікротем місцевими краєзнавцями.

---

²³ Дослідження екологічного стану Кременчуцького водосховища в межах Черкаської області методами ДЗЗ / [С.А. Загородня, Н.А. Шевякіна, М.І. Новік, І.В. Радчук]//Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия: География. – 2010. – Т. 23 (62). № 2 – С. 84–91.

Віктор Білоус*

Державний архів Кіровоградської області, м. Кропивницький

ДО ПИТАННЯ ІСТОРІЇ КООПЕРАЦІЇ НА КІРОВОГРАДЩИНІ: ПЕРІОД 1941–1944 РОКІВ

Статтю присвячено огляду стану артільної справи на території Кіровоградської області під час тимчасової окупації її території нацистами (1941–1944). Показано деякі заходи влади того періоду щодо відновлення та розвитку кооперативного руху, зазначено чинники, які об'єктивно не дали змоги досягти помітних змін на краще в цій справі.

Ключові слова: артіль, кооперація, споживча спілка, базар, заготівельна діяльність, приватна торгівля, розподіл продуктів харчування та промислових товарів.

State of consumer cooperation in Kirovograd region during the temporary occupation of its territory by the Nazi troops (1941–1944) is the subject of this article. Some measures by the then powers-that-be to renovate and develop cooperative movement are shown as well as the objective factors which prevented noticeable changes for the better in this matter.

Key words: artıl, cooperation, consumer society, market, procurement activities, private trade, distribution of victuals and industrial goods.

У наш час глобалізації та домінування міжнародних мегакорпорацій проблема відносно невеликих за обсягом об'єднань людей з метою спільної виробничої, науково-дослідницької, творчої, врешті-решт, діяльності не втратила своєї актуальності. У даній статті ми, коротко зупиняючись на історії та основних характеристиках артілі як явища, маємо на меті показати як відмінності, так і спільні риси кооперації за часів правління двох зовні різних за ідеологічними засадами владних структур періоду Другої світової війни.

Людина є з одного боку індивідуальністю, з другого – істотою суспільною. Індивідуальність людини, її окремішність є дуже важливою для реалізації особистості. Втім деякі обставини (зокрема, економічного, військового та політичного характеру) змушують людей об'єднуватись для досягнення певної значущої мети.

На нашу думку, саме подібні обставини спричинили об'єднання індивідуальних власників та виникнення кооперативів, артілей. Перші кооперативні підприємства були засновані у Великій Британії на початку

---

* Білоус Віктор Борисович, кандидат філологічних наук, провідний науковий співробітник Державного архіву Кіровоградської області, член НСКУ, м. Кропивницький

XIX сторіччя філантропами, які прагнули поліпшення економічного становища робітників, але вже з 1820–1830 рр. власниками кооперативних крамниць, млинів та хлібопекарень стають і самі робітники. 1844 року англійські ткачі з міста Рочдейл відкрили споживчий кооператив на засадах, що стали основними для кооперації: невисокі пайові внески; обмежена кількість паїв у кожного кооператора; рівноправність усіх кооператорів з одним голосом для кожного; продаж товарів за помірно низькими ринковими цінами та тільки за готівку; однаковість ціни товару для всіх, у тому числі для не членів кооперативу.

Артіль – форма добровільного об'єднання людей для спільної господарської діяльності з подальшим розподілом між ними одержаного доходу. Артіль як господарства громадського об'єднання в Україні відомі здавна. Особливо поширеним був такий її вид, як супруга – традиційна форма угоди самостійних господарів-селян, які, не маючи достатньої кількості робочої худоби, об'єднували тяглову силу, знаряддя та свою працю для оранки, збирання врожаю, молотьби тощо. Засновувались артілі чумаків, до пізніших часів дожили артілі гончарів (Полтавщина, Чернігівщина), артілі рибалок на Азовському й Чорноморському узбережжях. Ще більш ефективною виявилася кооперація. Відчутного розвитку в Україні вона набула перед Першою світовою війною, особливо в західних областях¹.

Теоретичні основи кооперації та практичні рекомендації щодо розвитку руху знаходимо, зокрема, у працях О. Чаянова («Краткий курс кооперации», 1915 г., «Основные идеи и формы организации крестьянской кооперации», 1919 г.); цікавими та важливими є й праці інших науковців та практиків, серед яких варто виділити «Артельные маслодельные заводы и маслодельные лавки» Я. Чиждова; актуальними лишаються також наступні праці: (див. *1), дослідження Р.Х. Адукова, А.Т. Айдиной, Р.В. Захарова та інших.

Син священика з Херсонської губернії, студент юридичних факультетів Московського, потім Харківського університетів, журналіст,

¹ Щербина Ф. *Очерки южно-русских артелей и общинно-артельных форм. О., 1880; Левитский Н.В. Артельный договор. О., 1895; Кучин И. Рыболовные артели и мелкий кредит: (Из докл. 3-го Всерос. Съезда рыбопромышленников в Санкт-Петербурге в 1910 г.). К., 1910; Михайлюк К. Молочарські спілки (артілі): Практ. поради про те, як їх заснувати і провадити в них хазяйство та цотоводство. К., 1911; Первая Киевская футлярно-переплетная и печатная артель за десять лет: Возникновение и развитие артели. К., 1913; Сапожников И. Ученики и наемный труд в производительно-трудовых артелях. К., 1913; Як заснувати молочарське товариство (артіль). К., 1913; Сборник постановлений общих собраний артели русских инженеров в Харькове 1902–1912 г. Х., 1914; Баланси артелей системы Облпромади, Облкоопинсоюзу і Лісопромсоюзу м. Києва і Київської області на 1 січня 1939 р. К., 1939; Гарчева Л.П. Создание сельскохозяйственных артелей в Советской Республике Тавриды [1918 г.] // Актуальные проблемы аграрной истории Украины: Сб. науч. тр. Дн., 1980.*

земський діяч, адвокат, а пізніше викладач Микола Васильович Левитський (1859–1936) з 1890-х років поставив собі за мету застосувати кооперативний (артільний) устрій у сільському господарстві. Першу артіль було створено ним у 1894 році, а в 1895 – розроблено артільний договір².

Текст згаданого договору містить достатньо повне й переконливе економічне пояснення необхідності артілі, її етичні засади: «Много уже мы, как и наши отцы и деды, жили и вели хозяйство отдельно каждый, но долгий и тяжелый опыт, особенно в недавние неурожайные годы, убедил нас, что каждому из нас в отдельности невозможно, при теперешних еще ценах на хлеб, выбиться из нужды»³.

Виникло близько 120 артілей, не всі з яких проіснували довго, але все ж дали змогу багатьом своїм членам стати на ноги, перетворитися на самостійних господарів. Артільний рух набув розповсюдження й за кордонами тодішньої Російської імперії, примірники «артільного договору» та консультації з практики його застосування користувалися попитом у Німеччині, Франції, Англії⁴.

За часів радянської влади, від кінця 20-х рр., кооперування стало примусовим. Офіційна назва колгоспів – «сільськогосподарська артіль» (за статутом 1935 року). Старі рибальські артілі, наприклад, були перетворені на рибальські колгоспи. За радянських часів артіль утратила найважливішу ознаку цієї форми громадської праці – добровільність, перетворившись на засіб цілковитого підпорядкування людини інтересам держави.

«Практично всі дослідники єдині у думці про те, що на початку 20-х років УРСР (як і інші радянські республіки) перебували у стані найгострішого соціально-економічної та політичної кризи, зумовленої як семирічною воєнною руйною, так і політикою «військового комунізму»⁵. Втрати України за роки війни склали 10 млрд. карбованців золотом. Виробництво промислової продукції знизилось і складало 10% його довоєнного рівня.

Життєвий рівень робітників знизився приблизно в 3 рази. Водночас посівні площі скоротились на 15%. Валовий збір збіжжя в 1920 році склав 38,5% від рівня 1913 року. Катастрофічна посуха та неврожай 1921 року ще більше загострили хлібну проблему. 1922 року голод охопив в українських губерніях до 5,6 млн. осіб, або 25% населення.

² Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. – С.-Пб.: Брокгауз-Ефрон. 1890–1907.

³ Матеріали Кіровоградської ОУНБ ім. Чижевського.

⁴ Большая энциклопедия русского народа - <http://www.rusinst.ru>.

⁵ http://history.ukraine-in.ua/unr_ussr/istoricheskij-ocherk-nepe.

Голодомор став не тільки наслідком несприятливих природних чинників, але й політики більшовиків. За неповними даними, у 1922–1923 рр. з України було вивезено майже 18 млн. пудів зерна: 2,5 млн. – до Росії та більше 15 млн. пудів – на експорт»⁶.

Незважаючи на рішучі заходи влади, голод став реальною загрозою, перед якою політбюро партії різко змінило свої ж принципові настанови, які передбачали відносно скорочення капіталістичних елементів міста й села, щоправда, за допомогою економічних, а не адміністративних, тим більш надзвичайних, заходів. На XIV з'їзді ВКП(б) у грудні 1925 року Сталін заявляв про значні поступки селянству, яке *«не может жить в данных условиях ... без известного оживления капитализма»*⁷.

Сталін змінив свою думку після поїздки до Сибіру (1928 рік): *«Стране нужен хлеб»; «Хлеб надо взять»; «Если мы имеем хлеб, значит можем строить социализм, если хлеба нет, значит не можем»*. Оскільки власником землі була держава, а селянство лише користувалося нею, власник мав повне право ввести певні санкції проти непокірного користувача. Вже в лютому 1929 року на село вирушили озброєні продзагони для вилучення надлишків хліба.

На думку вищого партійного керівництва, яке вирішило відмовитись від ринкових відносин, альтернативою НЕПу мала стати масова колективізація.

За нормальних ринкових умов село неминуче б пішло шляхом капіталізації, розвиваючи та затверджуючи фермерський тип господарства, що призвело б до ще більшого зубожіння бідноти та частини середняків, але міцні великі господарства могли б значно підняти свою продуктивність. Подібна позиція суперечила політичним засадам влади.

Іншим вибором була загальна кооперація дрібних господарств та створення на їх базі великих сільськогосподарських виробничих колективів – колгоспів. Невеселе прислів'я *«Колгосп – справа добровільна: хочеш – вступай, не хочеш – корову конфіскуємо»* має своє коріння в сказаних Й.В. Сталіним під час його поїздки Сибіром на початку 1928 року словах: *«С Советской властью нельзя не считаться»*. *И эта силовая аргументация производит свое влияние на середняка»*⁸ (до речі, тексти деяких виступів Сталіна того періоду були опубліковані тільки 1949 року).

Співробітник Державного архіву Кіровоградської області, заслужений працівник культури України, знаний історик Іван Петренко в

⁶ http://history.ukraine-in.ua/unr_ussr/istoricheskiy-ocherk-nepe.

⁷ Сталін І. В. Соч. т. 7. с. 357.

⁸ Известия ЦК КПСС. 1991. № 6. с. 211.

своїй книзі «Нацистський окупаційний режим на Кіровоградщині»⁹ достатньо уваги приділяє огляду функціонування кооперації в нашій області за часів тимчасової окупації її території. Окремі положення цієї книги ми (з люб'язного дозволу колеги-автора) нижче широко використовуємо.

Упродовж десятків років жителі Кіровоградщини, як, проте, і всієї країни, відчували гостру потребу в одязі, взутті, предметах побуту, продуктах харчування. Усе це – наслідки вкрай мілітаризованої радянської промисловості. Легка промисловість теж обслуговувала переважно потреби багатомільйонної Червоної Армії.

З початком війни та нацистської окупації Кіровоградщини ситуація тільки погіршилася, адже при відступі Червоної Армії важливі промислові об'єкти або вивозилися на Схід, або знищувалися. Дії гітлерівської армії теж завдали значних руйнувань господарству області. Місцеві мародери безцеремонно пограбували магазини, торгівельні бази, склади, тож поневолене населення, особливо міське, змушене було виживати в надзвичайно складних умовах, постійно стоячи перед проблемою: де взяти перш за все продукти харчування, одяг, сіль, сірники, паливо тощо, покладаючись при цьому тільки на власну винахідливість і заповзятливість. Новостворена українська влада це заохочувала.

Гітлерівське військо багато хто з селян зустрічав із великою надією на те, що вони ліквідують ненависні для народу колгоспи, а землю розподілять. Минав місяць за місяцем, а колгоспів, лише змінивши їм назви на громадські двори, ніхто не реформував. І не дивно: загарбники скористалися винайденою більшовиками надзвичайно ефективною формою нещадної експлуатації землеробів у формі колгоспів-трудоднів. Ось такі колгоспи з «вимуштруваними» колгоспниками надавали можливість окупантам нещадно грабувати сільське населення.

У Кіровоградській міській управі в серпні 1941 року запрацював відділ із відновлення мережі магазинів, налагодження торгівлі продуктами та промисловими товарами. Торгівля, як державна, так і приватна, розпочала поволі відроджуватися. Упродовж наступного, 1942 року, кількість приватних торгових магазинів та ларьків тільки зростала.

Загалом у Кіровограді на середину 1942 року працювали 8 приватних магазинів «різного краму»; 4 крамниці гончарних виробів; 4 залізоскоб'яних магазинів; 2 заїжджих двори; більярдна; фотосалон; 2 комісійні

---

⁹ Петренко І.Д. *Нацистський окупаційний режим на Кіровоградщині 1941–1944 рр. (серія «Архівні документи свідчать»)* – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2014. – 554 с.

магазини. Крім того, власні магазини мали деякі майстерні та заводи міста. Окрім приватних та державних, упродовж всього періоду окупації діяли 3 продуктові крамниці та сезонні ларьки Кіровоградської обласпоживспілки.

Сільські жителі обслуговувалися магазинами споживчих товариств, які торгували як промисловими товарами (кінською упряжжю, сапами, цепами, відрами, глиняним посудом і т. п.), так і отриманою від заготівельних контор дефіцитною продукцією чи товарами (сірниками, сіллю, цукром, горілкою, мануфактурою тощо). Райспоживтовариствам також належали пекарні та хлібні магазини. Однак продуктами харчування селяни, на відміну від міських жителів, забезпечували себе самі майже повністю, отримуючи її з власного господарства та з комори громадського двору – на т. зв. трудодні. У багатьох випадках селянам за здане молоко, м'ясо чи курячі яйця видавали, крім грошей, «довідки закупу». З ними селяни зверталися до магазинів районних споживчих спілок, де брали сіль, цукор, сірники, текстиль тощо на певну кількість т. зв. «пунктів», що відповідали якійсь сумі грошей, передбачених за здані продукти харчування в рахунок планів або понадпланово.

Ініціатива багатьох жителів області, діяльність новоствореної української влади спричинили відновлення системи торгівлі та закладів громадського харчування, як приватних, так і державних, допомогли мінімально задовольнити попит населення головним чином у продуктах харчування, сприяли уникненню голоду на території Кіровоградщини впродовж всього окупаційного періоду.

Працелюбне населення, узявшись до роботи, поволі оговтувалося від напівголодного довоєнного існування. Щодо кількості худоби в господарствах жителів сіл і міст упродовж 1942 року окупанти руками підкорених прагнули наростити її кількість, тож будь-які обмеження зникли зовсім.

Порівняно з довоєнним часом, за функціонування безпросвітної колгоспної системи та накопичення всіх ресурсів для війни, хліба, м'яса, олії, молока та ін. у селян з'явилося значно більше. Як наслідок – постійне зростання сільського населення. Утім, тих, хто повернувся з перемогою, чекав голод, бо відновлена радянська влада відразу й безцеремонно відібрала в населення майже всі продукти харчування, особливо на селі, чим уже в повоєнний час спровокувала справжні-сінський голод: полиці магазинів та комори колгоспів миттєво спорожніли вже в 1944 році.

Упродовж дуже короткого часу відновили свою роботу базари. Вони функціонували в містах, у кожному райцентрі та в багатьох

селах. Міська управа, щоб збільшити довіз продуктів харчування, відразу розіслала до приміських сіл листи, у яких роз'яснила, що віднини запроваджується вільна торгівля всім виробленим у селянських господарствах і що довіз цього до міста теж є вільним. У роз'ясненні вказувалося на місця продажу – тільки базари – та було попереджено про обов'язкове дотримання цін, встановлених німецьким командуванням. Службі порядку наказали не допускати торгівлю в дворах міста, на тротуарах та вулицях. Місцева влада значно сприяла базарній торгівлі, хоча її діяльність та можливості всіляко обмежувалися окупантами.

З 15 грудня 1942 року знову категорично заборонялося продавати харчі на базарах, а тим, хто мав «зайві продукти», рекомендувалося здавати їх в кооперацію для розподілу між населенням за встановленими цінами. Однак не тільки гітлерівці виявилися такими вигадливими: після війни радянська влада теж суворо забороняла продаж на базарах печеного хліба, олії та зерна, борошна, зокрема восени 1946 року, коли післявоєнний голод вже стукав ледь не в кожную домівку жителів області.

У роки нацистської окупації відновили свою роботу районні споживчі спілки та підпорядковані їм заготівельні контори. На 15 листопада 1941 року РСС на Кіровоградщині налічувалося 30. Ось що про одну з них, Чигиринську райспоживспілку періоду окупації, писала газета «Українські вісті» в номері за 8 липня 1942 року: «За час свого існування райспоживспілка широко розгорнула свою роботу. В районі організовано 19 сільських споживчих товариств, 38 крамниць, ресторан, хлібопекарню, кустарно-махорочну фабрику, рибокоптильню та заготконтору. В свою чергу заготконторою збудовано плодоягідний комбінат, що почав переробляти клубніку, смородину та шпоришки на повидло та вино». Підстав для сумнівів у правдивості цієї статті немає жодних. Єдине, на що не вказала газета, – кому призначалися всі заготовлені тонни й центнери продукції та сировини. Відповідь очевидна – окупантам.

Онуфріївська РСС утримувала невеликий маслозавод, пекарню, готель. У селах району їй підпорядковувалися 2 лозартілі, 4 рибартілі, 1 кошолкова, 1 цегляно-гличикова та 1 бондарська артілі.

Для послуг жителів Бобринця працювала хлібопекарня РСС. Так, за період з 15 червня по 1 серпня 1942 року на ній випекли 16570 кг хліба. Для німецького війська його відправили 928 кг, місцеві жителі розібрали на картки 14798 кг хліба, «іншим» припало 1520 кг. Пекарня також мала в запасі майже 6,5 тонни борошна.

Бобринецька РСС утримувала в райцентрі кілька магазинів, де отоварювалися українські та німецькі родини. При цьому простий

підрахунок показує, що на 1 талон український робітник чи службовець отримав 130 грам олії, а «фольксдойче» – 1 кг 400 грам, або в 10 разів більше. На 1 талон українець отримав 1 кг 100 грам крупів, а «фольксдойче» – майже по 6,5 кг. Споживчі спілки в роки окупації справилися із завданням забезпечення населення хлібом, крупами, м'ясом, олією за тими нормами, встановленим окупантами. Поставлена в суворі рамки постійного контролю з боку німецького керівництва, українська влада багато чого не змогла зробити, проте й голодних смертей від виснаження теж не допустила.

Заготівлю всього необхідного окупанти наказали здійснювати через систему заготівельних контор, що діяли при кожній районній споживспілці, та через їхні підрозділи у формі заготівельних пунктів сільських споживчих товариств. Саме ці заготпункти, що відкрилися ледь не в кожному селі, розгорнули шалену діяльність із заготівлі найрізноманітнішої сировини. До заготівлі долучилися й діти, зокрема учні шкіл, тож мали власні зароблені кошти. Значний матеріальний стимул працював не гірше будь-яких наказів чи розпоряджень. Практично впродовж всього року збиралися пляшки, бите скло світле й темне, пух-пір'я, роги й копита, хутро, консервні банки, старе сало, метал чорний та кольоровий. Заготівельні контори формально перебували в підпорядкуванні РСС, а фактично – у створеній окупантами організації «Централост», яка й вивозила з області все заготовлене й зібране. Тож заготівельні контори працювали на благо окупантів, збираючи для них продукти харчування та сировину.

Свого часу радянська влада повністю винищила такий соціальний прошарок, як кустарі (ремісники), доценту відібравши в них засоби виробництва, а в багатьох – і життя, звинувативши їх в експлуатації найманої праці, паразитичному способі життя тощо. У роки нацистської окупації ставлення до кустарів (ремісників) з боку влади було відносно лояльним, а вимоги – невеликими: обов'язково зареєструватися та платити податки, не вдаючись при цьому до обману фінансових органів чи будь-якого іншого шахрайства, зокрема із замовниками. Тож в умовах нацистської окупації кустарі задовольняли попит населення в одязі, взутті, знаряддях праці, посуді, у наданні багатьох послуг. У цю сферу діяльності були залучені тисячі жителів області.

Зайве доводити, що будь-який тоталітарний режим прирікає населення на злидні, голодне або напівголодне існування та рабську працю, яскравим свідченням чого став довоєнний період в СРСР. Однак і нацизм приніс поневоленому народу бідність, досить обмежене харчування та тяжку працю. Як і за більшовиків, так і в умовах «нового порядку», продукти харчування розподілялися на картки.

Оскільки розвиток приватної ініціативи заохочувався, то у фізично здорової людини можливостей для збагачення власного раціону по-більшало. Тому картки на хліб та продукти харчування – це та мінімальна норма споживання, про забезпечення якої дбала українська влада, оглядаючись, звичайно, на окупаційну.

Вересень 1941 – кінець 1943 року – час відносно вільної, навіть в умовах нацистського окупаційного режиму, підприємницької діяльності наших громадян. Цю діяльність неможливо недооцінити, адже численні кустарі (ремісники) на прожиття заробляли власною, переважно чесною та добросовісною працею, отримували від неї засоби для існування своєї сім'ї, надавали різносторонню допомогу землякам, поліпшуючи їхній побут, наповнювали районні й міські бюджети тощо. З відновленням радянської влади будь-яка вільна, поза колгоспом, заводом чи установою, діяльність населення, включно з підлітками, людьми похилого віку та інвалідами війни, жорстко переслідувалася та всіляко каралася. Ті, хто цим все-таки займався, свою діяльність не афішували, бо надзвичайно боялися всіляких переслідувань та покарань.

Страшенну бідність власного населення радянська влада зазвичай пояснювала однією причиною – наслідками війни. Проте справжня причина такого становища крилася в страхітливій природі сталінського тоталітарного режиму. Саме такий чи подібний державний устрій, у якій би частині світу він не існував, і є причиною кричущої бідності власного народу.

Велика держава під назвою СРСР проіснувала ще понад 40 років після тієї страхітливої війни, а потім розпалася: не завдяки військовій агресії інших країн, а під тиском власних економічних, соціальних, національних, демографічних та інших нездоланих проблем, породжених винятково тоталітаризмом.

Свій внесок у цей розпад зробило й небажання країни дозволити ДОБРОВІЛЬНІ виробничі об'єднання громадян. Це стало можливим вже після так званої «перебудови» з появою «нових кооперативів» та подібних до них утворень (ТОВ, АТ тощо), але вони мали деякі відмінності від традиційної, усталеної давно форми артілей.

Утім, незалежно від форми подібних об'єднань громадян, усі вони використовують у якості неофіційного девізу латинське «*Viribus unitis*», бо перемога цієї виробничої, наукової, творчої одиниці можлива тільки за умови добровільної концентрації зусиль її учасників.

Віктор Голобородько*

ТРК «Контакт-ЛТД»,
м. Олександрія

УДК 929.52:908 (477.65)

Піщевич

ОЛЕКСАНДРІЄЦЬ СЕМЕН ПІЩЕВИЧ: ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ НА ЗЛАМІ ЕПОХ

У статті вперше комплексно досліджується із залученням сучасних археографічних публікацій та нових джерел біографія цікавої особистості часів Української революції – Семена Георгійовича Піщевича. С.Піщевич обіймав вищі земські посади Олександрійського повіту, обирався «послом» Держдуми, губерніяльним старостою Херсонщини часів Гетьманщини Скоропадського.

Ключові слова: Українська революція, губерніяльний староста, земство, Олександрія, Херсонська губернія.

In the article, for the first time, the complex study of contemporary archaeological publications and the new sources of the biography of an interesting person of the times of the Ukrainian Revolution - Semyon Grigorievich Pischevich. Pishevich occupied the higher land posts of Alexandria district, was elected the «ambassador» of the State Duma, the provincial governor of the Kherson region during the Hetmanate of Skoropadsky.

Семен Пищевич (Піщевич) – яскрава історична особистість історії Олександрії і всієї Південної України. Він – людина, що діяла на противагу революційній добі, за якої відбувся розквіт його адміністративного таланту та кар'єрного зростання. Замість швидких, кардинальних змін, яких очікували герої революційної епохи, Піщевич шукав еволюційності у подіях. Він навіть намагався разом із іншими представниками «старого» світу зупинити революційну стихію. Але єдине, що зміг, – отримати на коротку мить владне кермо для того, щоб спробувати реставрувати країну, якою вона була до 1917 року.

Бібліографія про Семена Піщевича чимала і складається із джерел радянської доби і сучасних публікацій. Разом із тим, нам поки що не вдалось знайти окремих розвідок про життєвий шлях та громадсько-політичну діяльність С.Г. Піщевича. Сторінки життя С. Піщевича описують краєзнавчі статті олександрійських і кропивницьких дослідників. Фіксує поширену в Олександрії легенду про приватний будинок С. Піщевича, яка має пояснити незвичайну, вишукану архітектуру споруди, краєзнавець Анатолій Кохан. Він згадує про «оригінальні вікна, стилізовані під масті карт». «За народними переказами, кошти на цей будинок С.Г. Піщевич виграв у карти», – записує переказ краєзнавець [2, с.480].

* Голобородько Віктор Валентинович, редактор ТРК «Контакт-ЛТД», член НСКУ, м. Олександрія

У 2014 році опублікувала збірку свідчень про діяльність С.Г. Піщевича краєзнавець Надія Жахалова [16, с.1]. Унікальним для об'єктивної оцінки діяльності С.Піщевича є видання «справоздань» губерніяльних старост [3, с.176-224].

Окремо варто згадати цікаву публікацію документів за підписом Піщевича які вийшли друком у журналі «Літопис революції» [13, с. 56-57]. Детальну біографічну довідку про життєвий шлях С. Піщевича подає краєзнавець Володимир Босько. Він стверджує, що С. Піщевич володів мільйонними статками та мав у власності вугільні підприємства [4, с.45-46]. Проте підтвердженнь цьому віднайти нам не вдалось. Ретельний перегляд довідників кінця XIX – початку XX століття говорить про те, що Піщевич не згадується як власник промислових об'єктів у Херсонській губернії, зокрема в Олександрії та Олександрійському повіті.

Певну інформацію та значний фотографічний матеріал дають збірники, які розповідають про склад 4 Державної думи [34, с.385]. Декілька джерел із історії України згадують ім'я С. Піщевича у світлі його призначення на посаду губерніяльного старости часів Гетьманщини [15, с. 64, 183]. Місце останнього спочинку родини Піщевичів уточнює видання про відомий акрополь емігрантів у столиці Франції [11, с.296].

Практично всі джерела без суттєвих відмінностей описують життєвий шлях С. Піщевича до часів української революції. Народився Семен Піщевич 3 січня 1863 року у родині «потомственных» дворян. Закінчив 2 Московську гімназію [34, с.385]. Отримав перше офіцерське звання кавалериста – корнета – після навчання у Миколаївському кавалерійському училищі у 1884 році. Служить у 21 драгунському Білоруському полку. У 1892 році пішов у відставку у чині ротмістра. Вже цивільним здобув посаду земського начальника 7 дільниці Олександрійського повіту, на якій працював із 1892 до 1903 року.

Сорокарічний Піщевич обирається головою Олександрійської повітової земської управи (з 1903 року). 14 серпня 1913 року він відмовляється від «звання члена Державної Думи» [33, с.101]. Про родинне життя Піщевича відомо, що його обраницею і єдиною на все життя жінкою, з якою він здолав всі життєві рифи і еміграцію, стала Леоніда Ерделі. Рід Ерделі теж сербський за коренями. Це була родина з поміркованими, хоча і монархічними поглядами. Збереглися численні архівні документи та інші свідчення про родину Ерделі [12, с.47]. «Серед Ерделі не було радикалів – ні правих, ні лівих. Для них типовими є два варіанти біографії: перший – нетривала військова служба, вихід у відставку і заняття сільським господарством, одночасно участь у місцевих справах з дворянської і земської лінії; другий – вибір військової кар'єри, як справи життя». В роду Ерделі були і губернатори, і видатні земські діячі Херсонської губернії [25, с.33].

Леоніда підходила амбітному відставному ротмістру, який теж був поміркованих поглядів і мав бажання використати свої здібності і навички на службі державі. Леоніда Ерделі навряд чи була привабливою партією для отримання великого посагу. Відомо, що її батько розподілив між дітьми невеликі статки, хоча на прожиття їх цілком вистачало. Леоніда Піщевич згадується як власниця суміжної із братом земельної ділянки у Єлисаветградському повіті. 1911 роком датований документ, за яким Леоніда отримала 10 десятин землі біля помістя Ерделівки [17, с.484].

Щодо думської діяльності Піщевича нам відомо поки що небагато. Обрання його на посаду депутата думи відбулось не без протистояння, але без порушень. Виборчий процес у Херсонській губернії, як дослідив доповідач із «виборчого провадження» Родзевич, не мав порушень закону і обґрунтованих скарг.

У стенограмі думи вказано, що на губернських виборчих зборах отримали мандати Держдуми всі 10 депутатів від Херсонщини: Блажков, Варун-Секрет, Дмитрієв, Ковальов, Коняхін, Люц, Мазуренко, Нестеренко, Новицький і герой нашого дослідження – Піщевич [32, с.140].

Навіть побіжний огляд журналів 4-ої думи говорить про достатньо високу довіру до Піщевича – він обирався разом із відомими «послами» Держдуми до бюджетної комісії імперського парламенту. У переліку його колег по комісії такі відомі політичні діячі, як Керенський, Мілюков, Чхзеїдзе [32, с.155].

Не зважаючи на те, що Піщевич склав повноваження депутата, він залишався послідовним прихильником демократичних способів управління. Наприклад, під час розгляду спірного питання щодо облаштування «арештних будинків» у Олександрійському повіті, які у той час були ліквідовані у віддалених від повітового центру місцях, С. Піщевич вказав на двері зібрання явному прихильнику ортодоксальних імперських порядків. Конфлікт був викликаний провокаційним висловлюванням мирового судді Канатова: «...Вважаю своїм обов'язком нагадати..., що у арештних будинках знаходяться... особи, які скоїли малозначні проступки за які у Державній Думі винуваті у них, отримують зауваження, заклик до порядку, або у як крайній захід – виключення на одне засідання, як це мало місце декілька днів тому, коли пани члени Державної Думи обмінялись настільки приємними словами, як мерзотник, бита морда, скотина, наволоч, і тому подібні». Таке зауваження викликало бурхливу реакцію Закржевського – одного із гласних земства, який, за чинним тоді законодавством, мав право поєднувати мандат «посла» Державної Думи і бути обраним представником повітової влади. Закржевський відповів мировому судді

розлогою промовою: «Як представник Державної Думи, я не можу залишити без заперечень висловлювання, яке дозволив собі зробити тут шановний Канатов. Дивно і боляче було чути такий випад («выход» – у оригіналі) від нього, представника того покоління 60-их років – «епохи великих реформ», заповітною мрією якого було «увінчання споруди» ... [завершенням розвитку демократичних інститутів – *авт.*] якою і є Державна Дума. Установа нова, помилки можливі, але це не резон робити такі виступи тут, на земському зібранні, і якби я був на місці головуючого, я запропонував би, як це не було б сумно, виключити Канатова із зібрання». Журнал говорить про те, що Канатов намагався виправдатись і посилався на газетні публікації про «безобразія» Державної Думи. Схоже на те, що скандал переростав у відверте протистояння. Головуючий запропонував дипломатично використати регламентну норму про завершення обговорення, через те, що судді мають разом із Канатовим залишили залу засідань, оскільки «питання про арештні будинки вирішене зібранням» [1, с.58-59].

Деталізує дії Піщевича документ, який є додатком до протоколу засідання. Це «прошеніє» мирового судді Канатова до очільника повітового зібрання, яким у той час був П. Мазуркевич (в інших джерелах – Мазуренко) [30, с.386]. У ньому мировий суддя вказує на те, що до точки зору депутата Держдуми приєднався голова повітової управи Піщевич. У тексті документу згадується, що Піщевич, разом із Закржевським вважали, що суддя образив Державну думу і за це його треба видалити із засідання зібрання [1, с.91-92].

Оглядаючи журнали земських зібрань, можна зробити висновок, що Семен Піщевич намагався стати посередником між різними думками і аргументувати свої дії доказами, апелював до них під час ухвалення рішень. Розсудливість С. Піщевича помітна, наприклад, під час розгляду питання облаштування ґрунтових доріг у повіті на травневій сесії Олександрійського земського зібрання у 1914 році. Коли різні представники зібрання – гласні Закржевський, Байдак, Буцький – почали дискусію, очільник управи С. Піщевич надав ґрунтовну довідку з питання. Намагаючись врахувати різні погляди депутатів земства, він пропонує від імені управи внести у кошторис витрат 11 тисяч рублів на ремонти всіх доріг повіту без окремого розподілу. Для того щоб прогресивні методи були використані у діяльності земства, на ділянці Олександрія – Новостародуб він пропонує провести експеримент із використання способу упорядкування доріг за технологією інженера Григорія Дубеліра. До речі, Г. Дубелір був на той час відомим фахівцем у містобудуванні та упорядкуванні доріг, теоретиком та практиком із цього питання. Щоб переконатись у раціональності капіта-

ловкладень, С. Піщевич пропонує також порівняти вартість робіт виконаних машинним та ручним способами [1, с.12-13].

Лютнева революція похитнула і, зрештою, зруйнувала імперську владу. Управління величезними територіями экс-імперії взяв на себе Тимчасовий уряд, заснований діячами імперського парламенту – Державної думи. Українська Центральна Рада запровадила свою систему обрання місцевих органів управління. Кооперативний з'їзд у Києві, головуючим на якому був очільник УЦР Михайло Грушевський, ухвалив обрання місцевих органів за принципом скликання повітових рад (совітів) із представників волосних та міських комітетів пропорційно числу населення. Таким чином, стара куріальна система обрання влади скасовувалась. Ці ради і мали обрати повітових комісарів, про що інформували губернські ради. Члени повітових рад входять гласними в повітові земські зібрання, після чого відбуваються вибори земської управи [5, с.149]. 6-8 квітня вітальний лист на адресу секретаріату Українського національного з'їзду, який відбувався як легітимне зібрання, що підтверджувало дії Української Центральної Ради, надіслали від «української «Просвіти» м. Олександрії на Херсонщині» [6, с.143].

Перші загальні збори Центральної ради 8 квітня 1917 року відбулися за участі найближчого соратника Піщевича – делегата від Херсонщини Мазуренка [7, с.187]. Не пізніше травня 1917 року Семен Піщевич обирається олександрійським повітовим комісаром Тимчасового уряду. Ще одне джерело зазначає, що ця посада у нього з березня 1917 року [10, с.1038]. Зазначимо, що формально Херсонщина не входила спочатку територіально до складу УНР, і на цій території визнавалась влада Тимчасового уряду. Цей дуалізм у справі створення власної держави простежується у документі, який говорить про призначення на посаду комісара С. Піщевича. В переліку вітальних телеграм на адресу Центральної Ради зустрічаємо текст з Олександрії: «З Олександрії Херс. Олександрійське Земство зібралось на раду в демократизованому составі широко вітає українську Центральну Раду, яку визнає оборонцем прав українського народу в єднанні з Тимчасовим Урядом вільної Росії, який забезпечить автономію України. Повітовий комісар Пищевич» [8, с.121]. Піщевич перебував на цій посаді недовго. 5 травня 1917 року Олександрійський виконавчий комітет обирає повітовим комісаром «уродженця Олександрійського повіту, головного контролера Петроградського купецького товариства взаємного кредиту В.В. Кузьменка» [21, с.98]. Чому відбулась така заміна? Можливо, Піщевич відчував нестачу сил і засобів для управління територією за тих умов. Справа в тому, що влада повітових комісарів Тимчасового уряду суттєво відріз-

нялась від влади повітових очільників земств та їх управ. Комісари були лише політично-революційними постатями, а не керівниками із владними повноваженнями. «Повітові комісари, що назначались за рекомендацією місцевих виконкомів, могли здійснювати тільки загальну координацію дій та нагляд, але не повітових органів (повністю самоврядних), а волосних і селищних правлінь» [9, с.148]. Крім того, Піщевичу явно не могло подобатись соціальне спрямування Центральної Ради пізнього періоду, зокрема тези про скасування великих приватновласницьких володінь землі.

На деякий час Піщевич зникає з політичної орбіти. І не виключено, що він взагалі переїздить до Херсону. Саме там він отримує високу посаду за часів гетьманування Скоропадського.

Гетьманська держава Скоропадського задекларувала відверте небажання співпрацювати із керівниками революційного часу. Ворогами для Гетьманщини були як соціалістичні «унрівці», так і комуністи-більшовики. Тому нова влада під егідою «українського монарха» була ближче всього до світогляду екс-кадета Піщевича. Декларуючи захист прав місцевого самоврядування, одночасно українська держава вказала, що «правильна постанова місцевого хазяйства можлива тільки при умові притягнення до цього діла більш свідомих елементів». У цьому ж повідомленні, своєрідному маніфесті діяльності за підписом уряду Скоропадського, містився заклик до «розумних та державно думаючих елементів» щодо праці в ім'я рятунку держави «від злочасної анархії» [31, с.2-3].

24 квітня 1918 року військовий міністр гетьманської «Української Держави» Жуковський – призначає на посаду помічника повітового коменданта до Олександрійського повіту на Херсонщині Івана Богдана. Це було перше призначення у повіті нової влади [22, с.3].

У деяких джерелах є інформація про призначення Семена Піщевича губерніальним старостою Херсонщини 14 травня. Проте ми ставимо це під сумнів, оскільки серед перших трьох призначених офіційно губерніальних старост є і «Піщевич Семен Григорович», який обійняв посаду губерньського очільника Херсонщини. Цей наказ №1 гетьман Скоропадський підписав 9 травня, а опубліковано його було 31 травня [27, с.1].

Піщевич отримав свою посаду разом із іншими колегами – старостами Київщини і Харківщини – Іваном Чарторижським та Петром Заліським. Обидва вони незабаром позбулися своїх посад за українофобію. А от Піщевич залишався до останнього і мав чималу підтримку адміністрації.

З 29 квітня усі губерніальні комісари та їх помічники, тобто представники влади УНР втрачали владу за наказом гетьмана [28, с.1]. 14 травня проголошено про звільнення із посад повітових комісарів з

«обов'язком передачі всіх службових справ» призначеним повітовим старостам [26, с.1]. У травні призначаються на посади очільники повітів Херсонщини. «Тимчасово виконуючим обов'язки повітових старостів» призначені в «Александрівському повіті» (помилка, очевидно, що мова йде про Олександрійський повіт – *авт.*) – Павло Мазуркевич. У Єлисаветградському повіті – Василь Верещагін із помічником Костянтином Гудевичем [23, с.2]. Павло Мазуркевич свого часу обіймав посаду земського начальника Олександрійського повіту, так само як і С. Піщевич: Піщевич – 7-ої дільниці, а Мазуркевич – 11-ої. Обидва мали військове минуле: Піщевич – ротмістр у відставці, а Мазуркевич – відставний підпоручик. Той самий Мазуркевич (Мазуренко) у часи нетривалого комісарства Піщевича обирався до Української Центральної Ради як представник Херсонщини. Саме тому є обґрунтовані підстави стверджувати, що ці призначення могли бути протеговані С. Піщевичем і певним чином політично мотивованими. Майбутній очільник Олександрійського повіту Гетьманату був активістом Союзу земельних власників – першим політичним об'єднанням правих сил на терені України. У березні-квітні 1917 року з'явилися осередки цього руху в Херсонській губернії. В Олександрійському повіті заснували організацію великі землевласники: Гайдак (імовірно, Байдак – один із найбільших землевласників повіту, дворянин за походженням, у власності якого було 1200 десятин), Мазуркевич (близько 2000 десятин), Закржевський (1500 десятин) [19, с.62]. Нагадаємо, що Закржевський і Байдак – експедувати Державної думи і представники поміркованої опозиції, яка прагнула демократичних змін без революційності. Закржевський – представник фракції центру, як і Піщевич, – у IV думі.

Уточнимо, що представники Союзу стали делегатами з'їзду Всеукраїнського союзу земельних власників, де головував селянин із Херсонщини. Цей з'їзд обрав гетьманом Скоропадського. Тому Піщевич і його оточення були долучені до процесу державного перевороту під егідою створення «Української Держави» на чолі зі Скоропадським. З'їзд указав на необхідність терміново змінити у місцевій владі чиновників на тих, які були «людьми гідними, не зараженими соціалізмом». Це досить точна характеристика Семена Піщевича, оскільки його політична платформа – права політична позиція із поміркованими демократичними поглядами [19, с.66].

Опанування владних повноважень відбувалось не без спротиву. Державна влада у революційній ситуації мала багато центрів ухвалення рішень. Для того, щоб концентрувати управління Херсонщиною, С. Піщевичу знадобилось ще два окремих накази гетьмана, чого в інших регіонах України не використовувалось. Окремим наказом усувався з

посади комісара міста Миколаєва та Херсонщини Олександр Чапківський. У тексті наказу зазначається, що це відбулось «згідно з проханням» [24, с.3]. Але і цього було недостатньо, бо «паралельність» влади дозволила існувати ще й «Головному краєвому комісару Херсонщини, Катеринослащини та Таврії». Пана Коморного з цієї унікальної посади звільнили примусово, наказом гетьмана [29, с.1].

Ситуація у державі потребувала хірургічних дій. Міністр внутрішніх справ скликає з'їзд губернiальних старост і протягом чотирьох днів намагається врегулювати складні взаємини між місцевими урядниками. Автор спогадів про цю подію згадує: що виступи губернiальних старост демонстрували, що старі керівники імперських часів не підходили для революційної доби: «Діапазон між губернаторами (імовірно – губернiальними старостами – *авт.*) щодо їх тактики збереження державного порядку та благоустрою – колосальний... Враження від з'їзду не залишило бадьорого настрою; можна було відзначити тільки трьох, на яких можна було покластися: Волинський губернатор... Херсонський губернатор Піщевич і Одеський градоначальник» [10, с.69-70].

Як діяла нова влада і що взагалі намагався зробити С. Піщевич? Він бачив негативні риси «української монархії», однак вона була йому ближчою, ніж більшовики та радикальні проукраїнські сили. Цілком правдиво висвітлює антиукраїнську спрямованість діяльності Піщевича і його оточення проти національних сил краєзнавець Надія Жахалова. Критичну оцінку діяльності Піщевича щодо українства дає свідок подій В. Кедровський, який у той час був очільником губернiальної управи «Просвіти». «Близький приятель губернiального старости Піщевича... уже одверто говорив, що настає час, коли «вам Українцям, пакажут «кузькину мат», ведь гетман уже гатовіт паход на Маскву для возстановлення Рассії»... Навіть старий А. Грабенко, секретар губернiальної управи і бувший її голова не раз говорив мені що вже приготовився кінчати дні свого старого життя у «гетьманській санаторії для українських національних діячів»... Австрійська армія, що стояла на Херсонщині, розкладалась на очах і було ясно видно, що вона повстанцям опору не дасть. Але стояла... ще грізна німецька армія з якою справитись неорганізованому повстанню на ширшу скалю не можна було» [18, с.1].

Про стан справ у 1918 році говорить у своєму листі до начальників австрійсько-угорського військового командування і сам С. Піщевич: «З повітів Херсонської губернії мені повідомляють, що австрійські підрозділи, які відряджені на допомогу хлібним бюро і уповноваженим міністра продовольства, зовсім самостійно проводять реквізицію хліба, сіна, соломи, коней, волів, скотини і ін.

У Єлисаветграді і Празі (імовірно, Новій Празі – містечку Олександрійського повіту – *авт.*) австрійські війська ввели таксу на всі предмети першої необхідності і на підставі цієї такси забрали для своїх солдат всі товари, наслідком чого буде зникнення з ринку всіх предметів першої необхідності» [14, с.111]. У своїх офіційних «справозданнях» Піщевич дає нищівну характеристику окупаційній владі: «Населення роздратоване діями австро-угорських військ, які вдаються до реквізиції хліба та інших продуктів... Поряд з цим (застосовують) репресії навіть із незначних підстав. Населення чекає захисту від української влади...». [3, с.211]

Ще одним цікавим документом є спогади екс-офіцера російської армії, в яких він стверджує, що під час панування на Україні денікінської диктатури С.Піщевич отримав посаду «начальника губернії». Серед перших наказів – затвердження керівників повітів і формування канцелярій та повітової охорони [20, с.124-125].

Яким чином далі склалась доля С.Піщевича, розповідає видання, що фіксує поховання на відомому емігрантському кладовищі Сент-Женвев-де-Буа родини Піщевичів. Завдяки запису на могильні плиті знаємо, що дружина С. Піщевича померла у квітні 1941 року. Семен Піщевич пережив не тільки нацистську окупацію, але й дочекався визволення від нацистів – він пішов у вічність 14 грудня 1945 року. Поруч захована донька Піщевичів – Валентина, яка прожила 23 роки і померла у 1935 році. Є непевні свідчення про існування сина Піщевича Георгія, який мав військову кар'єру і брав участь у Першій світовій війні та загинув 1918 року. Проте певність джерела викликає сумніви, хоча чимало обставин збігається; одразу декілька джерел згадує про наявність двох дітей, але не уточнює їх імена.

У рідній для Піщевичів Олександрії провулок Софії Тарнопольської перейменовано під час декомунізаційних процесів на провулок Родини Пищевичів. Колишній будинок С. Піщевича, розташований у Старому місті, відбудовано до первісного вигляду, а комерційний об'єкт, який працює нині за цією адресою, має історичну назву – «Дом Пищевича».

Загалом можна зазначити, що С. Піщевич був яскравим представником земського руху, активним і цілеспрямованим політиком. Разом із тим він явно не намагався брати участь у виключно політичній діяльності, яка була для нього засобом гарантування сталих соціальних відносин, збереження права на приватну власність на землю, забезпечення елементарних прав і свобод громадян. Не можна оминати протиріччя у діяльності С. Піщевича, який одночасно підтримував Центральну Раду, але потім став одним із провідних очільників Гетьманату, які намагались побудувати українську модель «хліборобської монархії» на терені Центру і Півдня України.

Література:

1. Александрийское уездное земское собрание, I очередной майской сессии 1914 года. Доклады управы, журналы заседаний, протоколы сметно-ревизионной комиссии. – Александрия: типография Райхельсона, 1914. – С. 12-13, 58-59, 91-92
2. Анатолій Кохан. Лікар, краєзнавець, журналіст: книги, поезія, статті, біографічні матеріали / упоряд. В.В. Голобородько. – Олександрія, 2015. – С. 480.
3. Архів Української Народної Республіки. Міністерство внутрішніх справ. Справоздання губерніяльних старост і комісарів (1918 – 1920) / Упоряд. В. Кавунник. – Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2017. – С. 176-224
4. Босько В.М. Історичний календар Кіровоградщини на 2018 рік. Люди. Події. Факти / В.М. Босько. – Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2017. – С.45-46
5. Винар Л., Вісти Української Центральної Ради з 1917 року// Український історик: журнал Українського історичного товариства. – 1978. – 1-3 (57-59) . – С.149.
6. Вісти з української Центральної Ради у Києві// Український історик: журнал Українського історичного товариства. – 1979. – 1-4 (61-64) . – С.143
7. Вісти з української Центральної Ради у Києві// Український історик: журнал Українського історичного товариства. – 1981. – 1-4 (69-72) . – С.187
8. Вісти з української Центральної Ради у Києві// Український історик: журнал Українського історичного товариства. – 1986. – 3-4 (91-92) . – С.121
9. Гайда Ф.А., Механизм власти временного правительства (март-апрель 1917 г.) // Отечественная история. – 2001. – № 2. – С.148
10. Гетман П. П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год : сборник документов / Отв. ред. и отв. сост. О. К. Иванцова ; сост. Е. В. Балушкина, Н. В. Григорчук, Е. И. Криворучко, К. Г. Ляшенко. – М. : Политическая энциклопедия, 2014. – С.69-70, 1038
11. Презин И. Алфавитный список русских захоронений на кладбище Сент-Женевьев-де-Буа. – Париж, 1995. – С.296
12. Державний архів Одеської області. Путівник. – Випуск 1: Фонди особового походження / Авт.-упорядн. В. Ф. Онопрієнко; наук. ред. Л. Г. Білоусова. – Одеса: Прес-кур'єр, 2012. – С.47
13. Документи до історії боротьби КП(б)У проти гетьмана та інтервентів // Літопис революції. – 1933. – № 1-2. – С.56-57.
14. Документы о разгроме германских оккупантов на Украине в 1918 году / под ред. И. И. Минца и Е. Н. Городецкого. – Москва : ОГИЗ : Государственное издательство политической литературы, 1942. – С. 111
15. Дорошенко Д. Історія України, 1917-1923. В 2-х томах: Документально-наукове видання / Упоряд. К.Ю.Галущко. – К.: Темпора, 2002. – С. 64, 183
16. Жахалова Н. 1918-1920 гг. – С.Г Пищевич. – Режим доступу: <https://alexandriyahistory.blogspot.com/2014/11/1918-1920.html>
17. Земельні банки Новоросійського краю (за описами фондів Одеського, Дніпропетровського та Кіровоградського архівів) / авт.-упор.: А.В. Пивовар, О.І. Пеший, К.В. Шляховий. – К.: Академперіодика, 2010. – С.484
18. Кедровський В., 1919 рік // Свобода: український дневник. – 1929. – 24 червня (ч. 146) . – С.1
19. Любовець О.М. Всеукраїнський союз земельних власників у політичній системі

- гетьманату П.Скоропадського / О.М. Любовець // Український історичний журнал. – 2008. – № 4. – С.62, 66
20. Майбородов В., С французами // Архив русской революции издаваемый Гессеном. – Берлин. – 1925. – XVI. – С.124-125
21. Матвієнко Т. О. Земства України в контексті процесу формування інституту комісарів тимчасового уряду в березні - травні 1917 року / Т.О. Матвієнко // Історична пам'ять. – 2010. – Вип. 1. – С. 98. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ip_2010_1_9
22. Міністерство військових справ: накази про призначення та увільнення від 24 квітня 1918 року № 109 (по Головному Штабу) // Державний вістник. – 1918. – 21 травня. – С.3
23. Міністерство внутрішніх справ: Накази про призначення та увільнення від 8 травня 1918 року №1 // Державний вістник. – 1918. – 31 травня. – С.2
24. Міністерство внутрішніх справ: Накази про призначення та увільнення від 11 травня 1918 року №10 // Державний вістник. – 1918. – 31 травня. – С.3
25. Морозова, О. М. Баловень судьбы: генерал Иван Георгиевич Эрдели / О.М. Морозова. – М.: Российский гуманитарный научный фонд, 2013. – С.33
26. Наказ про усунення від посад повітових комісарів і їх помічників та заміну їх повітовими старостами від 14 травня 1918 року № 12 (по Головному Штабу) // Державний вістник. – 1918. – 26 травня. – С.1
27. Накази гетьмана Всієї України від 9 травня 1918 року № 1 // Державний вістник. – 1918. – 31 травня. – С.1
28. Накази гетьмана Всієї України від 14 травня 1918 року № 5 // Державний вістник. – 1918. – 31 травня. – С.1
29. Накази гетьмана Всієї України від 20 травня 1918 року №24 // Державний вістник. – 1918. – 2 червня. – С.1
30. Памятная книжка Херсонской губернии на 1914 год. – Херсон: Губернская типография, издание Губернского Статистического Комитета, 1914. – С.386
31. Рада Міністрів: Правительственное повідомлення // Державний вістник. – 1918. – 16 травня. – С.2-3
32. Стенографические отчеты ... / Государственная дума. Четвертый созыв. Сессия первая. – С.-Петербург : Государственная тип., 1913. – Ч. 1: 1912-1913 г.г. Заседания 1-30 (с 15 ноября 1912 г. по 20 марта 1913 г.) . – С.140, 155
33. 4-й созыв Государственной думы : Худож. фототип. альбом с портр. и биографю.. – Санкт-Петербург : Ольшанский, 1913. – С. 101
34. Члены Государственной думы : (портреты и биографии) : Четвертый созыв, 1912-1917 г. / сост. М. М. Боиович. – Москва : Тип. Т-ва И. Д. Сытина, 1913. – С. 385.

МАТЕРІАЛИ ДО БІОГРАФІЇ ЛЕОНІДА ЧЕРНОВА-МАЛОШИЙЧЕНКА. «САМОСІЙНІ ДІТИ» ОЛЕКСАНДРІЙЩИНИ

У статті досліджується доля олександрійського архіву та бібліотеки поета, прозаїка, драматурга, перекладача, кінооператора доби Розстріляного відродження Леоніда Чернова-Малошийченка.

Ключові слова: Чернов-Малошийченко, письменник, кінооператор, розстріляне відродження, архів, бібліотека.

The fate of the Oleksandrija archive and library of poet, prose writer, dramatist, translator, cameraman of time of the shot up revival Leonid Chernov-Maloshiychenko is probed in the article.

Key words: Chernov-Maloshiychenko, writer, cameraman, shot up revival, archive, library.

«Самосійні діти» – це термін кіровоградського вченого, професора Леоніда Куценка, який він використав у назві своєї праці «Народу самосійні діти... Українська доля українського поля» (2005 р.).

Безумовно, Леонід Чернов-Малошийченко, 120-й день народження якого відзначаємо у цьому році, – один із представників таких самосійних людей. А стиль його життя, так само як і всієї родини Малошийченків, – найкраща ілюстрація цієї самосійності та самостійності.

Загублений архів

П'ятдесят два роки тому, 18 грудня 1965 року, єдина олександрійська міська газета вперше наважилась надрукувати статтю з розповіддю про Леоніда Малошийченка (Чернова). Автором цього матеріалу був Анатолій Кохан – молодий лікар, журналіст-початківець і краєзнавець. Саме як краєзнавець він і звернувся до читачів із проханням: «Л. Чернов захоплювався кінозйомкою і фотографією. Під час подорожі він зробив безліч фотознімків. На превеликий жаль, знайти їх не вдалось. Але відомо, що ці фотографії та кінокадри знаходилися в Олександрії у родичів Чернова, можливо, у його знайомих. Декілька років тому помер батько Чернова, і сліди матеріалів про нашого земляка загубилися. Можливо, з допомогою читачів зуміємо їх відшукати» [1].

Судячи з усього, ніхто тоді не відгукнувся на звернення, бо пройшло

---

* Жванко Валерій Іванович, вчитель-методист зарубіжної літератури Попельнастівської ЗШ І–ІІІ ст. Олександрійського району Кіровоградської області.

ще двадцять років, і газета поновила пошуки у 1986-му. Тепер автором статті про Чернова став кандидат філологічних наук С. Білокінь. Він також, звертаючись до читачів, писав: «Чернов ... мав дружину, багато друзів. В Олександрії мешкав його батько. Існували два альбоми з віддрукованими кадрами його навколосвітньої подорожі. Повинні лишитися якісь сліди. Добру справу зроблять ті читачі, що надішлють до редакції свої спогади про цю людину чи повідомлять, де можна шукати його листи, книжки й рукописи» [2].

Проте, як і в 65-му році, ніхто нічого не надіслав, нічого не повідомив і навіть не обізвався. Проте, газету тиражем 28 тисяч екземплярів отримувала в сотисячній Олександрії майже кожна четверта сім'я! Родичі Малошийченка та їх нащадки, які жили на той час в Олександрії, теж промовчали.

Чому так сталося? З почутих пояснень стає зрозуміло – близькі Чернова-Малошийченка все життя відчували себе винними. «Під тотальну заборону, тобто вилучення з продажу, з бібліотек та освітніх закладів, у грудні 1934 року потрапили всі твори Леоніда Чернова-Малошийченка» [6,38]. Вони боялися зізнатися, що належать до родини забороненого в СРСР поета. Цей факт міг би поставити хрест не тільки на вищій освіті, кар'єрі і закордонних поїздках, а й на їхній фізичній безпеці.

Пам'ять про талановитого брата, дядька і діда, здавалося, зійшла в родині нанівець. Проте деякі книжки, унікальні документи та фотографії родина ретельно зберігала, особливо не афішуючи цього. Низький їм за це уклін. Частина бібліотеки і архіву Малошийченків знаходилися в сім'ї Сергія Григоровича Гончарова-Тасіна (1902–1988). Він мав дружину (рідна сестра Леоніда!) Катерину Кіндратіївну Гончарову (1907–1996) та дочку Любу (перше ім'я – Любина). Це була скромна інтелігентна сім'я. Батько і дочка присвятили себе освіті, мама була пов'язана з медициною. Після смерті батьків саме Любов Сергіївна Гончарова (1931–2011) стала хранителькою залишків архіву та бібліотеки.

Частину документів та свої спогади сім'я передала Івану Михайловичу Задоя, відомому досліднику і письменнику, укладачу книжки «Кобзар на мотоциклі» (2005) та «Зашпори серця» (2007). Саме Іван Задоя вперше оприлюднив велику кількість документів та світлин із державних та приватних архівів. До нього в Україні нічого подібного про Леоніда Малошийченка надруковано ще не було.

Знайдені пазли

Настав 2017 рік.

«Якось у червні до мене прийшла літня жінка і запропонувала на продаж залишки книжок», – розповідає Євгеній Мірошніченко, власник

антикварного магазину на центральному ринку. – «Те, що я придбав, дійсно, книжками вже не було. Проте по фрагментам, які я намагався якось впорядкувати, було зрозуміло, що це залишки приватної бібліотеки, вік якої більш ніж 100 років. Мені була нестерпною думка про те, що все це згорить у плиті чи пертворяться на труху і пил... Тож я й придбав усі ці “уламки”. Приходили різні люди, перебирали ту купу, гортали сторінки, перебирали фотографії, розгортали карти... Хтось щось купив...»

Так би все і тяглося, якби колектив галереї «Vashart» не почав збирати різноманітні артефакти для своєї музейної експозиції.

У липні художник Ірина Кваша придбала декілька документів початку ХХ століття. Серед них була і копія документу про продаж будинку, власноруч засвідчена Кіндратом Малошийченком, батьком нашого легендарного земляка.

«Город Александрия. Июня девятого дня тысяча девятьсот одиннадцатого года. Мы нижеподписавшийся мещанин Кондрат Федосиевич Малошийченко как поверенный брата своего Николая Федосиевича Малошийченко – с одной стороны, а с другой – Канцелярский Служитель Евсевий Семенович и жена его Фекла Евсеевна Пилleckие, заключили между собою настоящее условие в следующем: 1) Я, Кондрат Федосиевич Малошийченко, продал Пилleckим, в общее их владение собственно вверителю моему Николаю Федосиевичу Малошийченко принадлежащий дом с флигелем и всеми службами и усадебным местом под ними, находящийся Херсонской губернии, в городе Александрии по Центральной улице за сумму ДВЕ ТЫСЯЧИ ВОСЕМЬСОТ рублей, включая в эту сумму и числящийся на этом имуществе долг Александрийскому Городскому Общественному Банку переводимый на покупателей. 2) В задаток и в счет покупной суммы по этой запродаже получено от покупателей Пилleckих сполна до подписания сего ВОСЕМЬСОТ рублей, а все остальные деньги Пилleckие обязаны внести так: при совершении купчей одну тысячу рублей, а все остальные деньги, за вычетом долга банку по утверждению купчей крепости. 3) Купчую крепость условились мы совершить на расходах оставляя за собою. 7) Я Малошийченко обязуюсь предоставить в распоряжение покупателей бесплатно с 20 сего Июня по день утверждения купчей две комнаты с кухней в большом доме. 8) запродажная эта должна быть выполнена в точности за нарушение – же ея в чем либо виновная сторона платит правой неустойки пятьсот рублей и запродажная эта уничтожается» [9].

Автентичність знайденого документу не викликає сумнівів. Про це свідчить і стан самого паперу, і потертості на ньому, і тиснення у

верхній частині аркуша, і колір вицвілих чорнил, і особливості почерку, і каліграфічні та стилістичні штампи ХІХ–ХХ століть. Знайдений документ не тільки уточнює олександрійські адреси родичів Малошийченків, а й дозволяє реконструювати Льончини маршрути рідним містечком.

Отже, дитиною Леонід мав у Олександрії не один «острів скарбів». Крім батьківського будинку № 42 на Миколаївській вулиці, крім дідової (по батькові) хати на Березівці, крім будинку діда-мірошника (по матері), він регулярно бував на вулиці Центральній, де жив дядько Микола, рідний брат його батька.

Крім того, саме на розі Центральної і Бульварної вулиці у 1904 році батьки Дмитра Чижевського придбали житловий будинок із садом, колодязем, полем для гри в крокет... Дмитрику було тоді близько 10 років. Льонці Малошийченку – п'ять.

До продажу дядькового будинку (у 1911 р.) залишалося ще сім років. Тож перезнайтися, нагулятися на вулиці з дітьми, надружитися з ними до гімназії був час. А судячи зі стилю життя сім'ї Чижевських – вони не цуралися простолюду. Тож не відкидаємо можливості, що двоє видатних олександрійців могли бути знайомими ще з дитинства.

Судячи з документу, Микола Федосієвич не потопав у розкошах, більш того, мав такі борги, що змушений був продати у 1911 році навіть власний будинок. Проте, незаперечно, був оригіналом! Чого вартий тільки пункт шостий із нововідкритого документу: «Имеющийся при входе во двор с правой стороны курятник и с левой стороны ватерклозет продавец оставляет за собою».

Племінник «оригінала» – Льонька – був теж непересічною дитиною. Він згадує, ще до семи років «...мати навчила мене читати й писати, таблиці множення – і 1907 року я став учнем підготовчої класи Олександрійської хлоп'ячої гімназії». Проте, задовго до Жоржа Філянського, з яким вони подружилися у гімназії, Леонід Малошийченко вже був Особистістю. І в колі тих, хто креативно впливав на нього, хто подарував йому книжку про пригоди Фрітьофа Нансена, з якою він засинав, хто «запалив» його ідеєю власного лялькового театру, без сумніву, були його найближчі родичі. І серед них не тільки театрал дядько Назар, що написав листа Антону Чехову [6,12–14], а й дивний дядько Микола, що тримав на Центральній вулиці власний курник і ватерклозет, але не мав власної хати. Можливо, й гроші на Льончин мотоцикл не «з неба впали», і з Олександрії йому хтось втекти допоміг...

І схоже, що це дядькових рук справа, адже «саме він (Микола!) забрав у Кишинів небога та поклав на себе обов'язки з продовження його навчання у гімназії у скрутному для батьків Леоніда 1914 році» [6,15].

До цього часу дискусійним залишалося питання про ставлення поета до власного псевдоніма та його самоідентифікацію. Як же слід писати його прізвище зараз: Чернов (Малошийченко) чи Малошийченко (Чернов)? Яке з них для самого поета було головним?

Звернемося, перш за все, до його автобіографії. «У травні 17 року в “Известиях” Олександрійського Земства я побачив надрукований перший “твір”: була це теляча стаття “Свято волі” – про сонце, весну й революцію. Старенький редактор придумав мені псевдонім: “Леонід Чернов”, – з того часу й причепилося до мене це прісне прізвище» [3].

Однак незрозуміло, якщо псевдо не подобалось авторові, чому всі наступні твори, включно з останньою збіркою «На розі бур», підписані саме так? Можливо, на те були серйозні причини...

Крапку в цих роздумах ставити рано, проте виявлений на книжках із бібліотеки поета екслібрис (книжковий знак) є важливим маркером для розуміння його особистості. Це прямокутний штамп-печатка без візерунків із коротким текстом: «Із книг Л.К. Малошийченко». Скоріш за все, штампик замовив батько майбутнього поета. І схоже, що хлопець був у захваті від подарунка. Настільки, що іноді «штампував» ним одну сторінку по декілька разів. Кількість виявлених книжок невелика: А. Чехов, М. Гоголь, М. Лермонтов, Марк Твен, але важко уявити, що штамп замовляли тільки для двох-трьох десятків екземплярів.

Навіть за відсутності каталогу чи опису існування не батьківської, а особистої бібліотеки у Малошийченка-дитини – тепер вже доведений факт. Окрема кімната, бібліотека, робочий кабінет – хороший «стартовий» майданчик для дитини. У Малошийченків такий майданчик був. І він спрацював.

Стверджувати це дозволяє також і архітектурний проект власного будинку [4], який вигадав, накреслив і підписав батько – Кіндрат Малошийченко. Який літературний музей міг би бути у нашому місті! Всеукраїнського рівня! Але і цей будинок став частиною назавжди втраченої архітектурної спадщини Олександрії.

Порт приписки – Олександрія

Однак вернемося до батьківського будинку. За свідченнями старожилів [7] він мав складну «Г»-подібну форму і одночасно стояв на двох вулицях. Родина Малошийченків, як дізнаємося зі свідоцтва Олександрійського повітового комунального господарства від 28 липня 1922 року за № 937, мала у користуванні «будинок, два сараї, колодязь, погріб та господарський двір у формі трикутника [6,11]

До речі, Кіндрат Малошийченко не тільки працював землевпо-

рядником, проектував будинки, а був ще й викладачем та автором підручників. На сьогоднішній день, за інформацією Надії Жахалової, відомий один із них [8].

Леонід Малошийченко, успадкувавши батьківсько-дядьківські захоплення (а не тільки гени), любив читати і мріяти, мав здібності до літературної творчості, захоплювався театром та кіно. «Мене особисто, ще з дитинства, кіно захоплювало і хвилювало. Мені було 10 років, (1909 рік!) коли я, діставши шматок кінострічки й намалювавши собі кіноапарата, намагався демонструвати картини» [6,31].

Домашня бібліотека стала для нього не тільки «партнером», а й тим інструментарієм, який допомагав Леоніду збудувати власну особистість та здобувати інтелектуальну незалежність.

Затишно було в батьківському будинку не тільки тілові, але й його душі. Це був не просто будинок, це був маленький палац. Не будинок а втілена мрія про окремішність і індивідуальність свого світу, яка завжди була притаманна талановитим людям.

Саме тут, у батьківському будинку, вже дорослим поет відлежувався під час загострення хвороби. Саме з цього дворища «вилітав» і сюди повертався наш земляк зі своїх карколомних мандрів світами. Після мотоциклів, потягів та пароплавів... Саме тут ним були написані найяскравіші твори: фінал поеми «Сонце і серце», вірші «Крізь віки (Дикунка в автомобілі)», «Шляхи під сонцем», «Аборт», «Профсоюз сумасшедших», оповідання «Літо», «Голубі мрії» [6,36]. Особлива, барокова атмосфера містечка та стиль життя сім'ї сприяли цьому.

Стиль життя у повітовій Олександрії був своєрідний. Недарма Дмитро Чижевський називав наше місто «Сонгородом». Леонід Малошийченко написав про Олександрію так: «...задрімала вона серед запеклих, одчайдушних, жагучих південоукраїнських степів» [3,15].

«Дрімала» не тільки вона. Такий спосіб існування взагалі був характерний для повітових містечок Півдня України. Багато в чому цей стиль життя виник завдяки оригінальному плануванню і забудові центральних вулиць, де жили більш-менш забезпечені люди (середній клас).

Кожен будинок мав свій внутрішній двір, своєрідне патіо, захищене від сторонніх очей. Саме там, особливо в теплу пору року, зосереджувалось та кипіло справжнє життя сімей.

Зазвичай, всі будинки на вулиці утворювали суцільну стіну, будинок-в-будинку, утворюючи єдиний бар'єр, що відмежовував індивідуально-інтимний простір від вуличного. В Олександрії і сьогодні цей тип забудови можна побачити на старовинних вулицях.

Саме в таких районах і жили наші видатні земляки – Леонід Мало-

шийченко і Дмитро Чижевський: у схожих будинках, на схожих вулицях, ходили до однієї гімназії майже одним і тим самим маршрутом.

Впевнений: при формуванні світогляду Леоніда Малошийченка важливу роль зіграла знайдена нами перлина його дитячої бібліотеки – унікальне видання «Тома Соєра» 1911 року. На момент виходу книжки нашому герою було 12 років. Примірник цього славетного роману дбайливо зберігало не одне покоління дітей і дорослих у родинях Малошийченків та Гончарових.

Якщо людині відміряно тільки 34 роки життя, то 10 з них – це дуже багато. Десять років свідомого дитинства, скажімо, з 5 до 15 – ціла епоха. З відомих нам фактів можна стверджувати, що дитинство Леоніда Чернова-Малошийченка було таке ж яскраве, як і його молодість. А більшого доля йому не відпустила...

Своє дитинство поет так цінував, що присвятив йому не тільки натхненні слова у автобіографії. Себе-дитину Леонід неодноразово зображував як у поетичних, так і в прозових рядках. Ось як він використовує риси хлопчика-шибайголови, яким був сам, для створення художнього образу:

*...Сердце – гимназист-непоседа,
Всюду жадно сует любопытный свой нос,
Если бойким мальчишкою сердце поэта –
В карусель сумасшествий,
Кричаний
И грез.* [5]

Його дружина Н.Ю. Ващенко згадувала, що Леонід «багато розповідав про дитинство (...) про шкільних вчителів – цілі театралізовані оповіді. Був великим гумористом – розповідав так, що я просто сідала на тротуар» [6,40].

М. Кричевський, друг дитинства та однокласник, повідав про яскраво-пацанячий вчинок Малошийченка, який здивував усіх: «...він змушений був перевестись через загрозу виключення з гімназії за наші спільні “витівки” (незаконне відвідування спектаклів оперети, знущання над городовими і класними наглядачами тощо). А вину за всіх взяв на себе Лёня» [6,41].

Як схожа ця саможертвна, мужня поведінка на вчинок Тома Соєра спочатку в класі, а потім у печері. Видно, що Лёня не тільки читав, але й до бестям любив цей твір Марка Твена! У примірнику, що нам вдалося дослідити, під однією обкладинкою вміщено не тільки «Походження Тома Соєра», а ще й доволі рідкісний текст «Томъ Соєръ за границей» книжкового видавництва П.П. Соєкіна з Санкт-Петербурга. Знайдений ще примірник «Фрегат Паллада» Гончарова,

гуморески Аркадія Аверченка. Можливо, що перші дитячі мрії Малошийченка про далекі мандри «проростають» саме зі сторінок цих книжок.

Ось фрагмент його дорослого листа за 1923 рік: «Книга моя вже друкується (...) Отже, головне, заради чого я їхав у Владивосток, зроблено. Живу я нині на табірному становищі, ніяких контрактів не укладаю, бо можливо, що незабаром поїду навколо світу, до Тебе в Петербург. (...) я обов'язково хочу побувати в Коломбо, Бомбеї, Гона-Кончі та в одному з портів Італії» [6,137].

І цей провінційний хлопчик, вигнаний із гімназії, таки поїхав і книжку про свої пригоди написав! І не одну! І фільм зняв, і фотографій купу створив.

20 жовтня 1924 року Малошийченко повернувся з Владивостока через Індійський океан, Бомбей, Суецький канал, Середземним, а потім Чорним морем – до Одеси, здійснивши напівкругосвітню подорож. Але «портом його прописки», кінцевою зупинкою завжди була Олександрія, батьківський будинок і власна бібліотека.

Місце і місто з якого все почалося. «Тепер у мене складається такий плян: цими днями я їду додому, лишаю там деякі речі (у мене багато книжок)», – пише він у листі до В.М. Білаківської 26 листопада 1924 року з Одеси [6,137].

Як бачимо, не тільки бібліотека впливала на людину, з якогось моменту сам власник починав формувати бібліотеку під себе. Він збирав її все своє яскраве життя. В усьому світі! В Олександрії, Владивостокі, Бомбеї, Одесі, Санкт-Петербурзі, Харкові... Поет знав ціну і цінність свого книжкового зібрання. Це видно з його заповіту: «Бібліотеку мою краще зберегти в цілості і не розтаскувати» [6,44]. Абсолютно нормальне ставлення «бджоли» до власного інтелектуально-чуттєвого доробку. Так, Леонід любив солодке. Так само як Том Соєр!

Ой той Том! Том I. Том II. Том III... Том – у нашого міста був не один. У кожного покоління свій. І вони завжди будуть! Але шкода, що ми не вберегли ту багатоТомову бібліотеку...

Література:

1. Кохан А. Леонід Чернов // Ленінський прапор. – 1965. – 18 грудня.
2. Білокінь С. Шляхи Леоніда Чернова // Ленінський прапор. – 1986. – 7 лютого.
3. Леонід Чернов-Малошийченко. Кобзар на мотоциклі: вірші, гуморески, оповідання, листи, спогади про письменника / Упоряд., передм., приміт. І.М.Задой. – Одеса: Барбашин, 2005.
4. Документ друкується з дозволу Івана Задой (архів автора).
5. Январь 1923 «Карусель сердец» из сборника «Профсоюз сумасшедших».

6. Задоя І. Зашпори серця: Розповіді про незабутнє. – Одеса: Астропринт, 2007.
7. Спогади старожила Олександрії Михайленко М.А., 1936 р.н.
8. Малошийченко К. Руководство по выделке цементной черепицы. (Для окончивших курс Цементной черепичной учебной мастерской Александрийск.уезд. Земства). Александрия, Александрийск. Уезд. Земство, 1912.
9. Вперше надруковано в газеті «Городской курьер» № 27, 06. 2017.

Олена Класова*

м. Кропивницький

НАТАЛІЯ ІВАНІВНА БІОРРО – ВИДАТНА СПІВАЧКА УКРАЇНСЬКОГО ЗАРУБІЖЖЯ

У статті крізь призму документів із фондів Кропивницького музею музичної культури ім. Кароля Шимановського характеризується творчий шлях оперної співачки, випускниці Київської консерваторії Наталії Біорро (1959-2003).

Ключові слова: *Наталія Біорро, співачка, солістка, конкурс, Київська консерваторія ім. П. І. Чайковського, Словенський національний театр у Мариборі, опера, концерт, фестиваль, зірка, фонд, афіша, програма, газета, буклет.*

Opera singer, graduate of P.I. Tchaikovsky Kyiv Conservatory, Natalia Biorro's (1959-2003) creative journey is being characterized in the article through the lense of the documents from the funds of Karol Szymanowski Museum of Musical Culture.

Key words: *Natalia Biorro, singer, solo singer, competition, P. I. Tchaikovsky Kyiv Conservatory, the Slovene National Theatre Maribor, opera, concert, festival, star, fund, poster, program, newspaper, booklet.*

У 2019 році виповнюється 60 років із дня народження оперної співачки Наталії Іванівни Біорро (Кравцової, Воробійової, 1959–2003), а 14 лютого 2018 року виповнилося 15 років із дня її смерті. У 1961–1977 роках майбутня примадонна мешкала і навчалася в Кіровограді, в 1977–1989 роках – у Києві. З 1990 року її професійна діяльність відбувалася за кордоном. Творчий і життєвий шлях Наталії Біорро ґрун-

---

* Класова Олена Адольфівна, головний зберігач фондів Кропивницького музею музичної культури ім. Кароля Шимановського.

товно не досліджувався. Тож доречно, віддаючи данину пошани таланту й діяльності співачки, висвітлити основні факти її життя і творчого шляху.

Відомі нам опубліковані дані про неї містяться у чотирьох газетних статтях, надрукованих у кіровоградській пресі 1980-х та 2000-х років, та короткій замітці в електронній Енциклопедії Сучасної України. [1–5] У 1999 році батьки співачки І.В. та Л.Й. Кравцови за згодою дочки передали до фондів музею музичної культури ім. Кароля Шимановського програми концертів, буклети оперних вистав за її участю, 2 юнацькі акварелі та деякі інші матеріали, а в 2009 році, через 6 років після передчасної смерті Наталії, ще низку документів. Тож фонд Н. Біорро склав близько 60 одиниць. 3-поміж них чимало матеріалів іноземними мовами – словенською, німецькою, англійською та французькою.

Наталія Іванівна Кравцова народилася в Луцьку 27 листопада 1959 року. В 1961 році вона разом із батьками – акторами Іваном Васильовичем та Лідією Йосипівною Кравцовими, які переїхали працювати до Кіровоградського академічного українського музично-драматичного театру ім. М.Л. Кропивницького, потрапила до Кіровограда. Родина Кравцових проживала в центрі міста по вул. Архітектора Пауценка (тоді – Леніна), 68/43.

Вже у дитинстві виявилися різнобічні таланти Наталії. Її характеристика за 7–8 класи школи свідчить, що вона «багато читає, гарно малює і прекрасно співає. Активна учасниця хору і вокальної групи...». [6] Також Наталія відвідувала гуртки англійської та німецької мови, музичну школу педагогічної практики при Кіровоградському музичному училищі. Створені нею в юності акварелі свідчать про поетичне сприйняття світу. [7]

У загальноосвітній і музичній школах Наталка вчилася на відмінно. У 1975 році, після закінчення 8-го класу загальноосвітньої школи № 6, вона вступила на хормейстерський відділ Кіровоградського музичного училища (хоча мріяла вступити на теоретичний). Її педагогом був Олег Петрович Смолянський. Після 2 курсу, влітку 1977 року, вона подала документи до Київського музичного училища ім. Р. Глієра і була прийнята на II курс до класу Ніни Миколаївни Акопової-Піскунової (вокал).

У 1977–1978 навчальному році на спів Наталії Кравцової звернула увагу професор Київської державної консерваторії ім. П.І. Чайковського, народна артистка України Єлизавета Іванівна Чавдар. Авторитетний педагог оцінила талант Наталії й порадила їй не переходити на 4-й курс училища, а екстерном скласти іспит за випускний (тоді це був 10-й) клас загальноосвітньої школи. Є. Чавдар підготувала Наталію до вступу і взяла до свого класу.

Навчаючись на 2 курсі, Наталія Кравцова бере участь у виставах оперної школи-студії при консерваторії. У 1979–1980 навчальному році спільно з Лейпцизькою консерваторією у школі-студії було поставлено оперу Г.Ф. Генделя «Дейдамія» за участі студентів з України, Німеччини, Узбекистану. Наталія співала головну партію (лірико-колоратурне сопрано). Її партнерами були М. Мустафаєв та В. Білоножко. [8] Є відомості, що у 1982 році вона співала в «Травіаті» Дж. Верді, вірогідно також у виставах оперної студії.

Після закінчення Київської консерваторії у 1984 році Наталія Кравцова стала стажеркою Державно академічного театру опери і балету УРСР ім. Т.Г. Шевченка. Того ж року здобула 1-у премію на Республіканському конкурсі вокалістів ім. М. Лисенка, що відбувся в Одесі 11-22 вересня. В її конкурсній програмі були арія Дейдамії з однойменної опери Г. Ф. Генделя, арія Віолетти з опери «Травіата», романс «Смутної провесни» та вальс Венери з опери «Енеїда» М. Лисенка, «Хабанера» М. Равеля, українська народна пісня «Тихо Дунай свої води несе» в обробці М. Лисенка та інші твори. [9]

Під час стажування на головній сцені України у 1984–1986 роках Н. Кравцова співає в операх «Травіата» Дж. Верді, «Царева наречена» М. Римського-Корсакова, «Таємний шлюб» Д. Чімарози. В «Таємному шлюбі» однією з її партнерок була наша землячка Лідія Забіляста (1985 р.). [10]

Наталія вийшла заміж за наукового співробітника Інституту Патона Євгена Воробйова. Невдовзі у них народився син Сашко. У 1986–1989 роках Наталія вже під прізвищем Воробйова була солісткою Київського дитячого музичного театру. Вона виконувала, зокрема, партію Царівни Лебеді в опері М. Римського-Корсакова «Казка про царя Салтана». [11] 17 травня 1987 року на Українському телебаченні вийшла в ефір музична програма для любителів вокального мистецтва «Листки з альбому», в якій Наталію Кравцову було представлено широкому колу телеглядачів. [12]

У кінці 1989 року доля подарувала Наталії великий шанс. 10 грудня у Словенському національному театрі в місті Мариборі відбувся гала-концерт молодих співаків із різних країн світу. [13] Декілька з них, а також диригент Ігор Палкін, представляли Київський дитячий музичний театр. На концерті були присутні директори кількох європейських театрів. Співачці зробили відразу три пропозиції, вона обрала театр у Мариборі. До міста, розташованого на кордоні з Австрією, Німеччиною та Італією, вихідними днями залюбки приїжджали шанувальники опери з цих країн.

Тож у 1990 році Наталія Кравцова-Воробйова (таке подвійне прізвище зазначено у деяких перших зарубіжних матеріалах) переїхала

до Словенії. Працювала в театрі, гастролювала в багатьох країнах. Її називали «діамантовим сопрано з України, новою зіркою оперної сцени», «зіркою першої величини з неймовірно чистим голосом, вишуканим сопрано з неперевершеною технікою». [14]

На початку 1990-х років розпалася сім'я Наталії. Чоловік відмовився переїхати до Словенії. Згодом співачка забрала до себе сина. Не пізніше у 1993 року вона почала використовувати сценічне ім'я Біорро (у 1991–1994 роках вживалося також прізвище Воробйова або Воробйова-Біорро, остання версія присутня в публікаціях, що сповіщають про смерть артистки).

Наталія Біорро вільно володіла трьома слов'янськими мовами, добре говорила англійською, французькою, німецькою, вчила італійську, а також вірменську, адже по лінії матері вона мала вірменських предків з аристократичного роду. Всі оперні партії співала мовою оригіналу.

1 лютого 1991 року на сцені Словенського національного театру відбулась прем'єра «Травіати» Дж. Верді в постановці славнозвісного Вацлава Орликовського. Вся вистава і особливо виступи Наталії Воробйової мали шалений успіх. До кінця сезону 1990/1991 років, тобто до середини літа 1991 року, оперу повторили 21 разів, у 16 виставах головну партію Віолетти співала Наталія. 14 червня оперу показали в італійському Одерцо неподалік Венеції.

У наступному сезоні 1991/1992 років Наталія виступила в усіх 17 спектаклях «Травіати» в Мариборі. 27 грудня 1991 р. вона писала батькам: «Сьогодні спектакль із живим записом на телебаченні («Травіата»). 6–7 січня їду в Італію з концертами. В лютому «Травіата» у Римі. У березні – Японія, співаю Мімі і Мюзетту в «Богемі» Пуччині. В Австрії концерти. Потім їду у Відень на прослуховування – отримала запрошення». [4]

Після італійських виступів вона повідомила: «На концерті в Римі був Шарль Азнавур і його менеджер – Левон Саян. Я їм співала аудіцію <...> Обое аплодували мені і кричали «Браво!». Чи буде щось із того – побачимо, за останні два місяці я побувала в багатьох містах Німеччини, Італії, зараз їду в Іспанію, Шарль Азнавур дав мені свою адресу в Парижі, загляну можливо, до нього...». [4]

Контакти з Азнавуром і Саяном, скоріш за все, мали продовження. Мабуть, саме Левон Саян, який працював із Л. Паваротті як менеджер, намагався організувати спільний концерт Паваротті й Біорро у Хорватії. Однак там почалися військові дії, і знаменитий співак відмовився їхати у небезпечну країну.

Завершення сезону 1991/1992 років ознаменувалося гастролями Мариборського театру в Києві. Двічі давали «Травіату» (10 і 13 червня 1992 року). Успіх. Наталію назвали співачкою світового рівня. [15]

У невеликому буклеті «Natalia Biorro», виданому у 1993 році в Мариборі словенською, італійською та англійською мовами, сказано: «Наталія Біорро приїхала з Києва в Україні, де навчалася сольному співу в консерваторії, була найбільш успішною студенткою професора, колишньої оперної зірки Єлизавети Чавдар. Ця молода співачка-сопрано зробила успішну кар'єру завдяки своєму видатному таланту, який допоміг їй відкрити двері найвідоміших театрів. Вона виступала на театральних сценах Києва, Ленінграда, Варшави, Будапешта, Берліна, Лейпцига, де її супроводжував успіх за успіхом. Незабаром на концертах в Німеччині та Італії вона співала зі світовими знаменитостями, співаками італійської опери: Ландо Бартоліні, Хосе Семпере, Антоніо Сальвадорі. <...> У квітні 1993 року на концерті в Рієті в Італії, присвяченому Маріо дель Монако, вона отримала від журі, до складу якого входили Альдо Протті, Антоніетта Стелла та Шарль Азнавур, престижну нагороду як найбільш перспективне, витончене сопрано світу.» Далі в буклеті наводиться фрагмент з рецензії на концерт співачки 27.03.1993 року в Дессау (Німеччина), говориться про її концерти влітку 1993 року в Італії, Іспанії, Німеччині і Японії (Токіо), виступи в опері «Ріголетто» Дж. Верді в Італії, анонсується участь у зірковому новорічному концерті 1 січня 1994 року в Мариборі. [16]

І це, звичайно, далеко не всі виступи співачки у 1993 році. Наприклад, 13 грудня вона співала Віолетту на ювілейному 50-у спектаклі «Травіати» в постановці В. Орликовського в Мариборі, присвяченому водночас 180-річчю від дня народження Дж. Верді. [17]

Наталія Біорро виступала також на оперній сцені сусіднього австрійського міста Грац, публіка якого її дуже шанувала. Не один раз співачку запрошували працювати до словенської столиці Любляни, але вона залишалася вірною Марибору, де було багато друзів, шанувальників. 13 листопада 1994 року виставою «Травіати» за участі Наталії відкривають нову велику сцену мариборського театру, у сезоні 1995/96 років Наталія Біорро співає в кожному із семи спектаклів опери, а 28 березня 1997 року в Мариборі дають 70 виставу «Травіати» і знову за участі Н. Біорро. [18]

Протягом 1991–1997 років виставу показували також у кількох містах Словенії, а також у Лоніго (Італія). Немає сумніву, що в цих гастролях брала участь і Наталія Біорро, оскільки лише в поодиноких випадках у мариборських спектаклях «Травіати» Віолетту співали інші виконавиці.

У 1996 р. у Ванкувері (Канада) відбувся великий «Opera Sala Concert» в Орфеум-театрі, в якому виступили італійські оперні зірки. У концерті співала і Наталія Біорро. [19]

У 1997 році артистка побувала в Південно-Африканській Республіці (ПАР), виступивши в шести виставах у «Кейптаун-Театрі». Н. Біорро

співала три партії: Травіати, Лючії, Мімі. На першій сторінці місцева газета «Tonight» помістила фотографію Н. Біорро в головній ролі у вражаючій сцені загибелі героїні («Лючія ді Ламмермур» Г. Доніцетті). [20] Наталія писала батькам у Кіровоград: «Мешкаю у 4-х кімнатних апартаментах з величезною терасою з видом на океан. Мій будинок в горах з чудовою природою: травка, пальми, 50-60 павичів, квіти. Все божественно, якби ж ще мати трохи часу, щоб насолодитись всією цією красою. Працюємо, як чорні <...> Пауза 2 години і знову робота. Маємо генія режисера, прекрасний оркестр, солідних солістів, неймовірний хор. 90% африканців, але голоси неземні! Сподіваюся, що витримаю цю напружену підготовку і заспіваю як треба». [21]

У 2002 році в листопаді відбулася прем'єра «Федори» Умберто Джордано на сцені Мариборського театру з Н. Біорро в головній партії. [22]

У неї було багато планів. Готувалася до сотої вистави «Травіати» у постановці В. Орликовського в Мариборі. Із 99 спектаклів, останній з яких відбувся в останній день 2002 року, Наталія 73 рази виходила на сцену як Віолетта. Але раптом не витримало серце. Наталія Біорро пішла з життя 14 лютого 2003 р. Ювілейна 100-та вистава «Травіати» відбулася 13 квітня 2003 року й була присвячена її пам'яті. [23]

Наталію як людину описала (зі слів батьків співачки) Світлана Орел: «Мала відкрити і щире серце, допомагала багатьом людям, не рахуючись при цьому ні з якими матеріальними витратами. Дуже любила батьків, отож, намагалася якомога більше показати їм – возила на Адріатичне узбережжя, у Відень. Біля її слави і грошей роїлося багато чоловіків, але жодного з них вона не обрала, хоча за нею присилав літак якийсь канадський мільйонер, а керівник італійської мафії хотів одружити її зі своїм сином. Вона тільки сміялася. Але, мабуть, відчувала і глибоко переживала власну самотність, бо, зустрівши нерозуміння з боку людей, яким довіряла, раптово померла від інфаркту». [4]

Протягом свого творчого шляху Наталія Кравцова-Воробйова-Біорро десятки разів співала партії улюблених героїнь – Віолетти («Травіата» Дж. Верді), Лючії («Лючія ді Ламмермур» Г. Доніцетті) [24], Мімі, Лю («Богема», «Турандот» Дж. Пуччіні), Клеопатри («Цезар і Клеопатра» Г. Ф. Генделя). Іншими партіями її репертуару були: Дейдамія з однойменної опери Г. Ф. Генделя, Кароліна («Таємний шлюб» Д. Чімарози), Джильда, Дездемона, Леонора, Ельвіра («Ріголетто», «Отелло», «Трубадур», «Ернані» Дж. Верді), Ірена («Велізарій» Г. Доніцетті), Марфа, Царівна Лебідь («Царева наречена», «Казка про царя Салтана» М. Римського-Корсакова), Гергільда («Валькірія» Р. Вагнера), Розалінда («Летюча миша» Й. Штрауса), «Федора» з однойменної опери У. Джордано.

Наталія виступала у Києві, Ленінграді, Варшаві, Будапешті, Берліні,

Лейпцизі, Римі, Флоренції, Дессау, Граці, Парижі, Кейптауні, Токіо, Любляні та багатьох інших містах. Виступала зі співаками Я. Лотричем, С. Хомовим, П. Капучіллі, Л. Бартоліні, А. Сальвадорі, М. Кавальканти, І. Салазар та ін.

Співачка здійснила низку записів, зокрема у 1997 році записала камерний твір українського композитора Д. Клебанова «Японські си-луети» для сопрано, віолі д'амур та інструментального ансамблю (диригент І. Блажков).

Наталія Кравцова-Воробйова-Біорро саяла на оперній сцені 20 років, які промайнули, як одна мить. Але співачка зробила помітний внесок у вітчизняне та світове оперне мистецтво.

Література:

1. Ігнат'єва О. Коли здійснюються мрії // Молодий комунар. – 1984, 6 жовт.
2. Щасливий дебют // Кіровоград. правда. – 1984, 7 жовт.
3. Левочко В. Долгое прощание // Ведомости. – 2003, 4 апр.;
4. Орел С. Я ду-же-ду-же вас люблю. Н. Біорро // Вечірня газета. – 2004, 6 лют.
5. Біорро Н. – Електронна Енциклопедія Сучасної України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://esu.com.ua>
6. Характеристика учениці Кіровоградської середньої школи № 6 Кравцової Наталії Іванівни. – ММКШ, ОФ-3531.
7. Н. Біорро. «Туман на озері», «Осінь» – дві акварелі. – ММКШ, ОФ-1102 (а, б).
8. Н. Кравцова – «Дейдамія». Фото групове: учасники опери «Дейдамія», спільна постановка студентів з Києва та Лейпцига. – ММКШ, ОФ-1088.
9. Республіканський конкурс ім. М. В. Лисенка. Сольний спів. – Буклет. – Одеса, 11-22 вересня 1984 р. – ММКШ, ОФ-1093.
10. Д. Чимароза. Таємний шлюб. – Буклет. – Київ, 1985 р. – ММКШ, ОФ-3547.
11. Сказка про царя Салтана. – Буклет. – ММКШ, ОФ-1094.
12. Знайомтесь – Н. Кравцова. Фото Є. Никончука // Газета «Говорить і показує «Україна». – 1987 р. – 8 травня. – № 20. – ММКШ, ОФ-1104.
13. Гала-концерт м. Любляна. – Програма. – 1989 р. – ММКШ, ОФ-1092.
14. Наталія Біорро. – Буклет. – ММКШ, ОФ-2567.
15. Газета «Вечор» від 31.03.1994 р. – ММКШ, ОФ – 1099.
16. Наталія Біорро. – Буклет. – ММКШ, ОФ-2567.
17. Травіата. – Буклет. – 2003 р. – ММКШ, ОФ-3541.
18. Травіата. – Буклет. – 2003 р. – ММКШ, ОФ-3545.
19. Opera Cala Concert. – Буклет. – 1996 р. ММКШ, ОФ-1096.
20. «Сьогодні ввечері» // Кейптаунська газета «Tonight». – ММКШ, ОФ-1103.
21. Н. Біорро. Лист до батьків. – 1997 р. – Кейптаун. – ММКШ, ОФ-1082.
22. Федора. – Буклет. – Сезон 2002/2003. – ММКШ, ОФ-3540.
23. Травіата. – Буклет. – 2003 р. – ММКШ, ОФ-3541.
24. Лючия ді Ламмермур. – Буклет. – ММКШ, ОФ-1097.
25. Draž stare škole. Najljepši dojam ostavila je Natalia Biorro kao Mimi // Nedjeljni Vjesnik. 2002, 17 veljace.

Вадим Колечкін*

Державний архів Кіровоградської області,
м. Кропивницький

247-й ВИНИЩУВАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ ПОЛК У БОЯХ ЗА ВИЗВОЛЕННЯ КІРОВОГРАДСЬКОЇ 5-18 СІЧНЯ 1944 РОКУ

У статті йдеться про бойові дії 247-го винищувального авіаційного полку 203-ї винищувальної авіаційної дивізії 1-го штурмового авіаційного корпусу 5-ї повітряної армії у II Світовій війні.

Коротко розповідається про історію авіаполку, його командира підполковника Я.Н.Кутихіна, а також участь 247-го ВАП у боях на території України як у найважчий період радянсько-німецької війни 1941–1945 рр., так і в період визволення території України від німецьких військ та їхніх союзників.

Подається щоденна хроніка бойових вильотів пілотів полку на супровід штурмовиків 1-го ШАК у період 5 – 18 січня 1944 року – час боїв за м. Кіровоград і прилеглі території, а також продовженого наступу в напрямку Златополя та Новомиргорода.

Містяться висновки про основні результати бойових дій полку.

Ключові слова: Друга світова війна, радянсько-німецький фронт, визволення Правобережної України, визволення Кіровоградщини, авіація, винищувальна авіація.

Combat actions of 247th fighter aviation regiment (FAR) of 203rd fighter aviation division (FAD) of 1st attack aircraft aviation corps (AAAC) during WWII are described in the article.

A concise rendering of the history of the aviation regiment and its commanding officer Lt.-Col. Kutukhin is provided, as well as of participation of 247th FAR in action on the territory of Ukraine both in the hardest period of Russo-German war of 1941 – 1945 and during the liberation of Ukrainian territory from the troops of Germany and its satellites.

An everyday chronicle is provided of combat sorties of regiment's pilots to escort attack aircraft of 1st AAAC in the period of January 5-18, 1944 – the period of fighting for Kirovograd and adjoining territories and the continued advance in the direction of Zlatopol and Novomirgorod.

Conclusions as to the main results of regiment's participation in combat action are included.

Key Words: WWII, Soviet-German front, liberation of the Right-bank Ukraine, liberation of Kirovograd region, aviation, fighter aviation.

---

* Колечкін Вадим Петрович, к.і.н., головний археограф відділу археографії та використання документів Державного архіву Кіровоградської області, м. Кропивницький

Серед авіаційних частин, що визволяли територію Кіровоградщини у січні 1944 року, був 247-й винищувальний авіаційний полк. Він входив до складу 203-ї Знам'янської винищувальної авіаційної дивізії 1-го штурмового авіаційного корпусу, що за результатами Кіровоградської наступальної операції отримав почесне найменування Кіровоградського.

Так сталося, що історія становлення та бойової діяльності полку була тісно пов'язана з бойовими діями часів Другої світової війни на території України. Полк був сформований у квітні 1941 року в м. Чернівці. До травня 1941 року перебував у складі 16-ї сумішаної авіаційної дивізії військово-повітряних сил 6-ї армії Київського Особливого Військового Округу. З початком війни полк був переведений до 64-ї винищувальної авіадивізії, у складі якої взяв участь у прикордонних боях на території України. У 1941-42 роках полк під командуванням першого командира майора М.А. Федосеєва брав участь у боях на Кримському півострові.

Після загибелі Федосеєва 23 березня 1942 року у повітряному бою полк очолив майор Яків Назарович Кутихін. Під його командуванням у складі 72-ї, 216-ї та 236-ї винищувальних авіадивізій авіатори частини воювали на Північному Кавказі. У березні 1943 року полк був приєднаний до 203-ї винищувальної авіаційної дивізії і влітку 1943 року разом з 516-м та 270-м полками дивізії взяв участь у Білгород-Харківській наступальній операції¹.

Надалі разом з іншими частинами 1-го штурмового авіаційного корпусу генерала В.Г.Рязанова 247-й полк сприяв військам Степового фронту (з 20.11.1943 – 2-го Українського) у визволенні Лівобережної України та боротьбі за Дніпровські плацдарми, осінній спробі визволення Кривого Рогу, визволенні районних центрів Кіровоградщини – Знам'янки та Олександрії. Після визволення м. Знам'янка дивізія отримала почесну назву Знам'янської.

Полк вважався одним із найкращих полків корпусу. За півроку, що передували початку Кіровоградської наступальної операції, пілоти частини здійснили 1682 бойових вильотів на супровід штурмовиків 1-го авіакорпусу, провели 122 повітряних боїв і отримали на колективний бойовий рахунок 73 повітряних перемоги над німецькими літаками, затверджених командуванням дивізії².

Серед загальної кількості перемог із початку війни 7 персональних

¹ Владимир Савончик. 247-й истребительный авиационный полк. Интернет-ресурс, режим доступу <https://proza.ru/2015/07/14/1010>.

² Приказ подразделения №: 92/н от: 21.08.1944. Военный совет 1 Украинского фронта. ЦАМО РФ, Фонд: 33, Опись: 686044, Ед.хранения: 4197, № записи: 21346641, Лист: 17763.

та 2 групових належали командирі 247-го ВАП підполковнику Якову Кутихину. За особисті успіхи, а також хорошу організацію бойових дій усього полку підполковник Кутихін був нагороджений орденом Вітчизняної війни I ступеню та двома орденами Червоного Прапора³. Також у процесі командування полку заробив догану та попередження від командування ВПС Закавказького фронту за те, що намагаючись стимулювати роботу технічного персоналу полку, записував їм по два-три рази одні й ті самі виконані роботи з метою отримання для них премій, звань та нагород⁴.

Формально полк брав участь у Кіровоградській наступальній операції з 5 січня 1944 року. Але насправді у цей день радянська авіація практично не здійснювала бойових вильотів через погану погоду над аеродромами. Німецька ж авіація I Повітряного корпусу 4-го Повітряного флоту Люфтваффе була зосереджена все ще на криворізькому напрямку і бойових дій у районі Кіровограда також не вела за винятком літаків-розвідників.

Хроніка вильотів 247-го полку у дні боїв за обласний центр виглядає наступним чином. Бойову роботу пілоти 247-го ВАП розпочали 6 січня 1944 року після 9-ї години ранку. Головним їх завданням був супровід штурмовиків 266-ї та 292-ї дивізії корпусу на різноманітні завдання. На озброєнні полку стояли винищувачі «Яковлев-1Б», що найбільше підходили для прикриття повільніших штурмовиків Іл-2 – головних ударних літаків радянських ВПС того часу.

Так, о 10.15-10.55 пара Іл-2 під командуванням старшого пілота 66-го штурмового авіаполку лейтенанта Хачатура Кендарьяна здійснила виліт на розвідку по маршруту Кіровоград-Тарасівка-Сасівка. Штурмовики виявили у районі до 30 автомашин, що рухалися або стояли, та до 10 замаскованих танків. Супроводжувала розвідників четвірка Як-1Б 247-го винищувального авіаполку під командою капітана Максимова. Група втрат не мала.

Об 11.35-12.15, за результатами розвідки, до району Новосавицьке-Радянське вилетіла група з 15 штурмовиків 66-го авіаполку, яку вів старший лейтенант Девятьяров. Група у супроводі четвірки «яків» під командуванням заступника командира 247-го винищувального полку Шевчука атакувала танки у районі цілі. Штурмовики здійснили два

³ Приказ подразделения №: 92/н от: 21.08.1944. Военный совет 1 Украинского фронта. ЦАМО РФ, Фонд: 33, Опись: 686044, Ед.хранения: 4197, № записи: 21346641, Лист: 17763 об.

⁴ Приказ ВВС ЗакФ о наложении дисциплинарного взыскания на командира 247 иап подполковник Кутихина, за очковитательство и тенденции к выплате по фиктивным документам техническому составу наград, по приказу НКЛ 1941 г. № 0299. Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации, фонд: 327, опис: 4999, права: 22, Аркуш: 28-29.

заходи по ворожих броньованих машинах, атакуючи бомбами та реактивними снарядами. Винищувачі, не маючи гідного супротивника у повітрі, розстрілювали гарматно-кулеметним вогнем позиції артилерії та піхоту. В результаті авіатори доповіли про 2 спалених танки. Радянська група повернулася додому без втрат.

Об 11.55-12.45 18 Іл-2 673-го штурмового авіаполку, ведена командиром полку майором А.П. Матіковим, вилетіла у напрямку Неопалимівки-Калинівки для ударів по ворожих танках та піхоті. «Ільюшини» відпрацювали по цілям бомбами, РСами та гарматами, проте через погану видимість результатів удару не спостерігали. Групу прикривала четвірка «яків» 247-го полку майора Карнача. У районі цілі радянська група розминулася з двома Ме-109, що йшли на висоті 2500 м. Ворожі винищувачі у бій не вступили, і радянська група повернулася на аеродром без втрат.

Через 10 хвилин після того, як колеса винищувачів ланки Карнача торкнулися землі, його однополчанин капітан Буряк повів іншу четвірку Як-16 на супровід пари Іл-2 735-го штурмового авіаполку лейтенанта Філатова, яка здійснювала розвідку за маршрутом Кіровоград, Компаніївка, Інгуло-Кам'янка. Розвідники спостерігали залізничний ешелон у 20 вагонів, що рухався від Лелеківки на Кіровоград. Промоніторивши ситуацію, група повернулася на аеродром без втрат о 13.40.

Тим часом, о 13.15 вісімка Іл-2 611-го авіаполку вилетіла до району Соколівських Хуторів та Арнаутова для штурмовки ворожого авто-транспорт. Четвіркою винищувачів прикриття з 247-го полку командував капітан Максимов. У районі Калинівки радянська група зустріла пару Ме-109. Ворожі винищувачі у бій не вступили і штурмовики безперешкодно відпрацювали бомбами та РС по автомашинах на дорозі на південь від Кіровограда, а також по живій силі на південний захід від нього. Радянські літаки знову повернулися на аеродром у повному складі.

О 14.10-15.00 14 «горбатих» 611-го штурмового авіаполку, ведені лейтенантом Пушкіним, у супроводі четвірки винищувачів 247-го винищувального полку, якою командував лейтенант Коняєв, здійснили виліт до району Інгуло-Кам'янки. Пілоти здійснили два заходи на ворожі танки та автомашини. Результат наразі залишився невідомим, але принаймні обійшлося без втрат серед радянських винищувачів та штурмовиків⁵.

Наступний виліт винищувачі 247-го авіаполку здійснили о 15.05. Лейтенант Шокуров повів свою четвірку «яків» на супровід 9 Іл-2 673-го

⁵ Журнал боевых действий 156 гв. иап за 1944 год. 05.08.1943-01.02.1944. ЦАМО РФ, Фонд: 22359, Опись: 0206635с, Дело: 0007, Лист: 57об-58.

штурмового авіаполку, що мали наказ ударити по автошляхах у районі Лелеківки. Група штурмовиків, якою командував лейтенант Александров, віднайшла у районі цілі до 300 різних авто. Пілоти штурмовиків атакували автомашини бомбами та гарматно-кулеметним вогнем, викликавши до 5 вибухів великої сили. Оскільки у повітрі не було ворожих винищувачів, а також у районі удару не було німецьких зеніток, то один із винищувачів – молодший лейтенант Мельников, – обстріляв ворожу автоколону.

О 15.40-16.20 капітан четвірка Як-1Б до складу якої входили капітани Шевчук та Буряк прикривали виліт на розвідку пари штурмовиків 673-го полку, яку вів старший лейтенант Александров. Штурмовики мали розвідати ситуацію на захід від Кіровограда. В результаті вильоту на дорозі Братолубівка-Гурівка розвідники спостерігали рух 15-20 одиночних автомашин в обидва боки. У районі Варварівки група потрапила під сильний обстріл зенітної артилерії. Проте і у цьому вильоті обійшлося без втрат.

О 16.20 пілоти 673-го штурмового авіаполку здійснили останній у цей день виліт. Вісімка броньованих штурмовиків здійснила бомбоштурмовий удар по автомашинах на шляхах на захід від обласного центру. Групою командував старший лейтенант Александров, який у попередньому вильоті здійснював розвідку цього району. Штурмовики супроводжувала четвірка «яків» під командою майора Карнач з 247-го полку. Штурмовка пройшла для радянських пілотів без втрат. У той же час у районі цілі о 16.40 радянська група вперше спостерігала підвищену активність ворожої авіації. На висоті близько 1200 м радянські пілоти побачили до 70 ворожих літаків різних типів. Радянські пілоти вступили у бій із ворожими винищувачами, в результаті чого майор Карнач збив «мессера», який впав на південний захід від Кіровограда ⁶.

Картина, яку спостерігали напередодні радянські пілоти, свідчила про те, що І Авіакорпус німців перекидає свої головні сили на кіровоградський напрям. Дійсно, 7.01.1944 до Новокрасного, Малої Виски та Злинки здійснили переліт дві групи 52-ї ескадри винищувачів Люфтваффе, а також у повному складі 2-го штурмова ескадра. З цього моменту протидія радянській авіації та наземним військам відчутно посилюється.

7 січня об 11.15-12.05 пара Іл-2 673-го штурмового авіаційного полку під комадою лейтенанта Баландіна здійснила виліт на розвідку ворожих військ по маршруту Нова Прага-Новгородка на північ від Шевченкове. Штурмовиків захищала четвірка Як-1Б лейтенанта Шокурова. Пілоти пролетіли на висоті 250-300 м. Поблизу Новгородки,

⁶ Журнал боевых действий 156 гв. иап за 1944 год. 05.08.1943-01.02.1944. ЦАМО РФ, Фонд: 22359, Опись: 0206635с, Дело: 0007, Лист: 57об-59.

по дорозі на Гурівку, було виявлено до 10 автомашин, що рухалися у різних напрямках. Вздовж дороги від Батизмана до Байківки розвідники виконали 4 заходи. У районі Маржановки група була обстріляна зенітками великого калібру, але обійшлося без втрат.

Наступний виліт, о 12.00, був здійснений четвіркою винищувачів 247-го авіаполку, яку вів лейтенант Коняєв. Пілоти «яків» отримали завдання розвідати ворожі аеродроми у районі Малої та Великої Виски і Грузького. Пілоти неброньованих Як-1Б підійшли до району розвідки на висоті 2500 м о 12.25-12.35. Цього разу радянських пілотів у районі Малої Виски зустріла четвірка «мессершміттів». О пів на першу «яки» зав'язали з «мессерами» бій, який завершився безрезультатно для обох сторін. Втім, радянські розвідники встигли зафіксувати наявність літаків на льотних майданчиках на південь від Малої Виски та на південний захід від Великої Виски (напевне, малася на увазі Злинка). Проте через протидію ворожих винищувачів, а також через марево поррахувати кількість ворожої авіації не змогли. О 13.05 усі чотири «як-перших» зарулили на стоянки на власному аеродромі у Федорівці Олександрійського району.

О 13.15 на завдання піднялася четвірка «яків» під командуванням лейтенанта Шевчука, що супроводжувала сім Іл-2 66-го полку, ведених лейтенантом Дев'ятьяровим. Сімка йшла до району Маржанівка-Шевченкове бомбити живу силу і техніку супротивника. Завдання було виконане. Але о 13.32 у районі Березівки радянську групу зустріли до 8 Ме-109. Четвірка прикриття вступила у бій із ворожими винищувачами. В результаті капітан Шевчук із молодшим лейтенантом Безверхим спільним зусиллями збили «мессер», який впав у районі Березівки. У той же час один з «ілів» здійснив вимушене приземлення у районі с. Батизман, а молодший лейтенант Решетняк приземлив свій «як» у районі Голоківки. З ворожого боку заявок на перемоги у цьому районі і у цей час не зафіксовано. Також «мессершмітти» не мали і безповоротних втрат.

О 13.20 капітан Буряк повів четвірку «яків» на супровід ще однієї сімки «ілів», веденої лейтенантом Пушкіним, до району Гурівки. Штурмовики «відпрацювали» по піхоті та техніці німців бомбами та гарматами і без втрат повернулися додому. «Яки» 247-го полку також повернулися на власний аеродром у повному складі. Результатів удару група не спостерігала.

О 15.05-15.45 четвірка винищувачів 247-го полку під командуванням лейтенанта Шокурова здійснила розвідку ворожих аеродромів біля Рівного, Новоукраїнки, Малої Виски, Хмельового та Злинка. Пройшовши по маршруту без протидії ворожих винищувачів та зеніток, пілоти

повідомили про те, що спостерігали о 15.25 з висоти 3000 м аеродром противника на північний захід від Рівного, На аеродромі перебували 30-40 літаків Ме-109 та Ju-87. На південь від Хмельового, знизившись до 2500, пілоти спостерігали до 30-40 двомоторних та одномоторних бомбардувальників на польовому аеродромі. Очевидно, мався на увазі аеродром у Новокрасному. На південь від Малої Виски група Шокурова бачила до 120 літаків різних типів, що приблизно відповідало кількості «мессерів» I та III груп 52-ї ескадри винищувачів, разом зі штурмовиками «фокке-вульф» II групи 2-ї штурмової ескадри. У Злинці на той момент зосередилися «лапотники» I і III груп 2-ї штурмової ескадри, а також 10-й протитанковий штафель, укомплектований Ju-87G, озброєними двома гарматами калібру 37-мм кожний. Відповідно радянські розвідники досить правильно оцінили кількість літаків у 70 «штук». Втрат радянська група не мала.

О 16.20-17.05 пілоти 247-го полку здійснили останній у цей день бойовий виліт. Тепер четвірка Як-1Б капітана Максимова супроводжувала сімку Іл-2 673-го штурмового полку, ведену старшим лейтенантом Козленко, у район Бобринця. Іл-2 бомбами та гарматами пройшлися по автомашинах, що рухалися по дорозі від Бобринця. Пілоти «яків» доповіли, що штурмовики працювали добре, не уточнюючи конкретних результатів. Усі радянські літаки повернулись назад без втрат⁷.

8 січня 1944 року о 15.25-15.55 трійка «яків» 247-го винищувального авіаполку – лейтенант Шокуров, лейтенант Коняєв і молодший лейтенант Овчаренко – здійснила розвідку аеродромів противника Велика Виска, Мала Виска, Злинка, Хмельове. Цього разу пілоти полку на аеродромі Мала Виска віднайшли до 20 винищувачів; у Злинці перебували до 16 винищувачів, у Хмельовому – до 30 літаків різних типів.

О 16.40-17.10 інша трійка винищувачів 247-го полку у складі капітана Буряка і молодших лейтенантів Белова та Мельникова супроводжували дев'ятку Іл 2 800-го штурмового авіаполку лейтенанта Одінцева, що літали до району с. Аврамівка. Не зважаючи на сильний вогонь зенітної артилерії супротивника у районі цілі, штурмовики здійснили атаку живої сили та техніки противника бомбами, а потім ракетами та гарматно-кулеметним вогнем. Результати штурмовки винищувачів не спостерігали⁸.

9 січня пілоти 203-ї винищувальної авіадивізії розпочали бойові дії навіть трохи раніше, ніж штурмовики. О 8.20-9.10 два «яки» 247-го полку, що складалися з лейтенанта Шокурова та молодшого лейтенанта

⁷ Журнал боевых действий 156 гв. иап за 1944 год. 05.08.1943-01.02.1944. ЦАМО РФ, Фонд: 22359, Опись: 0206635с, Дело: 0007, Лист: 58об-59.

⁸ Журнал боевых действий 156 гв. иап за 1944 год. 05.08.1943-01.02.1944. ЦАМО РФ, Фонд: 22359, Опись: 0206635с, Дело: 0007, Лист: 58об-60.

Безверхого здійснили розвідку ворожих аеродромів на маршруті Мала Виска-Ляхівка-Злинка-Рівне-Новоукраїнка. У Малій Висці радянські пілоти віднайшли до 30 одномоторних літаків, у Злинці – 16 винищувачів, на решті льотних майданчиків ворожих літаків радянські пілоти не спостерігали. Це могло бути наслідком рейду 8-го механізованого корпусу, який уночі атакував Малу Виску і примусив ворога відвести авіацію подалі від лінії фронту, а також знизив активність ворожої авіації.

О 8.40-9.10 капітан Максимов повів четвірку Як-1Б на супровід сімки Іл-2 735-го штурмового авіаційного лейтенанта Яковицького полку до району станції Шевченкове. Штурмовики бомбили і штурмували ворожі автомашини на дорозі від Шевченкового на Никифоровку. Було зафіксованого одне вогнище пожежі. Радянська група без втрат повернулася додому.

Наступний виліт пілоти 247-го винищувального авіаційного полку здійснили у другій половині дня. О 13.20 у повітря піднялася четвірка винищувачів капітана Буряка, яка вела п'ятірку штурмовиків 673-го полку лейтенанта Баландіна до цілі і назад. У районі с. Василівка та залізничної станції Куцівка штурмовики атакували танки та авто супротивника. Бомбами та ракетно-гарматними ударами «ільюшини» викликали одне вогнище пожежі. Витративши боезапас, штурмовики повернулися додому без втрат.

О 13.35 капітан Шевчук повів четвірку «яків» на прикриття дев'ятки Іл 2 66-го штурмового полку, ведену лейтенантом Сазоновим, до району Лелеківки. І в цьому вильоті радянська група не зустріла опору з боку ворожих винищувачів. Завдяки цьому не тільки радянські штурмовики безперешкодно відпрацювали по ворожих танках та автомашинах, але й капітан Шевчук разом із молодшим лейтенантом Безверхим атакували автомашини. Без втрат радянські пілоти повернулися на власні аеродроми.

О 14.45-15.45 9 Іл-2 735-го штурмового авіаполку вирушила на завдання до району Великої Виски. Групу супроводжувала четвірка Як-1Б 247-го винищувального авіаційного полку, ведена майором Карначем. Завдання було знову виконане радянської групою без перешкод із боку ворожих винищувачів. Крім того, о 15.15 у районі Мар'янівки група зустріла німецький розвідник «FW-189». З дозволу ведучого лейтенант Шокуров із веденим атакували ворожий літак. «Раму» було збито, її падіння зафіксоване на захід від Мар'янівки.

О 16.15 дев'ятка 66-го штурмового авіаполку, ведена лейтенантом Пушкіним, у супроводі четвірки 247-го винищувального авіаполку під командою капітана Максимова здійснила удар по ворожих танках та автомашинах у районі Лелеківки. Здійснивши два заходи на ціль,

штурмовики скинули на голови ворожих вояків бомби, а потім обстріляли їх ракетами та гарматно-кулеметним вогнем. Виліт знову завершився без протидії з боку ворожих винищувачів та без втрат із власного боку⁹.

Вранці 10 січня, о 8.40-9.25, два Іл-2 673 штурмового авіаполку лейтенанта Балабіна вилетіли на розвідку ворожих військ до району Олексіївка-Шевченкове-Батизман-Куцівка. «Льюшиних» супроводжувала четвірка «яків» лейтенанта Шокурова з 247-го винищувального. Завдання було виконано радянськими пілотиами без перешкод з боку ворожої авіації та зеніток. Користуючись такою нагодою, пілоти Іл-2 виконали кілька атак по ворожих вояках та автомашинах.

Також о 9.15-10.10 два винищувачів – лейтенант Коняєв та молодший лейтенант Овчаренко – навідалися до аеродромів противника у Малій Висці та Хмельовому. О 9.30 на аеродромі Велика Виска пілоти спостерігали значну кількість винищувачів та бомбардувальників, на аеродромі біля Хмельового – до 18 винищувачів.

Об 11.05 четвірка Як-1Б капітана Максимова 247-го винищувального авіаполку супроводжувала 12 штурмовиків 66-го штурмового полку під командою лейтенанта Горобинського до району с. Диміне, Шевченко. Штурмовики здійснили удар по ворожій артилерії і танках біля Шевченкового, а у районі Диміного – по танках та автомашинах ворога. Група повернулася додому без втрат.

О 12.02-13.05 командування вирішило нанести візит до німецьких авіаторів у районі Хмельового. 20 Іл-2 66-го шап, ведені капітаном Єлісєєвим, вилетіли для удару по ворожому аеродрому. Групу супроводжував посилений наряд із 6 винищувачів, яким командував капітан Карнач. Веденим у нього був інший ас 247-го винищувального – капітан Буряк. Четвірку безпосереднього прикриття вів ще один провідний пілот полку – лейтенант Шокуров. Проте така підготовка фактично виявилася даремною. У районі Кіровограда група зустріла суцільну стіну туману майже до землі і повернулася додому, не виконавши завдання.

О 13.00-14.00 капітан Шевчук з 247-го авіаполку повів чотири Як-1Б на супровід пари Іл-2 лейтенанта Фаткулліна з 66-го штурмового, яка мала здійснити розвідку на маршруті Велика Виска-Плетений Ташлик-Новоукраїнка-Рівне-Федосіївка. Завдання було виконано: штурмовики безперешкодно здійснили політ по маршруту і відстежили ситуацію у ближньому ворожому тилу та на лінії фронту. О 13.25 між Плетеним Ташликом та Великою Вискою радянські пілоти зустріли

---

⁹ Журнал боевых действий 156 гв. иап за 1944 год. 05.08.1943-01.02.1944. ЦАМО РФ, Фонд: 22359, Опись: 0206635с, Дело: 0007, Лист: 59об-60.

сімку Ju-87 у супроводі двох «мессершміттів». Капітан Шевчук атакував німців і збив один із «мессерів», який упав на захід від Плетеного Ташлика¹⁰. Німецькими даними перемога не підтверджується. Щоправда, у цьому районі дійсно був збитий саме «яками» Me-109 унтерофіцера Герберта Дайке з 1-го штафелю 52-ї ескадри, проте ця втрата віднесена до наступного дня, у який пілоти «яків» перемог не мали.

Натомість 1-й штурмовий авіакорпус продовжував дії в інтересах наземних військ. Вже о 8.35 11.01.1944 на розвідку погоди, повітряної та наземної ситуації вирушила пара 66 штурмового авіаполку лейтенанта Фаткулліна. «Іли» супроводжувала четвірка «яків» 247-го полку під командою капітана Шевчука. Радянська група здійснила обліт району маршруту Інгуло-Кам'янка, Березівка, Новгородка, південна околиця Шевченкового, Братолюбівка. Виліт пройшов без несподіванок. Ворожої авіації у повітрі не було. Лише біля Інгуло-Кам'янки винищувачі та штурмовики були обстріляні німецькими зенітками¹¹.

12.01. бойова робота почалася з самого ранку. О 8.40-9.30 четвірка Як-1Б 247-го полку лейтенанта Шокурова прикривала два Іл-2 673-го штурмового авіаполку під командою лейтенанта Баландіна, що здійснювала розвідку по маршруту Марівка, Домнівка, Петрівка, Інгуло-Кам'янка, Новомихалівка, Батизман. Завдання було виконано успішно. Користуючись відсутністю протидії з боку ворога, «ільюшини» скинули бомби і завдали ракетного та гарматного удару по станції Куцівка, викликавши у ній пожежу. Далі штурмовики обстріляли ворожі позиції від Новомиколаївки до Куцівки. Група без втрат повернулась додому.

Об 11.20-12.00 два Іл-2 66-го полку, ведені лейтенантом Пушкіним, вилітали до району Інгуло-Кам'янки. Штурмовиків супроводжувала четвірка «яків» 247-го полку, ведена капітаном Максимовим. Без втрат група здійснила удар та штурмовку по танках і автомашинах у районі Інгуло-Кам'янки.

Об 11.35-12.30 шістка Як-1Б під командою капітана Буряка супроводили дев'ятку Іл-2 735-го штурмового авіаполку до району Олено-Косогорівки та Диміного. Іл-2 бомбардували та штурмували танки й автомашини у районі Олено-Косогорівки, виконавши 2 заходи по цілі. Близько 11.55 на висоті 1200 м група зустріла четвірку Me-109. Винищувачі прикриття вступили з винищувачами німців у бій, який завершився безрезультатно.

О 13.55-14.50 сімка Іл-2 611 штурмового полку, ведена лейтенантом Широким, вилетіли до району Іванівки у супроводі четвірки винищувачів

¹⁰ Журнал боевых действий 156 зв. иап за 1944 год. 05.08.1943-01.02.1944. ЦАМО РФ, Фонд: 22359, Опись: 0206635с, Дело: 0007, Лист: 59об-61.

¹¹ Журнал боевых действий 156 зв. иап за 1944 год. 05.08.1943-01.02.1944. ЦАМО РФ, Фонд: 22359, Опись: 0206635с, Дело: 0007, Лист: 60об-61.

247-го винищувального авіаполку лейтенанта Шокурова. Незважаючи на сильний вогонь зеніток з боку Великої Виски, Іл-2 здійснили удар по авто та живій силі і без втрат повернулися додому.

О 14.12-15.15 вісімка «Ільюшиних» 611 штурмового полку, ведена капітаном Ступаком, вилетіла на штурмовку до району Захарівки. Групу також прикривала шістка Як-1Б майора Карнача. «Іли» виконали завдання, розвантажившись по ворожих військах. Крім того, о 14.35 у районі Захарівки на висоті 1400 м групу ворожих літаків із 7 пікірувальників, 4 Ме-109 і 2 «фокке-вультів». Радянські винищувачі негайно зав'язали повітряний бій, у якому молодший лейтенант Бикасов збив FW-190, що впав на південний захід від Захарівки. Через повітряний бій результатів удару по наземних цілях винищувачі не спостерігали.

О 16.05 винищувачі 247-го полку здійснили свій останній у цей день бойовий виліт. Шістка Як-1Б під командою капітана Максимова прикривала 11 Іл-2 66-го штурмового авіаполку, яким командував лейтенант Сазонов. Штурмовики вилетіли до залізничної станції Шостаківка та села Іванівка. Іл-2 відбомбилися по станції, танках і автомашинах у селі, потім здійснили штурмовий удар, результатом чого стало вогнище пожежі серед цілей. Винищувачі о 16.30 на висоті 1200 м зустріли 1 Ме-109 та 1 Fw-190. Молодші лейтенанти Руденок та Бикасов провели повітряний бій, який завершився безрезультатно¹².

13.01 знизилася активність і пілотів 1-го штурмового авіаційного корпусу. При цьому погана погода внесла корективи у бойову діяльність насамперед винищувачів. Так, пілоти 247-го винищувального авіаполку тричі відмовлялися від супроводу штурмовиків через неможливість продовжувати політ у суцільній низькій хмарності.

Так, о 13.50 четвірка лейтенанта Шокурова отримала наказ супроводити два Іл-2 лейтенанта Нікітіна з 735-го авіаполку на розвідку району до населених пунктів Новоукраїнка, Рівне, Федосіївка. Проте поблизу лінії фронту винищувачів зустріла смуга негоди. Тому пілоти «яків» залишилися над Федосіївкою і чекали, баражуючи над селом, доки з хмар не з'являться «ільюшини», що поверталися із завдання. Група втрат не мала.

Трагічним виявився наступний виліт штурмовиків корпусу на розвідку. Близько другої години дня до району Федорівка, Мартоноша, Златопіль, Мала Виска вирушили два штурмовики, які вів досвідчений розвідник лейтенант Хачатур Кендар'ян. На прикриття штурмовиків було виділено четвірку Як-1Б капітана Максимова з 247-го винищувального авіаполку. Проте на маршруті у районі Новоолександрівки

¹² Журнал боевых действий 156 гв. иап за 1944 год. 05.08.1943-01.02.1944. ЦАМО РФ, Фонд: 22359, Опись: 0206635с, Дело: 0007, Лист: 60об-62.

радянських пілотів зустріли суцільні низькі хмари. «Ільюшини» рушили далі, а пілоти «яків» повернулися на аеродром о 14.45 без втрат у групі.

На маршруті два Іл-2, що залишилися без супроводу, були захоплені близько пів на третю годину групою FW-190 із 6-го штафелю 2-ї ескадри штурмовиків. Обидва штурмовики були збиті. Пілоти лейтенант Хачатур Кендар'ян та молодший лейтенант Петро Циплін, а також повітряні стрільці сержанти Володимир Клименко та Володимир Поліщук, швидше за все, загинули у повітряному бою. З великою долею вірогідності можна стверджувати, що обидва екіпажі стали жертвою штафелькапітана-6 ескадри гауптманна Гюнтера Блекмана, що заявив про перемогу над Іл-2 о 12.25 і 12.28 за берлінським часом (московський час – мінус 2 години).

О 15.30 ще одна четвірка «яків» 247-го полку під командуванням капітана Буряка повела до лінії фронту ще двох Іл-2. На розвідку знову вилетів лейтенант Нікітін із веденим. Районом «обстеження» знову було обрано Новоукраїнка-Рівне-Федосіївка. Далі повторилася попередня ситуація. Дійшовши до станції Шостаківка, Буряк попередив Нікітіна про неможливість продовження супроводу і повернувся на власний аеродром. На щастя для двох штурмовиків, ворожих винищувачів на маршруті вони не зустріли і спокійно повернулися додому¹³.

14 січня пілоти першого штурмового також літали дуже мало порівняно з попередніми днями. Так, 247-й винищувальний авіаційний полк лише один раз вислав четвірку Як-1Б на прикриття штурмовиків корпусу. О 15.15. пара Іл-2, ведені лейтенантом Балабіним, здійснили виліт на розвідку до району Вишняківка, Камишеватка, Батизман, Інгуло-Кам'янка. Групу супроводжувала четвірка винищувачів лейтенанта Коняєва. Проте, як і в попередній день, пілоти «яків» не змогли продовжити виконувати завдання через погані метеорологічні умови на маршруті. Попередивши штурмовиків по радіо, Коняєв повів свою четвірку назад від району Аджамки. Через 20 хвилин після вильоту винищувачі приземлилися на власному аеродромі. Пілотам «ілів» також поталанило повернутися додому без втрат¹⁴.

15 січня 1944 року радянські війська розпочали спробу пробитися до Новомиргорода і далі до Христинівки та Умані. Групи штурмовиків протягом всього світового дня «проштовхували» наземні підрозділи крізь оборону німців. На рубежі Перша Іванівка-Овсяниківка ворог затяго опирався радянським військам. По ворожих позиціях було завдано ударів трьома групами Іл-2, що вилітали з інтервалом 15 хвилин.

¹³ Журнал боевых действий 156 зв. иап за 1944 год. 05.08.1943-01.02.1944. ЦАМО РФ, Фонд: 22359, Опись: 0206635с, Дело: 0007, Лист: 61об-62.

¹⁴ Журнал боевых действий 156 зв. иап за 1944 год. 05.08.1943-01.02.1944. ЦАМО РФ, Фонд: 22359, Опись: 0206635с, Дело: 0007, Лист: 61об-62.

Кожну групу прикривали по чотири «яки» 203-ї авіадивізії. Виходячи до цілі на висоті 800 м, вони формували коло. Знижуючись до брючного польоту, Іл-2 атакували ворожі війська бомбами, РСами та гарматно-кулеметним вогнем, здійснюючи до 6 заходів. Штурмовикам вдалося придушити ворожі вогневі засоби. Піхота змогла атакувати ворога, наступаючи у повний зріст, і значно просунулася уперед¹⁵.

Близько 12.00 п'ятірка Іл-2 66-го штурмового полку лейтенанта Сазонова здійснила бойовий виліт до району Великої Виски. Групу прикривали 4 «яки» 247-го полку, якими командував лейтенант Коняєв. О 12.28, очевидно ще на підході до цілі, штурмовиків зустрів ворожий патруль із 8 «стодев'ятих» на висоті 700-800 м. Четвірка «яків» негайно вступила у бій із «мессерами». У перебігу бою жоден із радянських пілотів не заявив про перемоги. Натомість із бойового завдання не повернувся молодший лейтенант Овчаренко (пізніше повернувся на власний аеродром). «Ільюшини» виконали завдання, скинувши бомби та обстрілявши ракетами та гарматами ворожі війська¹⁶. На перемоги над якими у цей час претендували два німецьких пілоти. Лейтенант Йохан-Герман Майер та унтерофіцер Жабітц із 3-го штафелю 52-ї ескадри заявили по збитому Як-9 (яких не було в 5-й повітряній армії) о 10.05 та 10.20 відповідно. Можливо, хтось із них дійсно збив літак Овчаренка.

О 12.35-13.10 7 Іл-2 (ведучий – капітан Сергій Пошевальников) атакували вузол опору німців на східній околиці Олександрівки. Радянські пілоти виконали 8 атак у 3 заходи з кола. За даними радянського командування, їм вдалося підпалити кілька автомашин, створити 3 великі вогнища пожежі і знищити до двох взводів піхоти. Несподівана атака 4-х FW-190 була відбита вогнем стрільців та винищувачів прикриття. 3 бойового завдання не повернувся 1 Іл-2 (згідно з доповідями екіпажів був збитий танковим снарядам)¹⁷. Проте приблизно у цей час пілот 1-го штафелю 52-ї ескадри унтерофіцер Курт Батен претендував на збиті Як-1 та Іл-2.

О 12.50 четвірка Як-1Б капітана Шевчука вилетіла на супровід пари Іл-2 735-го штурмового авіаполку, що здійснювала розвідку за маршрутом Каніж-Панчєєве-Новомиргород-Мала Виска-Плетений Ташлик-Іванівка-залізнична станція Шостаківка. Завдання було здійснено без перешкод із боку ворожих винищувачів. Пілоти Іл-2 відстежили ситуацію на залізницях, зокрема, на станції Новиківка бачили залізничний состав із паровоза та 4-х вагонів, а у Малій Висці

¹⁵ Боевой путь 9 зв. шад. 01.10.1942-09.05.1945 г. ЦАМО, Фонд: 20048, Опись: 0000001, Дело: 0003, Лист 68.

¹⁶ Журнал боевых действий 156 зв. иап за 1944 год. 05.08.1943-01.02.1944. ЦАМО РФ, Фонд: 22359, Опись: 0206635с, Дело: 0007, Лист: 61об-62.

¹⁷ ЦАМО РФ, ф.5й ВА, оп.4999, д.94, л.47.

– ешелон із 30 вагонів, що рухався. На зворотньому маршруті Іл-2 обстріляли ліс біля Мар'янівки. Після 55-хвилинного перебування у повітря усі радянські пілоти повернулися додому¹⁸.

О 13.15-13.30 8 Іл-2 667-го шап (ведучий – старший лейтенант Борис Лопатін) атакували укріплений вузол німців в районі Новоолександрівки. За кілька заходів було атаковано 3 артилерійські батареї, до 20-и автомашин та 8 танків. Після атаки було підтверджено знищення 3-х автомашин, 1-го танка та 1-ї батареї польової артилерії з обслугою. В Новоолександрівці була викликана велика пожежа. Під час виконання завдання група була атакована 4-ма винищувачами Ме-109. Спільними зусиллями стрільців-радистів, штурмовиків та винищувачів прикриття атака була відбита, а 1 Ме-109 був збитий і впав у районі цілі.

О 15.10-16.00 9 Іл-2 (ведучий – старший лейтенант Одинцов) здійснювали виліт у район Ковалівки, але були перенацілені на станцію Шостаківка. Штурмовики виконали 10 атак у 5 заходів з «кола» по об'єктах на станції. В результаті було знищено одну залізничну цистерну з паливом, до 15 автомашин, 5 танків і 2 самоходні гармати, а також сховище боєприпасів. Загалом завдяки активним діям саме штурмовиків 1-го авіакорпусу радянські війська в перший день наступу оволоділи районом Благодатне-Іванівка¹⁹.

16 січня пілоти 1-го штурмового авіакорпусу продовжували допомагати військам 5-ї гвардійської армії проривати ворожу оборону. Об 11.55 дев'ятка Іл-2 66-го штурмового авіаполку під командуванням лейтенанта Козленко отримала наказ завдати удару по скупченню автомашин біля райцентру Велика Виска. Проте через 15 хвилин після вильоту на висоті 1200 м радянську групу перехопили 4 Ме-109 та два FW-190. Четвірка прикриття 247-го винищувального авіаполку під командою лейтенанта Олександра Шокурова негайно вступила у бій із супротивником. Незабаром молодший лейтенант Мельников збив одного «мессера», який впав на захід від Великої Виски, потім лейтенант Шокуров збив другого, який впав на захід від Лелеківки. Радянські винищувачі та штурмовики повернулися додому в повному складі. Німці у цей день визнали лише два «мессери», що розбилися на аеродромі Умань через диверсії, здійснені на заводі. Проте, що робили в Умані пілоти 52-ї ескадри у той момент – невідомо.

О 12.35 лейтенант Коняєв повів свою четвірку на супровід дев'ятки Іл 2 735-го штурмового полку лейтенанта Афанасьєва до району Шостаківки. Групу прикривали чотири «яки» лейтенанта Олександра Шо-

¹⁸ Журнал боевых действий 156 зв. иап за 1944 год. 05.08.1943-01.02.1944. ЦАМО РФ, Фонд: 22359, Опись: 0206635с, Дело: 0007, Лист: 61об-62.

¹⁹ По: ЦАМО РФ, ф. 5й ВА, оп. 4999, д. 94, л. 47.

курова. Головною ціллю для штурмовиків стали танки та автомашини, що перебували у районі залізничної станції. О 12.50 до військового дійства вирішили приєднатися 3 Ме-109, які спробували атакувати штурмовиків. Четвірка Як-1Б негайно вступила у бій із неспроханими гостями. В результаті молодший лейтенант Бикасов підловив одного з Ме-109 і збив його. «Мессер» впав у районі Шостаківки. Після виконання завдання штурмовиками радянська група у повному складі повернулася додому.

О 12.55 інша дев'ятка Іл-2 673-го полку лейтенанта Алексеєва у супроводі четвірки Як-1Б 247-го полку капітана Буряка завдала удару по ворожих військах у районі Миколаївки. Штурмовики у першому заході скинули бомби на ворожі танки та авто. У другому заході обстріляли ціль ракетами та гарматами. Оскільки ворожі винищувачі не потурбували радянську групу, то винищувачі прикриття не мали, провели Іл-2 до цілі і назад. Втрат ні штурмовики, ні винищувачі не зазнали.

О 14.30 здійснила бойовий виліт чергова четвірка 247-го винищувального авіаполку під командою капітана Максимова. Їхніми підзахисними були 8 штурмовиків 673-го полку лейтенанта Єлісеєва, що здійснювали виліт на штурмовку ворожих позицій у районі Мар'янівки. Штурмовики виявили на захід від Мар'янівки скупчення танків та автомашин. Як і у більшості випадків, вони здійснили два заходи. На першому група скинула на ціль бомбовий вантаж із пологого піке або взагалі з горизонтального польоту. На другому заході з пологого піке по цілям було випущено ракети, а потім відкрито гарматно-кулеметний вогонь. Удар штурмовиків викликав серед «мішеней» до 5 сильних вибухів, і виліт був оголошений успішним. Винищувачі та штурмовики втрат не мали.

Наступну групу з 8 штурмовиків до району Мар'янівки близько 14.50-15.15 повів лейтенант Пушкін із 66-го штурмового у супроводі четвірки «яків» 247-го полку майора Карнача. Група також завдала удару по танках та автомашинах на захід від Мар'янівки і без втрат повернулася додому. Про результати удару в донесенні не повідомлялося.

О 16.05-16.45 на завдання відправилася нестандартна група винищувачів 247-го авіаполку. Лейтенант Шокуров повів на супровід сімки «ілів» 735-го полку лише 3 Як-1Б. Командиром групи штурмовиків був лейтенант Ликов. Ціль була визначена на північний захід від залізничної станції Шостаківка. У районі станції групу зустріли до 6 Ме-109. Трійка «яків» зв'язала боєм ворожі винищувачі, і штурмовики безперешкодно здійснили традиційні два заходи на ціль по танках біля станції та німецькій артилерії у лісі. Без втрат радянська група повернулася додому, але і бій із «мессерами» був безрезультатним.

Останній у цей день виліт пілоти 247-го авіаполку здійснили о 16.20-16.50. Шістька Іл-2 611-го штурмового авіаційного полку лейтенанта Рачнова вилетіли до району Мар'янівки. Четвірку винищувачів прикриття очолював капітан Буряк. У лісі біля Великої Виски штурмовики віднайшли скупчення ворожих танків та піхоти, а також артилерійські позиції. «Іли» завдали удару по цілях і разом із винищувачами без втрат повернулися на власні аеродроми²⁰.

Радянські війська впритул наблизилися до Новомиргорода та Малої Виски, але ввечері 16.01.1944 їх просування було зупинене контратаками німців. Командування фронту перегрупувало 5-ту гвард. ТА на ділянку 53-ї армії, але і в цьому напрямку радянські війська просунулися не змогли²¹.

17.01 командування 5-ї гвардійської армії запросило у генерала Рязанова два штурмовики для розвідки німецької лінії оборони на рубежі Ковалівка, Петрівка, Велика Виска.

На цей період штурмовики вже перебазувалися на Кіровоградський аероузол, тому відстань до лінії зіткнення сягала приблизно 18 км, а особовий склад встиг добре вивчити район бойових дій. Крім того, штурмовики базувалися на одному аеродромі з винищувачами прикриття, що полегшувало їх взаємодію у вильотах. Командуванню 1-го штурмового авіакорпусу на цей момент вдалося налагодити надійну систему радіозв'язку, що дозволяло керувати групами літаків і надавати їм відомості про ситуацію у повітрі.

Через 15 хвилин після отримання наказу до району розвідки направилися два Іл-2 820-го штурмового авіаполку 292-ї дивізії корпусу. Вів їх лейтенант Глебов. Незабаром він доповів про дві ворожі артилерійські батареї польової артилерії на опорному пункті у східній частині села Петрівка, три батареї у східній частині радгоспу Петрівський, три артбатареї на північно-східній околиці Великої Виски, до 20 танків із батальйоном піхоти за 1,5 км на схід від містечка. На вимогу командира корпусу Глебов повторив обліт танків і уточнив їх чисельність, доповівши про кілька груп ворожих броньованих машин загальною чисельністю 13 штук. Відповідно до даних розвідки, командування авіакорпусу спланувало дії штурмовиків у бойових вильотах²².

За даними розвідки, пілоти 1-го штурмового авіакорпусу розпочали максимально активну за тодішніх умов бойову роботу. Близько 9.15-

²⁰ Журнал боевых действий 156 зв. иап за 1944 год. 05.08.1943-01.02.1944. ЦАМО РФ, Фонд: 22359, Опись: 0206635с, Дело: 0007, Лист: 61об-63.

²¹ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941-1945. Т.4 – М., 1962 – с.62.

²² Боевой путь 9 зв. шад. 01.10.1942-09.05.1945 г. ЦАМО, Фонд: 20048, Опись: 0000001, Дело: 0003, Лист 123, 125.

9.30 сімка Іл-2 66-го авіаполку лейтенанта Горобинського у супроводі трійки «яків» капітана Максимова з 247-го винищувального вилетіли до району Андріївки. «Іли» знову в два заходи розвантажилися по ворожих танках, артилерії та піхоті у районі Олексіївки, після чого уся радянська група у повному складі повернулася додому.

Близько 9.20-10.00 п'ятірка Іл-2 800-го полку під командою капітана Степанова вилетіла до району Андріївки. Групу прикривала трійка «яків» 247-го полку, якою командував капітан Буряк. Досвідчений ведучий штурмовиків організував атаку з «кола». По німецьких танках, артпозиціях та піхоті було виконано чотири заходи. Ворожі винищувачі не потурбували радянських пілотів і група без втрат повернулася на власні аеродроми.

О 10.05 четвірка 247-го винищувального полку лейтенанта Олександра Шокурова супроводжувала вісімку штурмовиків 735-го авіаполку старшого лейтенанта Володіна до цілі на захід від Андріївки. Головною ціллю для штурмовиків були ворожі танки, призначені для контратаки радянських військ. Не зустрічаючи опору німецьких винищувачів, при мінімальній протидії зенітної артилерії танкових частин Вермахту, радянські пілоти виконали 3 заходи. В результаті серед скупчення танків виникла одна велика пожежа. Група втрат не мала і без перешкод повернулася на власні аеродроми.

О 14.40 пілоти 247-го винищувального авіаційного полку здійснили останній за 17 січня 1944 року виліт на супровід штурмовиків. Четвірка капітана Шевчука супроводила до цілі і назад сімку «ілів» 66-го штурмового авіаційного полку лейтенанта Круглова до району на південний захід від Великої Виски. Група Круглова здійснила 3 заходи по танках та автомашинах і без втрат повернулася додому²³.

18.01.1944 значно погіршилися погодні умови на радянському боці. Хмарність знизилася до 100-300 м, майже постійно лив дощ або в повітрі висіла мряка, видимість по горизонту стала меншою за 500 м, почалися різкі коливання температури. 10-бальна хмарність висотою 100-150 м прикувала до землі пікірувальники Полбіна, що не здійснювали не тільки бойових, але й розвідувальних та навчальних вильотів.

Штурмовики 1-го авіакорпусу Рязанова діяли над полем бою та ближніми тилами німців окремими парами та одиночними екіпажами, здійснюючи вільний пошук цілей та розвідку. Пілоти 203-ї винищувальної авіаційної дивізії здійснювали супровід штурмовиків корпусу. Так о 12.25 два винищувачі 247-го полку капітан Максимов і молодший лейтенант Бикасов отримали завдання супроводити двох розвідників

²³ Журнал боевых действий 156 гв. иап за 1944 год. 05.08.1943-01.02.1944. ЦАМО РФ, Фонд: 22359, Опись: 0206635с, Дело: 0007, Лист: 62об-64.

66-го штурмового по маршруту Новоолексіївка, Новоукраїнка, Велика Виска, Федорівка. Проте через погану погоду винищувачам довелося повертати назад і сідати на аеродромі, не виконавши завдання²⁴.

Зниженням активності радянської авіації скористалися німці. Починаючи з 17.01, німецькі бомбардувальники та штурмовики групами по 10-30 літаків безперервно атакували бойові порядки танкових корпусів. Вони діяли методом розчистки повітряного простору, зв'язуючи боєм радянські патрулі і відтягуючи їх вбік від своїх бомбардувальників. У результаті війська 2-го Українського припинили безплідні атаки і розпочали підготовку до Корсунь-Шевченківської операції.

Хоча пілоти 247-го винищувального авіаційного полку не досягли якихось видатних успіхів у справі нищення ворожих літаків, їхні дії були високо оцінені командуванням. Дійсно, успішне прикриття штурмовиків дозволило останнім впливати на наземну ситуацію на користь радянських військ і сприяти успішним наступальним діям фронту.

В результаті 5 лютого 1944 року полку наказом народного комісара оборони №016 було присвоєне гвардійське звання. Тепер полк став 156-м гвардійським винищувальним авіаційним полком. Також двом асам полку 4 лютого 1944 року наказом Військової Ради 2-го Українського фронту було затверджене представлення до звання Героя Радянського Союзу. Найвищу в СРСР нагороду отримали капітан Микола Васильович Буряк та майор Степан Андрійович Карнач²⁵.

²⁴ Журнал боевых действий 156 гв. иап за 1944 год. 05.08.1943-01.02.1944. ЦАМО РФ, Фонд: 22359, Опись: 0206635с, Дело: 0007, Лист: 63об-64.

²⁵ Наказ ВР 2-го Українського фронту від 4.02.1944. Центральний архів Міністерства Оборони Російської Федерації, Фонд: 33, Опись: 793756, Дело: 20, Лист: 492-493, 300-302. Владимир Савончик. 247-й истребительный авиационный полк. Интернет-ресурс, режим доступа <https://proza.ru/2015/07/14/1010>.

КОЛЕКЦІЯ ФЕДОРА САРАНИ ПРО ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ АРХИПА ТЕСЛЕНКА

У статті проаналізовано матеріали з колекції видатного бібліографа, нашого земляка Федора Сарани про життя і творчість Архипа Тесленка, які знаходяться у фондах Кіровоградського обласного краєзнавчого музею. Виокремлено важливі деталі, оцінено значення колекції для літературознавців, краєзнавців та бібліографів.

Ключові слова: Тесленкіана, колекція, Сарана Ф.К., Тесленко А.Ю., бібліографія.

The materials are analyzed in the article from the collection of the prominent bibliographer, our countryman Fedir Sarana, about the life and work of Arkhyr Teslenko, which are found in the funds of the Kirovohrad regional museum of local lore. The important details are highlighted, the value of the collection for literary critics, ethnographers and bibliographers is estimated.

Key words: Teslenkiana, collection, Sarana Fedir, Teslenko Arkhyr, bibliography.

«Я гордий з того, що проніс через усе життя цю щиру любов до письменника, що мені пощастило зібрати найповнішу колекцію різноманітних матеріалів, пов'язаних з іменем А. Тесленка, внести й свою маленьку часточку в дослідження і популяризацію творчої спадщини письменника»

Ф.К. Сарана

У наукових колах України та за її межами Ф.К. Сарана був відомий як висококваліфікований бібліограф, хоча мало хто знав про його унікальні книжкові колекції, збиранню яких він присвятив своє життя. Передусім це матеріали, пов'язані з Т.Г. Шевченком, Ю.І. Яновським, А.Ю. Тесленком.

За спогадами друзів бібліографа та доньки Сарани Коровіної Т.Ф., тисячі книг, архівних матеріалів займали практично всі полиці його квартири. Журнали, газети, вирізки статей, фото, листівки та інші предмети були скрізь.

Залюблений у книгу Ф.К. Сарана незадовго до смерті турбувався, аби його зібрання потрапили до рук людей, відданих служінню книги.

У 1996 році відбулася передача книжкової колекції Ф.К. Сарани Науковій бібліотеці Університету Києво-Могилянської академії. У

---

* Любомська Ірина Ігорівна, зберігач відділу фондів Кіровоградського обласного краєзнавчого музею, м. Кропивницький

2008 році Тетяна Федорівна Коровіна передала на малу батьківщину свого батька частину його наукової спадщини, яка в основному зосереджена у столичних інституціях: відділі рукописів Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАМ України, Центральному державному архіву літератури і мистецтв, Музею книги і друкарства України, науковій бібліотеці Національного університету «Києво-Могилянська академія». За згодою Тетяни Федорівни частина колекції була передана до літературно-меморіального музею Ю.І. Яновського у с. Нечаївка Компаніївського району, а також до фондів Кіровоградського обласного краєзнавчого музею.

У вересні 2016 року Тетяна Федорівна приїхала до Кропивницького з нагоди відзначення 95-річчя від дня народження батька на його малій батьківщині у с. Йосипівка Новомиргородського району. До свого приїзду вона приурочила також передачу матеріалів з архіву Сарани Федора Кузьмовича про Архипа Тесленка у фонди Кіровоградського обласного краєзнавчого музею.

Доля цього українського письменника теж тісно пов'язана з нашим краєм. У 1902 р. Архип Тесленко деякий період навчався в школі телеграфістів на станції Долинська. Саме в цьому місті розпочався творчий шлях письменника.

Дослідник біографії Тесленка Семен Сумний у 1946 р. приїздив у Долинську, збирав спогади старожилів та написав повість «Молодість Тесленка» (Київ, 1949 р.). Пізніше науковці, зокрема В.І. Півторадні, після смерті Сумного безпідставно осудили цю повість як твір «з вигадкою». За їх даними, Тесленко перебував у Долинській всього чотири місяці 1901 р.

Окрім того, у подальших дослідженнях, краєзнавець із Долинської, вчитель-пенсіонер І.С. Проценко, батько якого разом з Архипом Тесленком працював на станції, доказово стверджує, що письменник таки дійсно навчався і працював на станціях Долинська і Медерово-рік та чотири місяці (1901-1902 рр.) [3].

Федір Сарана дуже цінував цього талановитого письменника. У нотатках для виступу на вечорі, присвяченому 100-річчю з дня народження А. Тесленка, пише, що «творчість Тесленка належить до найулюбленіших, так як і творчість Т. Шевченка» [4].

Колекція Ф.К. Сарани про Архипа Тесленка є найповнішою. До фондів обласного краєзнавчого музею надійшло 473 одиниці. Основну частину зібрання складають книги, брошури з творами письменника; критичні матеріали, науково-дослідницькі праці, хрестоматії, в яких вміщено твори Архипа Тесленка тощо.

Цікавим виданням є «Страчене життя», датоване 1911 року, тобто прижиттєве.

Книги, які видавались пізніше після смерті письменника, мають вагоме значення для дослідників-літературознавців, поціновувачів творчості автора.

Найбільш поширеними видавництвами книг із творами А. Тесленка є «Державне видавництво художньої літератури», «Дніпро», «Молодь», «Веселка», «Видавництво дитячої літератури», а також «Самвидав».

Серед незвичних видань у колекції є книги з творами А.Тесленка, перекладеними іноземними мовами (англійською, вірменською, німецькою, угорською, російською).

3-поміж усіх брошур, книг найпопулярнішою назвою є «Школяр» – оповідання Архипа Тесленка. До речі, це улюблений твір Федора Сарани з творчості Тесленка. Прочитаний ще в ранньому дитинстві, він справив глибоке враження у подальшому житті бібліографа.

Федір Кузьмович слідкував за виходом статей, заміток у пресі про Архипа Тесленка, збирав, переписував, упорядковував. Серед статей, які публікувались протягом різного часу та різних виданнях, переважають назви: «Страчений талант», «Співець селянської бідноти», «Широкі крила таланту», «Нескорений дух», «Нев'янучий талант», «Письменник з народу». Періодика представлена в колекції з різних регіонів України: Закарпаття, Донецьк, Київ, Вінниця, Харків, Полтава тощо.

Хрестоматійна література, якої чимало в колекції, дозволяє дослідити вивчення творчості А.Тесленка в школі (в яких роках, класах вивчалась творчість письменника, що вивчалось). У незалежній Україні письменника вилучили зі шкільної програми. Тож на сьогодні школярі знайомляться з творчістю письменника тільки побіжно: на позакласному читанні, на уроках, присвячених літературі краю.

В окремих папках та альбомі зберігаються вирізки із періодичних видань, фотокопії, пов'язані з ім'ям Архипа Тесленка, портрети, оригінальні ілюстрації до творів, виконані Василем Касіяном.

Альбом із газетними, журнальними вирізками статей, які стосуються А. Тесленка, а також фотокопіями, портретами письменника, ілюстраціями до творчості найбільш повно відтворює зібрання Ф.К. Сарани. В кінці альбому цікавою є рубрика «Пишуть автори книг і статей про А. Тесленка, перекладачі та ілюстратори його творів».

Рукописні матеріали Ф.К. Сарани доводять, що колекція та творчість письменника займала значне місце в житті дослідника-колекціонера. Він не просто нагромаджував літературу, це була дослідницька важка робота. Сарана Ф.К. багато занотовував у зошитах, на окремих аркушах. Системно виступав зі статтями про життєвий та творчий шлях А. Тесленка; найповніше висвітлив перебування письменника в Києві. Грунтовна бібліографія тесленкіани – результат невтомної праці Ф. Сарани.

Окрім того, у колекції є портрет (1958 р.) – погрудне зображення А. Тесленка з дарчим підписом від автора, брата Федора Кузьмовича, Олексія. Цікавими також будуть окремі відбитки статей із автографами від авторів; естамп та кліше «Тесленкіана», виготовлені спеціально на замовлення Ф.К. Сарани.

Неодноразово відвідував Сарана Ф.К. літературно-меморіальний музей у селі Харківці Лохвицького району Полтавської області та Лохвицький краєзнавчий музей (на батьківщині Тесленка). Фото будівель та експонатів, зроблені дослідником, увійшли до колекції.

З років Другої світової війни здружився Федір Кузьмович із багатьма українськими письменниками і літературознавцями. Це і визначало напрям його інтересів у галузі літературознавчої бібліографії.

У різний час свої матеріали передавали дослідникові Є. Кротевич, В. Чередниченко, І. Єрофєїв, Ю. Меженко, Л. Смілянський, В. Курашова, В. Півторадні, М. Шумило та інші. Федір Кузьмович часто зустрічався, листувався із тими, хто цікавився творчістю Тесленка, хто знав його особисто.

Довгі роки Ф. Сарана збирав тесленкіану. Він писав: «Архип Тесленко – це вияв моєї любові до села, до тих загублених талантів, які там народжуються і нерідко передчасно згасають» [4]. За матеріалами цього зібрання Ф. Сарана опублікував бібліографію про Архипа Тесленка, а також ряд оригінальних статей.

Отже, колекція Федора Кузьмовича Сарани про Архипа Тесленка має вагомe значення для дослідників життя і творчості письменника, літературного процесу початку ХХ ст., краєзнавців та бібліографів.

За своє життя Федір Кузьмович здійснив величезну працю зі збереження для нащадків багатьох культурних цінностей, зокрема літературних. Його дослідження у цій сфері, знахідки, листування становлять інтерес для тих, хто прагне відтворити і пізнати детальнішу панораму минулого рідної літератури.

Колекція Ф.К. Сарани про А. Тесленка є унікальною та найповнішою, а сам науковець – одним із провідних бібліографів України.

Література:

1. Горицвіт Ю. До долиньських залізничників / Ю. Горицвіт // Кіровоградська правда. – 1982. – С. 4
2. Марін О.А. Тесленко почав писати в Долинській / О.А. Марін // Боковенька: історико-краєзнавчий збірник, 2000. – С. 21
3. Мацько В. Про Тесленка і тесленкознавців / В. Мацько // Боковенька: історико-краєзнавчий збірник, 2000. – С. 22-23
4. Колекція Ф.К. Сарани про життя і творчість А. Тесленка. – Фонди Кіровоградського обласного краєзнавчого музею. – Колекційний опис № 16.

ІСТОРІЯ МИСТЕЦЬКОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСЕРЕДКУ ПРОФЕСІЙНИХ ХУДОЖНИКІВ КІРОВОГРАДЩИНИ ДО 30-РІЧЧЯ СТВОРЕННЯ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ ХУДОЖНИКІВ УКРАЇНИ

У статті висвітлюється історія створення та мистецького становлення Кіровоградської обласної організації Національної Спілки художників України та її діяльності за останні 30 років.

Ключові слова: Спілка художників СРСР, Національна Спілка художників України, Михайло Надеждін, КіООНСХУ, Андрій Хворост.

The article covers the history of creation and artistic formation of the Kirovohrad regional organization of the National Union of Artists of Ukraine and its activities over the past 30 years.

Осередок професійних художників нашого краю – Кіровоградська обласна організація Національної Спілки художників України – бере свій початок від роботи Кіровоградських художньо-виробничих майстерень Художнього фонду УРСР та активної діяльності головного художника КХВМ в 1982-1989 рр., нині – народного художника України Михайла Надеждіна.

Довгий час серед кіровоградських митців точилася дискусія про можливість створення осередку спілки художників, в основі якої лежав конфлікт між старим радянським поняттям значення ролі художника в суспільстві і новим баченням майбутнього багатьма молодими митцями. Це питання для кіровоградського регіону було принциповим саме в мистецькому аспекті як прямо пов'язане з можливістю визнання не лише окремих художників, але й самого існування в одному гурті представників різноманітних художніх стилів та напрямків.

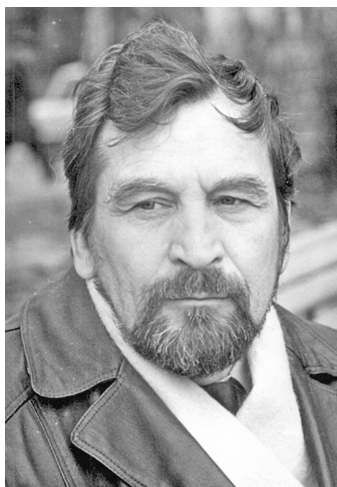
Зазначу: щоб стати членом Спілки художників у той час, треба було мати фахову освіту та пройти конкурсне випробування участю в республіканських (нині Всеукраїнських) та всесоюзних виставках, які облаштовувалися Спілкою художників УРСР, Спілкою художників СРСР та Міністерствами культури УРСР та СРСР відповідно. Участь у міських, обласних та інших виставках бралася до уваги як додаткова.

* Надеждін Андрій Михайлович, провідний науковий співробітник Комунального закладу «Художньо-меморіальний музей О.О. Осмьоркіна», заслужений художник України, м. Кропивницький

Зі зміною політичних формацій, створенням незалежної української держави, отриманням Спілкою художників України статусу національної, умови прийому до її лав суттєво не змінилися. І нині, щоб вступити до Національної Спілки художників України (НСХУ), претендент має набрати не менше семи всеукраїнських виставок, відбір до експозицій яких відбувається на конкурсній основі відкритим голосуванням членів виставкового комітету. Враховуються також міжнародні виставки та участь у конкурсних бієнале та триєнале. Тож сам відбір до НСХУ є досить серйозним випробуванням для творчої особистості художника і сприяє його мистецькому становленню у суспільстві.

Справжнім поштовхом до нових пошуків та можливості розкриття власної творчої особистості стала друга половина 1980-х років, що було пов'язано з лібералізацією політичної системи СРСР. Михайло Надеждін як яскравий представник ідей нонконформізму, чий творчі погляди сформувалися на межі 1950-х – 1960-х рр., не міг стояти осторонь від соціальних подій того часу. Плекаючи надію на згуртування творчо налаштованих митців та утворення Кіровоградської організації Спілки художників, він виступає за розширення виставкової діяльності, проводить активну роботу з популяризації творчості місцевих митців. Організовує участь художників у республіканських (всеукраїнських) виставках.

Так, потужним проявом нового мистецького відродження в місті стала виставка «Єлисаветград – Кіровоград. 1913 – 1988 рр.» до 75-річчя I-ї міської художньої виставки, організована Кіровоградськими ХВМ Художнього фонду України разом із картинною галереєю (нині – Кіровоградський обласний художній музей) та Кіровоградською дитячою художньою школою (з 1992 р. ім. О.О. Осмьоркіна). «Ця виставка, яка була розгорнута в приміщенні Картинної галереї, вперше надала можливість кіровоградським митцям створити масштабну, цілісну експозицію. 62 художники представили на ній понад 250 творів живопису, графіки, скульптури та декоративно-ужиткового мистецтва. Думається, що притаманні кіровоградцям скептицизм та упередження по відношенню до місцевого художнього

Народний художник України М.В. Надеждін – голова правління Кіровоградської обласної організації НСХУ (1990-2015)

життя в основі своїй похитнуться. Яскраві творчі особистості, твори, які заслуговують на увагу, в Кіровограді Є!» – писав у вступній статті до каталогу виставки тодішній науковий співробітник Картинної галереї Володимир Босько.

Після цієї події місто ознайомилося з цілою низкою персональних та групових художніх виставок місцевих живописців – Сергія Шаповалова, Григорія Гнатюка, Анатолія Янева, Бориса Вінтенка та інших. Творчість більшості художників стала відкриттям як для міста, так і України. В Києві за підтримки Спілки художників було проведено персональну виставку творів Григорія Гнатюка.

На кінець 1980-х рр. в КХВМ працювало шість членів Спілки художників СРСР: Микола Бондаренко, Микола Добролежа, Борис Вінтенко, Олександр Логвинюк, Аркадій Мацієвський, Емілія Руденко. До 1989 р. до них додалися нові особистості: Сергій Шаповалов, Григорій Гнатюк, Ігор Смичек, Анатолій Янев, Михайло Надеждін. Таким чином, склалися умови для створення Кіровоградської організації Спілки художників УРСР, адже за Статутом Спілки художників СРСР мінімальна кількість членів для створення нової окремої організації Спілки художників СРСР мала нараховувати 11 осіб.

29 листопада 1989 р. згідно з рішенням зборів художників Кіровоградської області – членів Спілки художників СРСР, а в подальшому за наказом Голови правління Спілки художників України О.М. Лопухова

Колектив художників Кіровоградських художньо-виробничих майстерень Художнього фонду УРСР. 1970-і рр.

№118 від 6 грудня 1989р., на підставі Статуту Спілки художників СРСР Розділ III «Організаційні основи Спілки художників СРСР», п.13 та рішення Секретаріату правління Спілки художників України від 6 грудня 1989р. (Протокол №87) Кіровоградську обласну організацію було створено. Головою правління Кіровоградської обласної організації СХ УРСР (сучасної Кіровоградської обласної організації Національної Спілки художників України) було обрано ініціатора її створення – Михайла Володимировича Наєждіна.

Почався складний етап мистецького становлення творчого колективу. 1989р. - група кіровоградських художників у складі Сергія Шаповалова, Михайла Наєждіна, Володимира Кир'янова, Григорія Гнатюка брала участь у першій міжнародній бієнале «Імпреза – 89» в м. Івано-Франківську - це міжнародна виставка художніх творів сучасного мистецтва, зокрема живопису, скульптури та графіки, що проводилася кожні два роки (з 1989 по 1997 рр.). Учасниками першої виставки стали представники 17 країн та 8 республік СРСР – 205 учасників із більш як 400 претендентів, було представлено понад 700 із 3000 надісланих робіт. Результатом її став виданий каталог із роботами учасників та аукціон із продажу творів сучасного мистецтва. Розповідь М. Наєждіна про цю подію яскраво демонструє стан піднесення, який панував

Кіровоградські художники біля художньо-меморіального музею О.О. Осмьоркіна в день відкриття виставки «До 10-ї річниці Кіровоградської обласної організації Національної Спілки художників України». 29 жовтня 1999 р.

серед митців того часу. «За власний рахунок ми зафрахтували транспортний літак У-2, тоді це ще було недорого. Ледь-ледь змогли вкласти картини, які важко поміщалися в салоні. Я віз картини «Сон» та «Світлий день», Г. Гнатюк триптих «Парад», С. Шаповалов «Чумацькі мари». Найпростіше було В. Кир'янову, який віз графіку. В салоні ще були якісь бочки, речі, солома і старенька жінка, що зійшла в Переслав-Хмельницькому. Погода тоді була несприятлива, постійно лив дощ і коли ми сіли в Івано-Франківську, то просили, щоб пілот підвів літак якомога ближче до виходу аеропорту, а далі на руках, під дощем тягли роботи до тролейбуса і далі до виставкової зали. Виставком відбувався вже без нас і прийняв всі твори, окрім С. Шаповалова. Особливою грошовою премією сільськогосподарської агрофірми «Прут» було відзначено триптих Г. Гнатюка «Парад». Наступним сміливим кроком членів KiOONCHY була участь у конкурсній виставці «Сучасне мистецтво України: американська перспектива», яка експонувалася в Єльському університеті в США у 1992 р. Відбір творів на виставку відбувався за кушовим принципом, щоб не везти твори до м. Києва, так як це далеко, то для художників Кіровоградської, Сумської і Миколаївської областей місцем відбору було призначено м. Полтаву. Кіровоградська організація представила понад 80 робіт. Була розгорнута експозиція. Відбір проводила команда мистецтвознавців Єльського університету в закритому режимі. Для подальшого експонування було відібрано чотири твори – Михайла Надеждіна «Художник і модель», Федора Лагна «Корабель дурнів», Андрія Надеждіна «Тропою віри» та Анатолія Пунгіна «На Україні». Загалом виставка, що нараховувала 95 творів, із яких 23 графічні роботи, спочатку була продемонстрована в Національному художньому музеї, а з 1 по 20 вересня 1992 р. експонувалася у виставкових залах художнього факультету Єльського університету та по 18 жовтня в Чоат Розмари Холл (елітній приватній школі в Уоллінгфордї штату Коннектикут).

В 1994 р., незважаючи на складну економічну ситуацію, фактичну відсутність замовлень, до 5-ї річниці створення своєї організації кіровоградські митці презентували в столиці України місті Києві власну творчість великою груповою виставкою «Барви степу», яка поклала початок серії звітних виставок наших художників у 2000 р., 2009 р. та 2014 р. відповідно до 20-ї та 25-ї річниць. Відкриттю виставки передувала довготривала, протягом року, підготовча робота. Адже треба було знайти кошти не лише на доставку творів до Києва, а й на виготовлення каталогу «Барви степу». Найбільшою проблемою тоді виявилася нестача паперу для якісного друку. Допоміг випадок. Як згадує М. Надеждін, перебуваючи на базі творчості Судковського в м. Очаків Миколаївської області, він познайомився з директором клубу Мурманської паперової

фабрики, зусиллями і авторитетом якого Спілка художників України змогла отримати папір для друку каталогу «Барви степу». Редактором каталогу виступив головний редактор журналу «Образотворче мистецтво» Микола Маричевський. Виставка, яка була розгорнута в Центральному будинку художника в м. Києві, презентувала для широкого глядача понад 150 творів всіх видів образотворчого мистецтва. Окрім творів діючих художників, також були представлені і ретроспекції з зібрання обласного художнього музею. Для Кіровоградської обласної організації Спілки художників України, яка налічувала на той час 23 члени, це було значне досягнення, яке підтверджувало творчу потужність мистецького колективу. «Це вперше, це своєрідний підсумок розвитку, як і перша виставка в столиці, яка експонується цього року. Радіємо з успіху своїх колег з Кіровоградщини і зичимо їм пристойного виживання», – писав у вступному слові до каталогу «Барви степу» голова Спілки художників України Володимир Чепелик.

Яскравою сторінкою мистецького становлення Кіровоградської обласної організації НСХУ стала творча співпраця з колективом художньо-меморіального музею О.О. Осмьоркіна. Виставкові зали музею активно експонували твори відомих кіровоградських митців - народного художника України Михайла Надеждіна та заслуженого художника України Бориса Вінтенка, заслуженого працівника культури України Леоніда Бондаря, членів Національної Спілки художників України Юрія Гончаренка, родини Фірсових – Миколи та Нелі і їх синів Сергія і Олександра, нині заслужених художників України Сергія Шаповалова, Анатолія Янева, Фелікса Полонського, Андрія Надеждіна. Тут же проводилися урочистості і виставки з нагоди 10-ї річниці створення КіООНСХУ.

У 2000-2006 рр. у музеї експонувалися виставки з фондів Дирекції художніх виставок Національної Спілки художників України: «Майстри живопису», «Виставки живописних та графічних творів народного художника України Сергія Шишка», «Стоїть гора високая...» до 175-річчя від дня народження Л.І. Глібова, «Шляхами Тараса» до 190-річчя від дня народження Т.Г. Шевченка, «Рисунок кримських художників», «Мальовнича Україна», «Хортиця крізь віки», на відкриття яких приїздили директор Дирекції художніх виставок НСХУ І.М. Волошук, відповідальний секретар НСХУ народний художник України О.М. Міщенко, заступник голови НСХУ заслужений діяч мистецтв, народний художник України В.Д. Зінченко, голова ревізійної комісії НСХУ заслужений діяч мистецтв України М.М. Кішук, головний редактор журналу НСХУ, «Образотворче мистецтво» М.М. Маричевський, голова відділу ДПМ НСХУ П.О. Ганжа, народний художник України В.Є. Перевальський.

Виступ голови правління Національної Спілки художників України В.А. Чепелика (в центрі) під час відкриття Всеукраїнської художньої виставки «Мальовнича Україна» в рамках Міжнародного літературно-мистецького Шевченківського свята «В сім'ї вольний, новий...» в Кіровоградському обласному художньому музеї. 2005р.

В 2005 р. вперше на Кіровоградщині проводилася Всеукраїнська виставка «Мальовнича Україна» в рамках Міжнародного літературно-мистецького Шевченківського свята «В сім'ї вольний, новий...». В інтерв'ю газеті «Народне слово» від 12 квітня 2001 р. голова правління КіООНСХУ М. Надеждин зазначав: «Не можу не висловити захоплення з приводу того, що до 9 травня буде нарешті відкрито після ремонту художній музей, про що сказав на нашій виставці у Палаці «Україна» голова облдержадміністрації Василь Моцний...», адже це давало надію як на розширення художніх ініціатив, так і проведення Всеукраїнської виставки «Мальовнича Україна» в рамках міжнародного шевченківського свята, адже основною проблемою не проведення свята на Кіровоградщині була відсутність виставкових площ в обласному центрі.

Довгі роки КіООНСХУ відстоювала якнайшвидше відкриття експозиційних залів обласного художнього музею. Ця подія відбулася в травні 2001 р. А вже у вересні правління КіООНСХУ подало заявку до голови правління НСХУ про проведення виставки «Мальовнича Україна» в м. Кіровограді, яке було введене в план на 2005 рік. Було вирішено розмістити експозицію живопису в обласному ху-

*Кіровоградські художники біля Центрального будинку
художника НСХУ у день відкриття виставки «Барви степу»
до 25-річчя Кіровоградської обласної організації
Національної Спілки художників України, м. Київ, 2014 р.*

дощньому музеї, а експозицію графіки в художньо-меморіальному музеї О.О. Осмьоркіна. Проведення виставки «Мальовнича Україна» в рамках Міжнародного Шевченківського свята в нашому місті стало вагомим кроком до утвердження високого суспільного авторитету КіООНСХУ в Україні.

Поступово сучасні кропивницькі художники, члени КіООНСХУ, беручи участь у всеукраїнських, міжнародних та закордонних виставках, стали активними учасниками мистецького життя.

Окрім вище зазначених, яскравими проявами виставкової діяльності митців Кіровоградської області була участь у трієнале графіки Балтійських держав (1993), «Виставці українських митців «Хутір» Київ, (1994), міжнародному бієнале живопису «Пан-Україна», Дніпропетровськ (1995), Міжнародній акції «Fullnum», Нівіч, Хорватія (2002), «Мистецтво України 1991 – 2002 рр.», Москва (2002), бієнале «Український фолк-модерн» Чернівці (2009), міжнародному фестивалі «Mamay Fest» (2014, 2015) та ін.

За 30 років своєї діяльності Кіровоградська обласна організація НСХУ провела понад 300 художніх виставок, за значний внесок у розвиток сучасного українського образотворчого мистецтва та культури, високий професіоналізм чимало художників були удостоєні почесних

звань: «Народного художника України» і «Заслуженого діяча мистецтв України» – Надеждин Михайло Володимирович, «Заслуженого художника України» – Вінтенко Борис Михайлович, Федоренко Наталія Петрівна, Шаповалов Сергій Гаврилович, Гнатюк Григорій Михайлович, Руденко Емілія Матвіївна, Фірсова Неля Федорівна, Надеждин Андрій Михайлович, Полонський Фелікс Михайлович, «Заслуженого працівника культури України» – Остапенко Василь Макарович та Бондар Леонід Іванович.

Кіровоградська обласна організація НСХУ не стояла осторонь питання морального та матеріального заохочення митців до творчої праці. Так, у 2002 р. правління Співки разом із Кіровоградською обласною організацією Національної Співки архітекторів України, обласним відділенням Українського геральдичного товариства виступили з ініціативою створення обласної премії у галузі архітектури, геральдики та вексилології і декоративно-прикладного мистецтва імені Якова Паученка, а в 2005 р. КіООНСХУ ініціювала заснування обласної премії у сфері образотворчого мистецтва та мистецтвознавства імені Олександра Осмьоркіна. Можна констатувати, що з кожним роком премії набирають силу, викликаючи зацікавленість все ширшого кола художників і надихаючи на нові ініціативи, як, наприклад, мистецькі проекти, започатковані художньо-меморіальним музеєм О.О. Осмьоркіна – експозиційно-виставочні «Лауреати обласної премії в сфері образотворчого мистецтва та мистецтвознавства імені Олександра Осмьоркіна» та «Лауреати обласної премії у галузі архітектури, геральдики та вексилології і декоративно-прикладного мистецтва імені Якова Паученка», культурно-освітній «Мистецтвознавчі читання до дня народження О.О. Осмьоркіна».

Ще однією важливою складовою мистецького становлення КіООНСХУ є робота її членів в освітніх закладах. Майже дві третини членів організації працюють або працювали викладачами дитячої художньої школи ім. О.О. Осмьоркіна, дитячої школи мистецтв (селище Нове), мистецького факультету Центральноукраїнського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка, кафедри дизайну та мистецтва Кіровоградського інституту регіонального управління та економіки ВНЗ «Університет сучасних знань», спеціальності графічного дизайну Кіровоградського факультету Київського національного університету культури та мистецтв, готуючи таким чином майбутніх художників, які, можливо, також стануть новими членами КіООНСХУ.

Загалом, починаючи з 1990-х рр., до Співки вступило 50 художників, кожен із яких був або є носієм традицій різних мистецьких шкіл України. В результаті творчого взаємозбагачення в новому художньому середовищі поступово викристалізуються особливі мистецькі риси,

що стали проявом своєрідності місцевого колориту, степового космогенезу. На жаль, КіООНСХУ понесла і значні втрати: вісім художників покинули наш світ, пішовши у вічність, але залишилося головне – твори, які є яскравим відображенням їхніх думок і мистецьких образів.

В 2015 р. головою правління КіООНСХУ було обрано художника Андрія Васильовича Хвороста, який нині продовжує традиції, що склалися в сучасному місцевому осередку професійних митців.

За останні роки було проведено серію художніх виставок, аукціонів та пленерів, йде робота з новими місцевими спонсорами та меценатами зокрема відчутною є спільна діяльність із благодійною організацією «Фонд розвитку культури, мистецтва та освіти» «Срібна палітра», традиційними залишаються підтримка Співки Кіровоградською обласною радою та обласною державною адміністрацією. Співка поповнилася новими членами, і нині Кіровоградська обласна організація НСХУ нараховує 42 митці різного фаху та творчого спрямування, кожен із яких є неповторною творчою особистістю у сучасному образотворчому мистецтві України.

Художник А.В.Хворост – голова правління Кіровоградської обласної організації НСХУ (з 2015)

Література:

1. Витяг з Наказу правління Співки художників України №118 від 06.12.1989р. «Про заснування Рівненської, Хмельницької і Кіровоградської організацій Співки художників України».
2. Витяг з Протоколу засідання Секретаріату правління Співки художників України №87 від 06.12.1989р. про заснування Кіровоградської організацій Співки художників України.
3. Приказ по правлению Союза художников СССР №14 от 1 марта 1990 года «О утверждении штатного расписания Кировоградской организации Союза художников Украины» (рос.мов.).
4. Мистецтво України. 1991-2002. Искусство Украины. - Київ, 2002. - 80с.
5. Мистецтво України 1991-2003. Альбом. - Київ, 2004. - 415с.
6. Національна Співка художників України. 1991-2002. - Київ, 2002. - 152с.
7. Співка художників України. Сторінки історії. - Київ, 1993.-130с.
8. Каталог. Барви степу. - Київ, 1994. - 32с.
9. Каталог. Борис Вінтенко. - Кіровоград, 1992. - 36с.

10. Каталог. Єлисаветград – Кіровоград. 1913-1988. До 75-річчя I-ї міської художньої виставки. - Кіровоград, 1988.
11. Каталог. Contemporary art from Ukraine: an American perspective. – 1992. – 22с. (англ. мов.).
12. МІСТ (Мистецтво. Історія. Сучасність. Теорія). №1. - Київ, 2003. - 288с.
13. Босько В. Формаліст у живопису, прагматик у житті. – Газета «Народне слово», 3 червня 1995р.
14. Клочек Г. Довга дорога до свята. - Газета «Народне слово», 20 травня 2005р.
15. Куманський Б. Хмари над місцем під сонцем. - Газета «Народне слово», №81 (1969), 2 серпня 2003р.
16. Куманський Б. Завтра день художника. - Газета «Народне слово», №110 (1998), 11 жовтня 2003р.
17. Куманський Б. Роки позначені відкриттями. - Газета «Народне слово», 6 січня 2005р.
18. Куманський Б. Традиції і сюрпризи. - Газета «Народне слово», №117 (2585), 27 жовтня 2007р.
19. Куманський Б. Михайло Надеждін: «Нам двадцять, і ми такі різні» Розмова на тлі ювілейної виставки. - Газета «Народне слово», №4 (2860), 19 січня 2010р.
20. Макей Л. Спілка налаштована на розвиток. - Газета «Народне слово», №4 (2860), 19 січня 2010р.
21. Івано-Франківськ відзначає 20 років бієнале «IMPREZA». - ПРО Інформаційна агенція культурних індустрій. <http://i-pro.kiev.ua/contentivano-frankivsk-vidznachaye-20-rokiv-biyenale-impreza>.

Інна Немировича*

УДК 82.09

*с. Куца Балка Вільшанського р-ну
Кіровоградської обл.*

ЛІДІЯ ГОРЯЧКО: ГОРДІСТЬ БОЛГАРСЬКОЇ ВІЛЬШАНИ

У статті висвітлюється життєвий і творчий шлях письменниці-землячки Лідії Горячко, перекладачки українською мовою кращих творів болгарської літератури.

Ключові слова: Лідія Горячко, переклад, болгарська література

In the article the vital and creative way of authoress-countryman Lidiya Goryachko, translator, lights up by Ukrainian of the best works of Bulgarian literature.

Key words: Lidiya Goryachko, translation, Bulgarian literature.

«Рідні місця... Чи можна з чимось порівняти аромати вашого повітря, напоєного травами і різноманітними квітами, що їх купає в сріблі роса, глибину вашого неба з безліччю таємниче-загадкових зірок

---

* Немировича Інна Володимирівна, бібліотекар Куцобалківської сільської бібліотеки (с. Куца Балка Вільшанського р-ну Кіровоградської обл.)

тихими безхмарними ночами, теплоту і ласку сонячних променів, що ллються вдень із такої глибокої й ідеально чистої блакиті». Саме цими словами розпочала Лідія Григорівна Горячко свою статтю-спогад про подорож рідними місцями після тридцятирічної перерви, яку надрукувала на сторінках «Літературної України» в 1986 р. На кількох шпальтах газетної статті вона зуміла висловити дуже багато: і порівняння Вільшанки сучасної з Вільшанкою свого дитинства, і враження від відвідин колись рідного обійстя, і подяку незабутнім шкільним учителям, і щире слово до друзів дитячих літ, і велику любов до рідних місць.

Лідія Геренштейн народилася 17 грудня 1913 року у Вільшанці в родині дрібного службовця. Мати, Марія Пеліхова, мала болгарське коріння. Попри те, що сама була болгаркою лише на чверть, болгарську Лідія Григорівна чула щодня: це була мова побуту, мовою пісень, мовою соковитих, в'їдливо-влучних приказок.

Шкільну освіту до 30-х рр. маленькі вільшанці теж здобували болгарською. Пізніше, висловлюючи глибоку подяку всім шкільним учителям, Лідія Горячко з особливим теплом згадувала педагогів-емігрантів з Болгарії: Миколая Гранчарова та Петра Аджарова, талановитих наставників, які зуміли прищепити своїм учням не тільки досконале знання літературної болгарської мови, а й трепетну до неї любов.

Після школи, маючи за плечима цілих 13 літ, Лідія Григорівна вступила до Первомайського педагогічного технікуму. А вже 1929 р. почала вчителювати на Одещині, згодом – на Донеччині. В цей період працювала в лікнепі у рідній Вільшанці, допомагала освоювати грамоту дорослим, часом навіть літнім людям.

У 1935 р. Лідія Григорівна вступила на філологічний факультет Ленінградського педагогічного університету, а 1937 р. перевелася на філфак Київського університету ім. Шевченка, де на одному з засідань літературної студії доля звела її з майбутнім чоловіком – фізиком Іваном Горячком. До речі, талановитим науковцем, піонером новаторської для тодішньої геології галузі електророзвідувальних досліджень земної кори.

Кінець 30-х став для подружжя Горячків періодом активної роботи в геологічних експедиціях. У розпал польових робіт на Полтавщині заскочила їх і війна: евакуювати людей і обладнання до Челябінська, де Горячки згодом, не покладаючи рук, працювали на зброярському заводі, довелося вже під бомбами.

По війні подружжя Горячків повернулося до Києва, аби вже остаточно тут оселитися. Саме цей, зрілий період життя, став для Лідії Григорівни порою творчого розквіту. Друкуватися вона почала ще 1935 р., пробуючи сили на поетичній ниві. Але по-справжньому повно та яскраво її талант розкрився у 50-тих, коли Лідія Горячко віднайшла

воістину свою духовну нішу – переклад. Першими ластівками були твори для малечі: спочатку оповідання Ангела Каралійчева, а відтак – всесвітньо відомого класика болгарської дитячої літератури Еліна Пеліна. А в 1957 р. харківське видавництво «Прапор» випустило в світ роман Димитра Ангелова «На життя і смерть» у перекладі Лідії Горячко – твір епічного масштабу, який став візитівкою Лідії Григорівни й остаточно визначив її роль у літературному процесі.

У 60–70 рр., період бурхливої творчої роботи, Лідія Горячко бралася не тільки за переклади художньої літератури, а й за публіцистику, літературну критику, синкретичні переклади, перекладала оперні лібрето й широкий гастрольний репертуар, від народних пісень і до концертних номерів Тарапуньки та Штепселя, виступала на радіопередачах і літературних вечорах, листувалася з багатьма письменниками-сучасниками, була учасницею двох болгарських симпозіумів перекладачів. Результатом плідної співпраці з відомою вітчизняною болгаристкою, літературознавцем і перекладачем Вікторією Олександрівною Захаржевською стала ціла низка збірок прози й поезії: «Болгарський гумор і сатира» (1974), «Сучасна болгарська новела» (1977), «Свобода» (1978) тощо.

Лідія Горячко не любила працювати «на замовлення»: твори для перекладу обирала, керуючись власними смаками та вподобаннями, воліючи доносити до читача те, що глибоко зворушило її саму, дотикалося до потаємних сердечних струн, примушувало мислити і мріяти. Таким є і наріжний твір її перекладацької біографії «На життя і смерть» Димитра Ангелова, що досліджує еволюцію людського світобачення та ставлення до власної ролі в суспільстві; і знаменита повість Георгія Караславова «Танго» (перекладена в 1978 р.), і трохи романтичний, трохи наївний і дуже «шістдесятницький» роман Стояна Даскалова «Республіка дощів», переклад якого сам автор у листі до перекладачки називав чудовим.

Загалом у творчому доробку Лідії Горячко переклади понад 50 художніх творів болгарських письменників, різних за обсягом, стилістикою, жанровим спрямуванням. Із легкої руки Лідії Григорівни український читач отримав змогу познайомитися з творчістю класиків болгарської літератури: Л. Каравелова, А. Константинова, Еліна Пеліна. І з її ж подачі книжкові полиці вітчизняних книголюбів поповнилися творами сучасників, багато з яких були друзями й адресатами переписки перекладачки: Д. Ангелова, М. Горчивкіна, М. Грубешлієвої, С. Даскалова, А. Каралійчева, Г. Караславова, Д. Фучеджієва.

Дуже багато зусиль Лідія Горячко вклала й у справу популяризації на українських теренах болгарського гумору. Збірка «Болгарські смішинки», для якої вона стала і збирачем, і перекладачем, і укладачем, уперше по-

бачивши світ 1969 р., пережила три перевидання. Як зазначає дочка письменниці Ганна Бабій, у 80-ті рр. цю книгу мусила мати у домашній бібліотечці будь-яка родина, що претендувала на статус «книжної».

Творчість Лідії Григорівни Горячко стала справжньою одою рідній Вільшанці. Адже вона така схожа на неї: часом нестримно жартівлива, часом пронизливо сумна, часом трохи наївна, часом неймовірно тендітна, напоена запахом свіжого хліба та чайних троянд, заслухана в далеке відлуння терпко-тривожного голосу гайди і нероздільно болгарсько-українська. У 2013 р. до 100-річчя відомої землячки у Вільшанці було встановлено меморіальну дошку. Ім'я Лідії Григорівни носить районна бібліотека.

Література:

1. Бабій Г.І. Українські нащадки слов'янських просвітителів Кирила і Мефодія // Слов'янський світ. Вип. 10. К. – 2012
2. Вовченко В.В. Митець полум'яного серця // Зорі над Синюхою. Вип. 51 від 14.12.2013
3. Горячко Л.Г. Подорож у юність // Зорі над Синюхою. Вип. 51 від 14.12.2013
4. Захаржевська В.О. Горячко Лідія Григорівна // Енциклопедія сучасної України. esu.com.ua

УДК 82.09

Олександр Ратушняк*

м. Кропивницький

МАЛАНЮК І ЯР СЛАВУТИЧ. ВЗАЄМИНИ

У статті досліджуються причини складних творчих відносин на еміграції письменників-уродженців нашого краю Євгена Маланюка та Яра Славутича.

Ключові слова: еміграція, творчість, сублімація, конфлікт, різні покоління.

The article explores the causes of complex creative relations in the emigration of Yevhen Malanyuk and Yar Slavutych, native-born writers of our region.

Key words: emigration, creativity, sublimation, conflict, different generations.

Що єднає обох наших земляків – Маланюка і Яра Славутича?

Обидвоє вони були уродженцями нашого степового краю з різницею в два десятиліття: Маланюк – у 1897 році в Новоархангельську, Яр Славутич – у 1918 році на хуторі Жученки під Долинською. Вони є

* Ратушняк Олександр Михайлович, доцент кафедри української літератури Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

«народу самосійні діти», яких розвіяло по світу. Обидва вимушено покинули рідну землю після потужних військових потрясінь. Обоє на чужині посіла ностальгійна туга за рідним краєм, яку вони сублімували у своїй поетичній та есеїстичній творчості. Обидва значну частину свого життя прожили та поховані на американському континенті.

Але оці два десятиліття роблять їх людьми різних поколінь. Коли Євген Маланюк після поразки у визвольних змаганнях вимушено емігрував з України, то Яр Славутич не міг цього зробити з відомих причин – він тоді тільки народився і був немовлям. До речі, у Вікіпедії зазначено, що країна народження Григорія Жученка саме УНР. Йому випало зростати в радянській Україні й пережити на власному досвіді колективізацію, розкуркулення, Голодомор, репресії та інші блага «радянського раю».

Це все, звісно, не могло не вплинути на антирадянський вибір Григорія Жученка. Особливо це посилювалося в період Другої світової війни. Також тут слід додати обставини, за яких у нього не було іншого вибору: у складі радянських військ у 1941 році потрапив в оточення, побував у німецькому полоні, а це, за відомим наказом Сталіна, прирівнювалося до зради Батьківщини та каралося засланням або штрафбатом. Тому вибір був очевидним – утеча за кордон.

Є. Маланюк й інші емігранти першої хвилі еміграції уважно придивлялися до підрадянських українців у таборах для переміщених осіб.

Ставлення Я. Славутича до Є. Маланюка сповнене пошани. Маланюк був визнаним авторитетом в еміграційних колах. Так, у нарисі «М. Зеров», що вийшов у 1949 р. (згодом ця стаття увійде до книжки «Розстріляна муза», 1955), Яр Славутич так скаже про Є. Маланюка: «Якби не було київських неокласиків, не було б такого повноцінного Ольжича..., може не було б мудрого та врівноваженого Є. Маланюка, що досягнув високого мистецтва в останніх збірках, звернувши на шлях класицизму...» [1, с. 36].

А що ж Маланюк? Чи відповідав він на те «взаємність»? Очевидно, що ні. У «Нотатнику» є кілька записів, в яких побіжно згадується Яр Славутич. І той контекст, в якому виринає його ім'я, не вельми позитивний. От, приміром, запис за 4.05.61.: «Тепер ясно, що в своїй далекозорій політиці Москва вислала еліту для «освоєння» (= розкладу) еміграції. Це були переважно земляки (напр. В. Петров), але й були висококваліфіковані естети (Ш[евельов]), ну й дрібні (Яр Сл[авутич])...» [2, с. 163]. Ось такий несподіваний закид Яру Славутичу і не тільки йому в розкладанні еміграції. Тут не варто розуміти, що Маланюк закидає цим людям співпрацю з Москвою, ні. Він має на увазі, що вони опинилися за кордоном у так звану другу хвилю еміграції, під час

Другої світової війни, через політику Москви, бо вже пожили під більшовиками і відчували на собі їхній деструктивний вплив. Сам же Маланюк, емігрант першої хвилі, виїхав ще на поч. 20-х років до встановлення більшовицького режиму в Україні. Між цими двома поколіннями українців на Заході тривало протистояння. Вони не могли обійтися без діалогу одні з іншими, оскільки були земляками, але часом це доходило до ненависті. Старше покоління вважало молодших емігрантів з УРСР ураженими вірусом радянщини. У цій цитаті бачимо також, що Маланюк ставить Яра Славутича в ієрархії так званих «еліт-розкрадачів» на найнижчий щабель, згадуючи серед дрібних, на відміну від висококваліфікованого естета – Шевельова.

За три роки після цього (17.03.64.) Маланюк знову згадає в «Нотатнику» Яра Славутича. І знову в неприглядному контексті: «Стефанович, Лятуринська – приведені до мовчання – властиво в стані задушування. Вовчук – чистить підлоги. Лиман – видає бюлетень на власні кошти, які здобуває фізичним трудом. Лопає славу й визнання "професор доктор" Яр Славутич – король графоманів, навіть немислимий за першої хвилі еміграції» [2, с. 190]. Таку нищівну характеристику дає йому Маланюк на противагу Стефанович, Лятуринській, Вовчук, Лиманові, до яких, вочевидь, прихильно ставиться, бо говорить, що вони позбавлені можливості друкуватися, приречені на мовчання або мусять видаватися власним коштом, тоді як Яр Славутич мав можливість, працюючи в університеті, друкуватися необмежено. Очевидно, якість творчості Яра Славутича не влаштовувала Маланюка, бо саме слова доктор-«професор» він вживає з іронією, беручи їх в лапки. Але якої саме, літературознавчої чи художньої, він нам не уточняє. Навряд чи це відповідає дійсному стану справ, адже той же Шевельов досить високо оцінює поетичний доробок Яра Славутича і так характеризує його стиль: «Поезія Славутича упорядкована, точна, зрівноважена – росте з синтези неокласичної пластичності та пластичності української народної пісні... Славутича цікавить і дума і народня пісня, зокрема прастара, ще поганських часів народня пісня на билинний лад. Поза тим йому не чужа революційність у формі» [3, с. 625]. А історико-літературна праця Яра Славутича "Розстріляна муза", що з'явилася друком у 1955 році у Детройті, узагалі передувала традиції дослідження феномену українського мистецтва, культури, літератури 20-х років, названої пізніше «Розстріляним Відродженням».

1945–1949 рр. XX ст. – час активної діяльності Яра Славутича. Він учасник МУРу (Мистецького українського руху), головою якого був Улас Самчук, заступником Юрій Шевельов. Під маркою МУРу, під маркою «Золота Брама» виходять поетичні книжки «Гомін віків» (1946)

і «Правдоносці» (1948). [Ю.Шевельов, Літературознавство, с. 652]. МУР був добрим тим, що він фактично не мав літературної програми, бойових гасел, нищення противників, – згадує Ю. Шевельов в есеї «МУР і я в МУРі», – Як організація він хотів тільки двох речей: щоб була література українською мовою і щоб вона була добра, не специфікуючи, як і чим вона може стати доброю» [3, с. 588].

У цій же статті він зазначає таке: «Леонид Лиман та Леонид Полтава стали членами МУРу (вони, зрештою й спричинилися до його постання), а Яр Славутич до того ще й секретарем правління (і то діяльним і бойовим. Він був автором членського квитка МУРу, блакитного із золотим написом і візерунком, чуда друкарської техніки як на ті часи...» [3, с. 571].

Можливо, причина конфлікту криється і в цій активності Яра Славутича, який посів у МУРі один із керівних постів. Не в останню чергу саме завдяки цьому йому вдалося знайти можливості для друку своїх книжок під МУРівською маркою «Золота Брама», чого не вдалося зробити Євгенові Маланюкові.

Зрозуміло, що Яр Славутич не міг тоді читати приватних нотаток Євгена Маланюка, оскільки вони були видрукувані значно пізніше (у 2008 році), але, напевно, напруту в ставленні до себе він теж відчував. Утім, це не позначилося на високій оцінці Яром Славутичем поетичної та есеїстичної творчості Є. Маланюка. Він викладає його творчість своїм студентам в університеті, пише статтю про нього «Історіософія Євгена Маланюка», де високо оцінює його поезію, історичні та філософські погляди на Україну [1, с. 367-378]. А в 1969 році на роковини смерті Маланюка в альманасі «Північне сяйво» виходить стаття Я. Славутича зі спогадом про творчі контакти з Є. Маланюком: «Шануючи Євгена Маланюка як визначного поета й земляка-херонця, викладаючи його творчість в університеті, я не раз говорив і писав йому щоб якось усунув неправильні (російські) наголоси в деяких словах його віршів... (...). Такого неподобства назбиралося в нього близько сотні. Спочатку мій земляк «брикався», а на схилі віку таки згодився, навіть потелефонував мені, після відвідин Канади, кажучи: «Приймаю вашу пропозицію. Хай буде по-вашому – переставте в моєму рядку слова «Ввійде у складники держави» на запропоноване від вас «Увійде в складники держави». Обіцяв також прислати довгий листок змін і поправок, однак, будучи зайнятим, так і не спромігся на листа. Тепер без письмової апробати не можна нічого змінювати в авторській мові. І читачі, сучасні й майбутні, нарікатимуть на поета за недосконале знання рідної мови, її слівництва, вимови, милозвучності, російські наголоси й т.п.» [1, с. 378].

Бачимо, що вже й по смерті Маланюк отримує незначну порцію

критики від Яра Славутича за недогляд до наголосів та інші мовні огріхи. Втім, тут поміж рядків прочитується, що спілкування в останні роки між ними таки велося, хоч і не надто інтенсивне. Напевно, перебуваючи в Канаді з виступом, Євген Маланюк таки зустрічався з Яром Славутичем, і той сказав йому про деякі недоліки в наголосах окремих слів у віршах. Тут варто зазначити, що поетичний наголос не завжди повинен збігатися з тим, який закріплено орфоепічним словником. Такі приклади ми маємо навіть у Шевченка, скажімо, «Доле, де ти? доле, де ти?! // Нема ніякОї» замість «ніЯкої». Проте Яр Славутич зумів переконати Маланюка в своїй правоті, і той таки згодився, навіть зателефонував після повернення з Канади до Нью-Йорка. Про що, окрім наголосів у віршах, ще розмовляли ці люди, земляки, українці, вигнані на чужину і змушені там віку доживати? Чи були в них іще спільні теми для розмови? Про це ми можемо тільки здогадуватися, адже ніяких про це свідчень вони нам більше не залишили.

Література:

1. Славутич Яр. Дослідження та статті. – Едмонтон: «Славута», 2006. – 504 с.
2. Маланюк Євген. Нотатники (1936-1968): Документально-художнє видання. – К.: Темпора, 2008. – 336 с.
3. Шевельов Ю. Літературознавство. – К.: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2009. – 1151 с.

УДК 82.09

Тетяна Рєвва*

м. Кропивницький

ЧИСТІ ПЛЕСА ТВОРЧОСТІ: ПОЕТИЧНИЙ УЖИНОК ТЕТЯНИ АНДРУШКО

У статті розглядається художнє осмислення поетесою-землячкою Тетяною Андрушко одвічних тем природи, кохання, філософії буття. Акценти зроблені на небуденності і новизні створених образів. Аналізуються громадянські та патріотичні мотиви у творчості поетеси, яка сміливо звертається до болючих тем сучасного життя.

Ключові слова: Тетяна Андрушко, художній, самовираження, інтелектуальність, світогляд, образ, емоцієлогіка, духовність, національний.

The article deals with the artistic comprehension by Tatiana Andrushko's po-

---

* Рєвва Тетяна Миколаївна, старший науковий співробітник КЗ «Літературно-меморіальний музей І.К. Карпенка-Карого міста Кропивницького».

etess-fellow countryman of the eternal themes of nature, love, philosophy of being. The accents are made on the unpredictability and novelty of the created images. The analysis of civil and patriotic motives in the work of the poet, who boldly addresses the painful themes of modern life.

Key words: *Tatiana Andrushko, artistic, self-expression, intellectuality, worldview, image, emotionology, spirituality, national.*

*А я зі словом граюсь, як з дитиною,
Я своє слово пестити люблю.
Воно не піде жебрати з торбиною
Стежками без'язикового жалю...
Для мене слово – сутність і означення...*

Саме таке визначення своїй творчості дала Тетяна Андрушко. Її поезії – дивний світ почувань і образів, які вражають читача своєю свіжістю, природністю і небуденністю.

«Кажуть, кращі люди народжуються у провінції. І хоча вона, провінція, накладає на усіх її мешканців свій неповторний відбиток певної меншовартості, загубленості у цьому шаленому світі, все ж я не хочу почувати себе гіршою, забутою Богом хуторянкою, відкинутою життям», – писала поетеса у передмові до книги «Провінційний блюз».

Наша землячка народилася у Малій Висці Кіровоградської області. Навчалася у Маловисківській восьмирічці № 2. У 1986 році закінчила Новобузьке педучилище. Працювати почала у районній газеті «Маловисківські вісті», де до народження доньки обіймала посаду завідуючої відділом листів та масової роботи. У цій же газеті працює і донині відповідальним секретарем. Окрім педагогічної освіти, отримала журналістську, закінчивши Київський університет ім. Т. Шевченка.

«Вірші почала писати ще у школі», – згадує в автобіографії Т. Андрушко. Першим помітив цей хист директор школи Леонід Павленко, який підтримав це починання. Перші вірші юної поетеси були надруковані в газеті «Маловисківські вісті». Пізніше її поезії будуть друкуватися у районних та обласних газетах, у часописах «Поріг», «Вежа», «Борисфен», «Ятрань», у колективних збірках «Гранослов-97», «Блакитні вежі», «Золоте поле», «Сміємося разом» та інших.

Поезії Тетяни Андрушко вирізняються культурою письма, свіжими образами, інтелектуальним зарядом. Недарма і своє творче кредо вона сформулювала одним словом – «емоцієлогіка».

Талант, помножений на вимогливість, дав результати: наша землячка є дипломантом літературного конкурсу «Гранослов» (1997), переможницею першого обласного літературного конкурсу імені Валерія Гончаренка (2000), лауреатом обласної літературної премії імені Євгена Маланюка (2009).

Вихована на кращих зразках світової та української літератури (серед улюблених письменників Тетяни Володимирівни – Іван Франко, Леся Українка, Юрій Дараган, Франческо Петрарка, Омар Хайям), Т. Андрушко виважує кожне слово, зафіксоване на папері. Тож воно в неї щире і природне:

*Слава Богу, світом ще не нудить
І від бруду утіка душа.
Пада сонцем степові на груди
І радіє, мов мале лоша.*

Лірична героїня поетеси відчуває гармонію в природі, вибирає її по крапельці з історії української та світової культури. Вічні теми природи, кохання, філософії життя Т. Андрушко вміє наповнити власними почуттями і сподіваннями:

*Хтось смажить картоплю настоящим ранком осіннім,
Тріпочуть жоржини в чиемось саду,
Ховається місяць, щезають оманливі тіні,
Я, може, сьогодні на зустріч зі щастям іду.*

Як і кожній небайдужій людині, Т. Андрушко болить майбутнє рідної землі, духовне відродження нації:

*Нічого не змінилось на землі!
Хоча і знов понаставляли храмів.
Де почуття зневірені і злі
Блукають здичавілими вовками.*

І лише на самоті лірична героїня стає ніжною, лагідною, відкритою. Віршів, присвячених родині, небагато. Але вони вагомі і переконливі:

*І що мене у цьому світі тішить?
Сім'я і донька, квіточка мала.
Високе небо, цвіт бузку і ...вірші,
Які за мідний грош не продала.*

Не залишать читача байдужими поезії, присвячені найріднішій людині – мамі («Мамині квіти», «Мамі»).

Громадянських мотивів у творчості Т. Андрушко небагато, але вони щирі і вистраждані:

*Паї, реформи і слова...
Отруйний глум бучних гіпотез...
І як вона іще жива,
Земля у хліборобським поті?!*

Вірші Тетяни Володимирівни – своєрідний маніфест:

*Не вчїть мене любити Україну –
Самі її по-справжньому любіть!*

«Тетяна Андрушко – одна з небагатьох поетес нашого степового краю, яка сміливо звертається до болючих тем сучасного життя», – писав про свою землячку голова обласного літоб'єднання «Степ» В. Погрібний.

*І знову їхні вибори без вибору,
Бездарного сценарію рімейк.
Я серед них нікого вже не виберу,
Терпіння наше гумове, як стейк...*

...

*Вони такі симпатичні улесливі,
А ми укорте віримо брехні.
Вони нам обіцяють бути чесними,
І ми йдемо, хоч знаємо, що ні.
Марудно вже без їхньої істерики,
Втечуть царки – великі і малі.
Проголосую за ...тополю в скверику,
Що не покине рідної землі.*

У творчому доробку Тетяни Андрушко – поетичні збірки «На перехресті потаємних зим» (2001), «Провінційний блюз» (2002), «Вогнище спасіння» (2007), «Весни навідувався птах» (2009), «Текля Зорівниця» (2013), яку поетеса присвятила пам'яті свого чоловіка Володимира, новели «Лялька», «Зухвала посмішка ночі», «Свічечка-свіча», «Тільки удвох» (2016).

У Тетяни Володимирівни особливий почерк, він не губиться у хорі сучасних поетів. Творчість її почута і поцінована. Тож, хочеться побажати Т. Андрушко творчого спокою, а нам, читачам, нових зустрічей зі свіжим поетичним словом.

НАМІР ЯК МЕНТАЛЬНЕ САМООЗНАЧЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗИ О. КЕРДІВАРЕНКА)

У статті здійснюється спроба осмислення наміру як ментального самоозначення у прозі О.Кердіваренка.

Ключові слова: намір, добро, інтенція, самоозначення через намір, проза О.Кердіваренка

The article is devoted to research the intention such a mental selfdenitions of the person in O. Kerdivarenko's prose creations.

Key words: intention, mental selfdenitions, O. Kerdivarenko

Прозовий доробок Олександра Кердіваренка особливий із багатьох причин. Передусім вражає жанрове розмаїття малої й великої прози (гумористично-сатиричні й репортажні нариси, новели, оповідання, повісті, п'єси). По-друге, творчість цього письменника презентує самотбутню наративну модель, в основі якої – взаємодія літописця й художника. Ця риса доробку обумовлена не лише величезним життєвим досвідом прозаїка, а й закорінена у його професійну діяльність, адже О. Кердіваренко все життя служить слову. Через те перспективним, на наш погляд, може стати ґрунтовний аналіз авторської свідомості у текстах О. Кердіваренка. По-третє, проза О. Кердіваренка – це гуманізм у класичному вигляді, коли Добро перемагає Зло, вивершуючи внутрішній потенціал простої людини, а разом із тим утверджуючи загальнолюдські морально-етичні максими.

Означена сюжетна парадигма (дихотомія добра і Зла) є художньою традицією нашої культури, тож здивувати читача її новизною – завдання не з прости́х. У прозових творах О. Кердіваренка гуманізм як етична норма, як світоглядна основа, як рушій конфлікту в творі не є декларативною програмою, а прочитується через намір героя, є модусом його характеру.

Попри те, що прозовий доробок О. Кердіваренка масштабний за обсягом і багатий за жанровими формами, він залишається майже зовсім не дослідженим. Спроба стильового осмислення творів письменника представлена у статті В. Погрібного¹. Літературний портрет, а також аналіз жанрової специфіки творів здійснює А. Царук у статті

---

* Частакова Надія Сергіївна – канд.філол.наук, доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності Кіровоградського інституту розвитку людини.

¹ Погрібний В. Макогінова юшка Олександра Кердіваренка. Кіровоградська правда. 2005. 27 грудня.

«Олександр Кердіваренко: мислитель, глибину якого ми ще не осягнули»². Цікавими з погляду розуміння багатогранності творчої манери прозаїка є оцінки В. Бондаря³, С. Орел, А. Корінь та інших. Однак сьогодні питання цілісного погляду на творчість нашого земляка залишається відкритим, а значить – перспективним для дослідників літератури. Ці чинники обумовлюють **актуальність і новизну** вивчення творчості прозаїка-земляка і в нашій статті.

«Ключі від раю» – це найбільш повне зібрання творів письменника-земляка. До цього видання увійшли різні за жанром, але однакові за ідейно-естетичним рівнем осягнення проблематики тексти: новели, оповідання, повісті, драми. Ця книга утверджує Добро і Любов як споконвічні основи Краси, здатної врятувати наш світ. Чи не кожен із представлених творів є «ключиком» до розуміння людської душі, а разом із тим і поштовхом до відкриття її, прийняття, розуміння. О. Кердіваренко сповідує принципи етичного максималізму, тому прагнення відчувати, зберегти, примножити моральну красу – риса, властива більшості його героям. Свідомо чи ні, однак слово «добро» та похідні від нього – «добрий», «добротворець», «добротворення» і т.п. – вживаються у творах вказаної книги близько 200 разів.

Більшість прозових шедеврів мають щасливе закінчення. Як точно підмітив у передмові до книги її редактор В. Бондар, «хтось може назвати гепі-енди Олександра Кердіваренка казкою, інший – соціалістичним реалізмом із вкрапленням химерій» [2, с. 9]. Справді, часом кінцівки оповідань, герої яких вміють пробачати («Хайль Гітлер капут!», «Ювіляр»), герої яких прагнуть зберегти давні прадідівські традиції («Співоче дерево»), для героїв яких бажання помсти на початку твору стає рушієм морального вивершення над власною недосконалістю («Постскриптум»), герої яких уміють визнати власну провину й готові до спокути («Ювіляр»), здаються дещо спрощеними, наївними.

З іншого боку, виникає подивування потужній внутрішній вірі О. Кердіваренка у всепереможну силу Добра. І добро таки перемагає, про що свідчать не дуже то й щасливі в подієвому плані кінцівки інших оповідань («Базар при дорозі», «Недопалки свідчать», «Подуй на свічу», «Дивний знайомець», «Іспанська кров», «Вага справедливості» та інші), але щасливі за своїм ідейним звучанням – на рівні прочитання людської душі, її наміру, просвітлення, уміння подивуватися, часом посміятися над собою, а часом і глибоко покаятись.

Письменник доводить: інколи про людину говорять не стільки

² Царук А. Олександр Кердіваренко: мислитель, глибину якого ми ще не осягнули. Слово Просвіти. 2017. №52. С.13.

³ Бондар В. Вкортє про «ідіотизм сільського життя». Народне слово. 2010. 12 січня.

слова, не стільки вчинки, скільки наміри, що передували тим словам і вчинкам. Тому саме намір, на наш погляд, є сутнісною категорією у розумінні процесу самоозначення людини через її моральний вибір. Тому простежити, яким чином намір стає основою само творення героя у прозі О.Кердіваренка, і є метою даної статті. Реалізація поставленої мети передбачає виконання наступних завдань:

- осмислити категорію наміру з погляду її етичного, філософського, психолого-педагогічного розуміння;
- розглянути, як у творах О. Кердіваренка співвідносяться поняття «намір-вчинок»;
- прослідкувати, яким чином намір персонажа впливає на його особистісний розвиток.

Усвідомлюючи неможливість залучення до аналізу всього прозового доробку письменника і його розгляду в межах одного дослідження, у цій статті свідомо зупинимось на таких оповіданнях: «Хайль Гітлер капут!», «Базар при дорозі», «Ювіляр». Названі оповідання є об'єктом уваги в нашій студії. Предметом є мотив, намір, що передує вчинку героя, і на рівні розуміння авторської концепції прочитується як спосіб самотворення персонажів.

З погляду філософії М. Бахтіна, вчинок трактується як «буття-подія», процес, що «скеровується і переживається суб'єктом як автором і учасником, котрий несе повну відповідальність за її наслідки» [1, с. 19]. Із психолого-педагогічного погляду поняття вчинку трактується в сукупності з поняттям мотиву, а тому кваліфікується як акт самоствердження, самовизначення, самовивільнення, самоздійснення, самозвітуння [5, с. 424-439] і визначається сукупністю зовнішніх та внутрішніх умов, які обумовлюють дієвість особистості, що в теорії має назву ситуативного аспекту вчинку [3, с. 214]. Від Аристотеля до сьогодні актуальним є розуміння наміру як етапу, що передує вчинку, а в психології є тотожним етапу планування. Тлумачний словник української мови трактує поняття наміру як «задум, бажання зробити що-небудь» [5]. Філософський рівень поняття наміру ототожнюється з інтенцією – мисленневою спрямованістю на якийсь предмет. Таким чином, можна говорити про намір і вчинок як про взаємопов'язані елементи дій людини. Однак попри тісний зв'язок наміру і вчинку, можемо говорити і про їхню ситуативну незалежність, що в класичній науці розуміється як вибір індивіда. Отже, людина, маючи певний намір стосовно когось/чогось, може реалізувати свій задум, довівши намір до щабля вчинку, або не здійснювати нічого, зробивши вибір між наміром та свободою від нього. Тому не завжди наміри за своєю суттю є тотожними здійсненим вчинкам, так само і вчинкам – ідеальним чи ницим, не

завжди передували аналогічні за своєю морально-етичною наповненістю наміри.

Оповідання «Хайль Гітлер капут!» презентує складну життєву ситуацію. До відомого й талановитого у своїй справі хірурга за професійною допомогою звертається людина, яка впродовж кращих літ дитинства знущалася над ним. Зростаючи без батька, майбутній лікар не розумів, чому люди в селі називали його то «Фріцом», то «Гансом» (бо ходили різні чутки щодо того, хто був батьком цього хлопчика), а трипалий (бо пошкодив руку німецьким снарядом) Борис при зустрічі замість вітань вигукував: «Хайль Гітлер капут!» ...Як і в дитинстві, так і в момент знайомства читача з героями, обидва чоловіки є дуже різними. У часі нинішньому лікар – «не молодий, високий і сухорлявий, з акуратними рудувато-сивими вусами і борідкою, зі спокійними світло-синіми очима» [5, с. 186]. Контрастно подано портретну характеристику пацієнта: «сивий, худий чоловік з порізаними глибокими зморшками обличчям, зляканий страшною хворобою» [5, с. 186].

З одного боку, ретроспекція дає змогу зрозуміти, що ганебні вчинки далекого минулого не зламали чоловіка і він відбувся у цьому житті, ставши кращим у своїй справі. Не лише не зламали, а, може, навіть саме ті знущання і посприяли тому, що він став на шлях служіння людям і впродовж п'ятдесяти років рятував їм життя.

З іншого боку, автор ставить головного героя у ситуацію складного випробування: «Настав той чи не найважчий для справжнього лікаря момент, коли треба щось сказати тяжкохворій людині, на яку попереду чекає, можливо, найгірше» [5, с. 186]. Але це видима частина проблеми. Все насправді набагато складніше: Федір Петрович повинен оперувати свого дитячого кривдника. Це ніби екзамен, за допомогою якого лікар зможе перевірити себе на моральну досконалість, етичну висоту, готовність справді відпустити минуле... І герой успішно складає цей іспит.

Підкреслює етичну висоту лікаря і той факт, що він так і не зізнається своєму пацієнту, що впізнав його – спершу щоб не налякати перед складною операцією, а потім щоб не тривожити людині душу. Символічним є й те, що ця операція є останньою у професійній діяльності Федора Петровича перед виходом на пенсію. Тут інтерпретація може бути доволі широкою: від розуміння останньої справи, до якої хірург ішов все життя до розуміння ситуації, що остання операція виявляється найбільш складною...

З іншого боку, маємо героя, що крізь роки усвідомив почуття власної провини і широко попросив вибачення. Одужавши, Борис телефонує Федорові й зізнається, що впізнав його, що слова «якби не війна – мене не було б» не давали йому спокою...

Таким чином, на прикладі історії, описаної в цьому творі, можемо говорити про намір як випробування людини на людяність. Адже потяг до добротворення має бути атрибутом людини, а не її модусом. Особливо вражає думка лікаря, якою закінчується твір, що «він, його життя – це якась малюсінька крупиночка компенсації людству за зло, яке завдала війна» [5, с. 194]

Непроста життєва ситуація в оповіданні «Базар при дорозі». В онові сюжету історія про успішний продаж бабою Василюю яблук незнайомцеві і велику заздрість сусідів, що теж хотіли продати свій врожай, однак були обділені увагою покупця.

На перший погляд, головна героїня – баба Василина – нічим не примітна типова жінка похилого віку, що тяжко працює в селі й живе сама. Чесна, скромна, проста й привітна – вона нагадала подорожньому хлопцеві його бабусю. Ймовірно, саме цей емоційний момент і спонукав юнака купити відро яблук у неї «без здачі». Намір покупця – найщиріший, найкращий. Він прагне посильно допомогти людині похилого віку, яка, можливо, стрічає старість самотньо. Маючи свою бабусю і добре усвідомлюючи, що прожити на мізерну пенсію у селі дуже непросто, він, запримітивши чесні очі баби Василини, цілком добре розуміє, що просто так вона не візьме у нього гроші. Тому купівля яблук стає підставою для здійснення його шляхетного наміру.

Однак через сусідську заздрість такий добрий намір обертається трагедією: день за днем сусіди Степан і Варвара доводять бабу Василю до серцевого нападу: то допитуючись, чим її яблука кращі за їхні, то обзиваючи «відьмою», то просто вимагаючи, щоб старенька ділилася грошима... Апогеєм стає епізод, коли бабуся напередодні переїзду на постійне проживання до дітей у місто йде в садок попрощатись із яблунею і бачить, що її зрубали... У цей момент образ підтятої яблуні і підтятої сусідською заздрістю баби Василини осмислюються як одне ціле, а разом із тим як символічна метафора знищеного життя. Фінал оповідання дає змогу зрозуміти, що часом до непоправних наслідків призводять благі наміри. Також на прикладі взаємин баби Василини із сусідами можемо прослідкувати, як нібито щирий, безкорисливий, а головне теж людяний вчинок сусідки – допомогти нарвати яблук – насправді має підступні й лихі наміри. Однак О. Кердіваренко життєствердно вірить у те, що Добро перемаже. Саме тому, хоча твір і закінчується драматично, у фіналі приїздить юнак, щоб знову купити яблук, а, дізнавшись про трагедію, запитує, де поховали цю бабусю... На цьому оповідь завершується, однак і автор, і читач розуміють один одного: молодий чоловік має намір піти на кладовище й попросити пробачення, якщо в чомусь і є його неусвідомлена провина.

Високий моральний камертон звучить у вчинках головного героя твору «Ювіляр». В основі твору подвійна драматична ситуація. З-поміж усіх рідних людей великої родини лишилися двоє – дядько й племінник. Щось драматичне є в авторській презентації цих героїв: «Різниця у віці між ними, дядьком і племінником, сягала півтора десятка літ, а в теперішніх сімейних станах своїх вони зрівнялися – обидва вдівці і одинокі» [5, с. 209].

Дядько відзначає свій дев'яносторічний ювілей, із яким уже, власне, нікому, окрім племінника, його й привітати... Це перший щабель драматизму, що своїм ідейним осердям наближається до прочитання проблеми на більш глибинному рівні: «скраяхатніми» є не ці двоє самотніх і нікому не потрібних людей – такою є вся наша нація...

Другий щабель драматизму демонструє етико-естичний вимір проблематики і також дуже складний: саме цей 90-й день народження стає днем, коли дядько готовий позбавитись великого тягаря, розкривши таємницю, свідків якої, окрім нього, вже й на світі немає. З одного боку, дядько міг би цього й не робити, з іншого – наміром до цього вчинку є бажання бути прощеним. Через те розмова дядька з небожем осмислюється як сповідь. Як зазначає головний герой, його «бог покарав довголіттям» [5, с. 216] за брата, однак сповідається він не в церкві, бо там «піп обдирає людей», – для дядька важливо бути впевненим, що його почують. Свідченням на користь цього є його слова: «Істота з людською подобою без совісті – не людина. Совість – Бог» [5, с. 216]. На що отримує не менш гідну відповідь від свого племінника: «Якби, дядьку, усі вбивці були такими, як ви, то цей білий світ був би раєм» [5, с. 217].

Символічним є народження немовляти в мить смерті дядька. Очевидно, за авторською концепцією, гріх, що герой носив у собі впродовж життя, про який щиро каявся й висповідався племіннику, знайшов прощення. І перестав бути каменем, бо дитя народилося під «шарудіння легкої павутинки», на яку впав останній погляд ювіляра. Таким чином, намір сказати правду, померти без докору власного сумління знаходить своє безпосереднє втілення у вчинку героя і водночас осмислюється як його самотворення, як самоозначення морально-етичної домінанти у стосунках зі світом.

Отже, на рівні ідейно-естетичного осердя розглянутих прозових творів О. Кердіваренка варто говорити, що істинний намір людини є її випробуванням на людяність. У морально-етичному аспекті намір може бути як цілком тотожним вчинку героя, так і прямо протилежним. Так чи інакше герої О. Кердіваренка є Людьми з великої літери, здатними на істинне добротворення. Тож у контексті згаданих у статті

творів намір слугує основою для їхнього самотворення, а отже є виразником ментального самоозначення як потужної духовної готовності змінювати цей світ на краще.

Література:

1. Бахтин М. К философии поступка // Философия и социология науки и техники. М. 1986.
2. Бондар В. Добра книга від доброї людини / О. Кердіваренко. Ключі від раю: вибрані повісті, оповідання, новели, п'єси. К.: Ярославів Вал, 2017. С.6 – 9.
3. Гуменюк О.Є. Психологія впливу: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2003. 304 с.
4. Кердіваренко О. Ключі від раю: вибрані повісті, оповідання, новели, п'єси. Київ: Ярославів Вал, 2017. 472 с.
5. Роменець В. А., Маноха І. П. Історія психології ХХ століття. Київ: Либідь, 1998. 992 с.
6. Академічний тлумачний словник української мови: електронний словник української мови 1970–1980 рр. URL: <http://sum.in.ua/s/namir> (дата звернення: 11.02.2019).

УДК 908

Тетяна Чорна*

с. Володимирівка Знам'янського
р-ну Кіровоградської обл.

«УЧИТЕЛЮ СВОЄМУ ДОЗЕМНО Я ВКЛОНЮСЬ» (ПАМ'ЯТІ МИКОЛИ ПЕТРОВА)

У статті йдеться про формування світоглядних та творчих принципів вчителя, письменника, перекладача, громадянина, патріота Миколи Гавриловича Петрова. Аналізуються біографічні витоки його творчості та методико-педагогічні новації у роботі, відзначена чимала роль у формуванні Знам'янського осередку Народного Руху України.

Ключові слова: Петров, вчитель, комунікація, новела, патріот, правдолюбство, методика, реалізм, незалежність.

The article deals with the formation of ideological and creative principles of a teacher, writer, translator, citizen, patriot Mykola Gavrilovich Petrov.

The biographical sources of his work and methodical and pedagogical innovations in work are analyzed, a significant role in the formation of the Znamensky cell of the People's Rukh of Ukraine has been noted.

---

* Чорна Тетяна Михайлівна, завідувач філії «Володимирівська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів» опорного навчального закладу «Мошоринська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів Знам'янської районної ради Кіровоградської області».

Key words: *Petrov, teacher, communication, narrative, patriot, truthfulness, methodology, realism, independence.*

Ми звикли, що з-поміж тисяч безіменних «сіячів розумного, доброго, вічного» найвідомішим, найталановитішим називають В.О. Сухомлинського.

Хочу розвінчати цей міф, створений владою, і розповісти про свого учителя, не менш розумного і талановитого, – Миколу Гавриловича Петрова.

Рядки його біографії дуже короткі, скупі: народився, працював, помер...

Насправді біографія М.Г. Петрова – доля цілого покоління, на яке «набігла, нарозбійничала і згинула війна» (як сказав сам Микола Петров в оповіданні «Донощик»). Ця новела – біль автора за репресованими в роки сталінізму учителями міста Знам'янка, за рідним батьком.

Микола Гаврилович та його дружина Марія Аврамівна Петрові – прості сільські учителі. В нашій Володимирівській середній школі №1 вони працювали з 1951-го по 1985 рік. Позналилися ще студентами, перша зустріч була випадковою й доленосною водночас. Юнак просто заступився за честь дівчини, до якої чіплялися якісь грубіяни. Вчинити інакше він не міг: ні совість, ні принципи, ні виховання не дозволяли бути боягузом.

Вони були мов дві половинки одного цілого: колеги, однодумці, вірні друзі. Вона – спокійна, врівноважена, добра, мудра, толерантна; він – емоційний, вольовий, серйозний, розумний, прямолінійний. Обое були справжніми професіоналами у великому учительському колективі. Уроки в обох були дуже цікавими, змістовними, повчальними. Наприклад, на мене і на мій вибір професії ці учителі мали величезний вплив.

Ця подружня пара – взірць тогочасної сільської інтелігенції. Учителі залишили добру згадку в пам'яті випускників школи і міцні знання з української, російської, німецької мов.

Філолог за фахом, М.Г. Петров «віддав» години рідної мови колегам-жінкам як справжній джентльмен, а сам вступив до університету імені Т.Г. Шевченка вивчати іноземну.

Німецькою Микола Гаврилович володів дуже добре і методикою викладання також. У період домінування «граматико-перекладного методу вивчення іноземних мов» поширював популярний комунікативний метод навчання. Ми читали і обговорювали книги, тексти, газетні статті, грали в РЛ (рольові ігри), переглядали діафільми, інсценізували діалоги і розучували пісеньки. Вірші Йогана Вольфганга Гете, Генріха Гейне Микола Гаврилович декламував в оригіналі. «Сірих»

та «безликих» уроків він не проводив, навпаки, намагався зацікавити учнів своїм предметом.

У 70-х роках на Сабліно-Знам'янському цукрокомбінаті, що був колись у Володимирівці, встановлювали нове обладнання інженери з НДР. За перекладача запросили Миколу Гавриловича. З цим завданням він впорався блискуче. Тоді ж потоваришував із німцем Генріхом Рейтером, антифашистом, котрий у роки війни служив на станції «Знам'янка» і написав про це спогади в книзі «Тихий фронт», а М.Г. Петров переклав його книгу українською.

Дружити він умів. Про дружбу подружжя Петрових із своїми колегами Валентиною Іванівною та Ювеналієм Петровичем Шевцовими розповіла мені сама Валентина Іванівна. Їх поєднали робота, діти-однокласники, вік та життєвий оптимізм. Ця дружба тривала все життя. Вони ніколи не сварилися, не пліткували, поважали одне одного, вміли запалити власними ідеями колектив, тому й заслужили беззаперечний авторитет.

Коли почалася моя педагогічна діяльність в рідній школі, Микола Гаврилович і Марія Аврамівна ще працювали. Вони охоче давали поради, наставляли, вчили, як вирішити ту чи іншу ситуацію з учнями, тобто допомагали і словом, і ділом, і власним прикладом. Микола Гаврилович завжди сам запрошував до себе на уроки, і я безмежно вдячна йому за ту безцінну практику, адже повчитися було чому.

Через рік зібрався Микола Гаврилович на пенсію. Продовжувати учительювати не захотів, сказав: «У мене є невідкладна робота. Давно збираюся нею зайнятися!» Ми всі думали, що ж подарувати? «Подаруйте, якщо хочете, зібрання творів Івана Франка. Давно про це мрію», – сказав ювіляр. Ці слова лише підкреслили його високу духовність як учителя і як людини.

Роки від дня виходу на пенсію і до останнього подиху не стали «періодом застою», а, навпаки, вершиною його життя. Дев'яності перевернули звичний уклад, як кажуть «з ніг на голову»: розпадався Союз, люди втрачали роботу і надію, а Микола Гаврилович Петров навпаки, з оптимізмом дивився у завтрашній день, став активним членом Народного Руху і взявся за перо, щоб закарбувати на папері своє нелегке життя й правду про долю свого покоління, епоху «соціалістичного будівництва». Писав, думав ночами, бо вдень був зайнятий на мітингах, засіданнях і зборах. Поспішав, боявся не встигнути...

Його серце зупинилося 6 лютого 1999 року. Восени Миколу Петрова прийняли до Спілки письменників посмертно...

Мій учитель не встиг стати відомим і популярним, видав лише одну збірку оповідань, але цінність його творів не в кількості, а в

правді, в чистоті мови, в ясності думки. Тематика оповідань, новел, їх сюжет, реалізм, ставлення автора до певних життєвих ситуацій і до влади дуже близькі простому читачеві, тому що це - оповіді очевидця, а не вигадка.

Твори Миколи Петрова треба вивчати в курсі літератури рідного краю, за їх мотивами можна знімати фільми.

Ми часто називаємо і вважаємо себе патріотами, а Микола Гаврилович любив Україну душою, на ділі, а не на словах: в юності звільняв від фашистських загарбників, за мужність і героїзм був нагороджений медаллю «За відвагу»; все життя, 34 роки, пропрацював у звичайнісінькій сільській школі, в зрілому віці наближав, як міг, мить Незалежності нашої Батьківщини.

На початку 90-х жовто-блакитні прапори ще не майоріли на державних установах, цей колір багатьом не подобався, «програвав» яскравішому, червоному, - «символу пролитої крові», а М.Г. Петров пройшов під ним пів- України, розповсюджував матеріали, переконував прихильників Союзу в необхідності і неминучості здобуття Україною незалежності. Навіть ті, хто добре і давно знав його, кепкували, не бачачи в цій діяльності сенсу.

У середині 90-х у газеті «Комсомольська правда» було надруковано статтю Солженіцина «Как нам обустроить Россию?». Ми просто прочитали, а Микола Петров написав відомому письменникові листа, в якому навів такі аргументи і факти з історії українського народу, що Олександр Солженіцин змушений був відповісти: «Хочу быть достойным таких читателей».

Читав Микола Гаврилович багато, читав все своє життя і до останнього подиху. Книги були на полицях, в шафах, на письмовому столі, на каміні напіврозгорнуті, з закладками і без. На стіні – вишиті рядки «Заповіту» Тараса Шевченка. Недочитані книги, недописані твори...

Особливість і неординарність М.Г. Петрова в правдолюбстві, чесності, рішучості, сміливості. Він не міг мовчати і замовчувати правду, не вмів підлабузнюватися до керівництва, лицемірити, заплющувати очі, бачачи несправедливість, не міг стояти осторонь.

Віднедавна на стіні школи висить меморіальна дошка з написом «Микола Петров – учитель, письменник, громадянин, патріот», відкрита з нагоди 95-ї річниці від дня народження талановитого сільського вчителя.

УЧАСТЬ НОВОМИРГОРОДСЬКОГО УЛАНСЬКОГО ПОЛКУ У ПРИДУШЕННІ ПОЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПОВСТАННЯ 1830 – 1831 РОКІВ

Стаття присвячена участі Новомиргородського уланського полку 3-ї Української уланської дивізії 3-го Резервного поселеного кавалерійського корпусу у придушенні Польського національного повстання 1830 – 1831 років. У публікації коротко розповідається про виникнення Новомиргородського уланського полку в 1817 році внаслідок створення на території Херсонської губернії Новоросійського військового поселення кавалерії, зокрема, поселення в межах Єлисаветградського та Ольвіопольського повітів 3-ї Української уланської дивізії. Загалом за час існування Новоросійського (Південного) військового поселення (1817 – 1867 рр.) достеменно відомо, що солдати поселених полків несли внутрішню охоронну службу, брали участь у придушенні Польського національного повстання 1830 – 1831 років, походів Російської армії до Угорщини у 1849 р. та Кримській війні 1853 – 1856 років.

Ключові слова: військовий підрозділ, повстання, битва, Російська імперія, Царство Польське.

The article is devoted to the participation of the Novomirgorodsky Ulan regiment of the 3rd Ukrainian Ural Division of the 3rd Reserved Cavalry Corps in the suppressed Polish national uprising of 1830 – 1831. The publication briefly describes the emergence of the Novomirgorod Ulaanian regiment in 1817 as a result of the creation of a cavalry military settlement in the Kherson province of Novorossiysk, in particular, settlements within the Elisavetgradsky and Olviopolsky districts of the 3rd Ukrainian Ulaan Division. The purpose of creating military settlements was to strive for the leadership of the Russian Empire to reduce the cost of maintaining the army by settling regular army units in designated settlements, whose native settlers were transferred to the status of military settlers, and from the profits from farming occupied soldiers from operating units. In general, during the time of the existence of the Novorossiysk (Southern) military settlement (1817 – 1867), it is known that the soldiers of the settled regiments carried the internal security service, participated in the suppression of the Polish national uprising of 1830 – 1831, the Russian army campaign in Hungary in 1849. and the Crimean War of 1853 – 1856.

Key words: military unit, uprising, battle, Russian empire, Polish kingdom.

---

* Шевченко Борис Леонідович, завідувач науковою редакцією Комунальної установи «Кіровоградське обласне відділення Пошуково-видавничого агентства «Книга Пам'яті України», лауреат обласної краєзнавчої премії ім. Володимира Ястребова, член НСКУ.

У першій половині XIX століття на території Херсонської губернії було створене Новоросійське військове поселення кавалерії. Протягом 1817 – 1821 років у межах Херсонського, Ольвіопольського, Єлисаветградського та Олександрійського повітів губернії були поселені декілька кавалерійських дивізій: Бузька уланська дивізія, 3-тя Українська уланська дивізія та 3-тя Кірасирська дивізія.

Наприкінці грудня 1817 року на територію Єлисаветградського та Ольвіопольського повітів Херсонської губернії почали переселяти 3-ю Українську уланську (легкокінну) дивізію, яка складалася з чотирьох полків, кожен із яких мав свій порядковий номер.

У 1817 р. шляхом виокремлення половини особового складу із 1-го Українського уланського полку був створений 3-й Український уланський полк, який спочатку наприкінці 1828 р. отримав одинадцятий порядковий номер, а потім згідно з указом від 25 червня 1830 року перейменований на Новомиргородський.

У 20–30-х роках XIX ст. Новомиргородський уланський полк входив до складу 3-ї Уланської дивізії, яка разом із 3-ю Кірасирською (важкокавалерійською) та 4-ю Уланською дивізіями складали 3-й Резервний поселений кавалерійський корпус під командуванням генерала від кавалерії графа Івана Йосиповича Вітта. Штаб-квартира 3-го Резервного корпусу розміщувалася у м. Єлисаветград, який із 1829 року став центром Новоросійського військового поселення.

Першим військовим конфліктом, у якому взяли участь улани Новомиргородського полку, очевидно, було придушення російськими військами Польського національного повстання 1830 – 1831 рр., або, як його ще називають в історичній літературі, – Листопадового повстання. Розпочавшись 29 листопада 1830 р. у Варшаві, повстання охопило територію Польщі, а з березня 1831 р. поширилося на Литву, Білорусь і землі Правобережної України.

Наприкінці листопада – на початку грудня 1830 р. 3-й Резервний кавалерійський корпус, яким командував генерал від кавалерії Іван Вітт, потрапив до числа тих військових підрозділів, які були включені до складу російської армії, котра отримала завдання увійти на територію Царства Польського і придушити тамтешнє повстання. Однак слід зауважити, що у цій військовій операції взяли участь не всі дивізії 3-го Резервного корпусу.

У грудні 1831 р. у похід до Польщі вирушили 3-тя Кірасирська дивізія (3 168 чол.) під командуванням генерал-лейтенанта Платона Івановича Каблукова І-го, 3-тя Уланська дивізія (3 483 чол.), якою командував генерал-майор граф Дмитро Єрофійович Остен-Сакен, та 9-та і 10-та кінно-артилерійські бригади (32 гармати, 628 чол.

обслуги) загальне керівництво якими здійснював полковник Корсаков [10, с. 320 – 321]. У місцях постійної дислокації залишилися полки 4-ї Уланської дивізії. За іншими даними перед вступом на територію Польщі у 3-й Кірасирській дивізії нараховувалося 3 494 чол., у 3-й Уланській – 3 181 чол., у двох кінно-артилерійських бригадах – 28 гармат. Також до складу 3-го корпусу на кінець січня 1831 р. були, очевидно, тимчасово включені піврота 20-ї кінної роти з чотирма гарматами та 3-тя бригада 25-ї піхотної дивізії (4 батальйони, 3530 чол.) [3, с. 9].

3-тя Уланська дивізія ввійшла до 3-го Резервного корпусу, який вирушив до Польщі у повному складі. Чотири уланські полки були поділені на дві бригади. 1-а бригада генерал-майора Кизмера складалася з Українського (6 ескадронів, 882 чол.) та Новоархангельського (6 ескадронів, 871 чол.) уланських полків, а 2-а бригада генерал-майора Бердяєва – з Новомиргородського (6 ескадронів, 876 чол.) і Єлисаветградського (6 ескадронів, 854 чол.) уланських полків [10, с. 320 – 321]. Новомиргородським уланським полком командував полковник Лахман.

Згідно із розпорядженням військового керівництва Російської імперії 3-й Резервний кавалерійський корпус повинен був до 15 січня 1831 р. зосередитися неподалік міста Брест-Литовськ. Тут він мав з'єднатися з рештою військових підрозділів російської армії під командуванням фельдмаршала Івана Івановича Дибіч-Забалканського, яка поступово прибувала з різних губерній Російської імперії і зосереджувалася на польському кордоні між Брест-Литовським і Гродно.

Швидкому виступу 3-го Резервного кавалерійського корпусу сприяло те, що восени 1830 р. здійснювалася мобілізація його особового складу. Це було пов'язане з можливою участю корпусу в поході до Західної Європи на допомогу Сполученому Королівству Нідерландів, від якого у цей час відділялася Бельгія. У вересні 1830 р. дивізії 3-го кавалерійського корпусу залишили місця постійного розташування і розквартирувалися у західній частині Подільської губернії. Зокрема 3-тя Уланська дивізія, у складі якої перебував Новомиргородський уланський полк, знаходилася в околицях Летичіва.

У другій половині січня 1831 р. 3-й Резервний корпус розташувався в околицях міста Високо-Литовська. У цей час у корпусі було 6631 кавалериста і 628 солдат з 9-ї та 10-ї кінно-артилерійських бригад [10, с. 320 – 321]. За іншою інформацією кількість особового складу сягала 6 665 чол., без урахування службовців із кінно-артилерійських бригад [3, с. 9].

На початку лютого 1831 р. 3-й Резервний кавалерійський корпус, разом з іншими російськими війська, перейшов кордон і вступив на

територію Царства Польського. Щоб дістатися Варшави, а саме у її напрямку наступала армія фельдмаршала І. Дибіч-Забалканського, треба було подолати природну перешкоду – ріку Західний Буг.

3-й Резервний корпус форсував р. Західний Буг 6 лютого 1831 р. Авангард корпусу, який складався з Новомиргородського і Єлисаветградського уланських полків 2-ї бригади (12 ескадронів, 1 700 чол.), спочатку зосередився біля Дорогичину, а потім, форсувавши ріку біля розташованого північніше від нього с. Гран, прибув 7 лютого до околиць міста Венгрув [5, с. 330 – 331]. Біля 21 години загін генерал-майора Остен-Сакена зайняв місто, відтіснивши ворожі роз'їзди, які, зруйнувавши за собою мости, відійшли за р. Лівець. Однак через деякий час Остен-Сакен, з'ясувавши, що у Венгруві перебувати небезпечно, вирішив 8 лютого відступити до Вротнова, де була хороша позиція для спостереження за переправами через р. Лівець. Поляки, побачивши, що російські війська відступили, відновили переправу і знову зайняли Венгрув. Після цього вони розпочали переслідування загону Остен-Сакена, але після невеликої сутички з російськими уланами змушені були відступити назад. Від взятих у полон поляків генерал-майор Остен-Сакен дізнався, що у розташованому неподалік с. Добре перебуває ціла ворожа дивізія [7, с. 69].

Основні сили 3-го кавалерійського корпусу, розташувавшись неподалік Цехановця, переправилися через р. Західний Буг і зайняли позиції поруч із такими населеними пунктами: 3-тя Кірасирська дивізія біля с. Стердинь, 1-ша бригада 3-ї Уланської дивізії – м. Косув-Ляцький, а підрозділ кінної артилерії – с. Нур. У цей час два ескадрони з 3-ї Уланської дивізії були передані до загону полковника Анрена, який рухався південніше 3-го корпусу від Брест-Литовського у напрямку с. Збучин [5, с. 330 – 331].

8 – 9 лютого 1831 р. російська армія не наступала. Зупинка була вимушеною і обумовлювалася загальною втомою військ, закінченням у солдат провіанту, а відтак необхідністю дочекатися підходу обозів для його поповнення та різкою зміною погодних умов (відбулося стрімке потепління, що спричинило розкисання доріг та танення льодового покриву на річках). У цей день командувач російською армією фельдмаршал І.І. Дибіч-Забалканський зібрав військову раду, яка вирішила, що війська біля с. Нур переправляться на правий берег р. Західний Буг, де місцевість мала меншу болотистість та лісистість, сприяючи таким чином наступальним діям, і потім розгорнуть наступ на Венгрув, Седльце та Варшаву [7, с. 70 – 71].

Впродовж 8 – 11 лютого 1831 р. загін генерал-майора Д.Є. Остен-Сакена перебував у с. Вротнов. 12 лютого улани Новомиргородського

та Єлисаветградського полків, підсилені 1-ю гусарською бригадою з кінною артилерією, залишили село і вирушили у напрямку Венгрува, яким оволоділи, вибивши з нього невелику польську залогу. Поляки, у свою чергу, відступили за р. Лівець і зайняли оборонні позиції на її правому березі. У ніч із 12 на 13 лютого авангардний загін Остен-Сакена успішно атакував польські війська поблизу містечка Лів.

Станом на 14 лютого 1831 р. основні частини російської армії зосереджувалися на рубежі Венгрув – Седльце. 3-й Резервний кавалерійський корпус розташовувався в околицях с. Мокободи. Протягом наступних трьох днів наступальних дій армія фельдмаршала І.І. Дибіч-Забалканського не здійснювала.

17 лютого 1831 р. російська армія відновила свій наступ на Варшаву.

З цього часу загін генерал-майора Остен-Сакена діяв як авангард 1-го піхотного корпусу генерала від кавалерії Петра Петровича Палена, який 17 лютого наступав від Ліва у напрямку міста Калушин. Неподалік Калушина відбувся бій, у якому взяли участь улани Новомиргородського полку. Позицію польських військ (артилерія, кавалерія і піхота) з фронту прикривав невеликий струмок, переправи через який, за винятком однієї, були зруйновані. Місцевість за струмком була покрита густим лісом. Артилерію поляки розмістили таким чином, щоб вона мала змогу вести прицільний вогонь по долині струмка. Біля лісу розташовувалася піхота, а за нею позиції зайняли підрозділи кавалерії. Командування 1-го піхотного корпусу вирішило завдати удару по ворожій обороні з флангів. Поляки виявилися не готовими до такого маневру і почали поступово відступати до Мінська. Водночас командир польської 2-ї піхотної дивізії генерал-майор Франтишек Жимирський наказав полковнику Стаковському із своїм загоном (1-й батальйон 4-го ескадрону Люблінської кінноти та дві гармати) охороняти дорогу Якубів – Містов. Відступаючи з Калушина, загін Стаковського зупинився у Якубові, щоб зайняти там оборону. Однак у цей час його атакував Новомиргородський уланський полк із двома сотнями козаків. Полковник Стаковський змушений був відступити до Містова.

18 лютого 1831 р. Новомиргородський уланський полк, перебуваючи у складі загону генерал-майора Остен-Сакена, залишив околиці Якубова і вирушив у напрямку Дембе-Вельке. Під час цього переходу підрозділи Остен-Сакена знову натрапили неподалік с. Циганка на загін полковника Стаковського. Командир польських військових відмовився здатися. Зав'язався бій. Генерал-майор Остен-Сакен наказав відкрити картечний вогонь, який змусив поляків відступити у розташований поблизу лісовий масив. Загін полковника Стаковського втратив 100 чол. полоненими і 189 чол. вбитими.

Військовий історик, автор двотомного дослідження «Польско-русская война 1831 года», генерал Олександр Казимирович Пузиревський так оцінював результати наступальних дій російської армії 18 лютого 1831 року: «...в этот день русские могли-бы достигнуть лучших результатов, если-бы по промежуточной дороге на Якубов и Цыганку к Гржибовской Воле направлены были более значительныя силы нежели Сакена и Чаадаева. Когда эти войска вытянулись по дороге, то Дибич обратился к стоявшему во главе Новомиргородскаго уланскаго полка полковнику Лахману с вопросом понимает-ли он всю важность этого движения. На это Лахман ответил, что настолько понимает, что желал-бы иметь за собою вместо пяти двадцать пять батальонов, но Дибич, имевший в виду нанести сразу решительный удар полякам и пренебрегший второстепенными успехами, не обратил должного внимания на названную дорогу; решительнаго удара сразу нанесено, как увидим, не было, а случай к частным успехам, подготовляющим решительный удар, напрасно были упущены» [7, с. 87].

19 лютого 1831 р. відбувся бій в околицях корчми Варва, яка розташовувалася на захід від села Дембе-Вельке. У цій битві взяли участь улани Новоархангельського і Єлисаветградського уланських полків, котрі на той час входили до авангардного загону, на чолі якого був командир 1-ї гусарської дивізії 1-го піхотного корпусу генерал-лейтенант Павло Петрович Лопухін. Очевидно, що улани Новомиргородського полку (6 ескадронів, 857 чол.) участі у битві не брали, а перебували у цей час разом 2-ю гренадерською дивізією і бойовим артилерійським резервом біля Мілосни. Відомо, що 2-га гренадерська дивізія прибула під Варву лише увечері 19 лютого, коли бій вже закінчився і поляки відступили у напрямку Великого Грохова.

Тим часом із північного сходу на Варшаву наступав Гренадерський корпус генерала князя Івана Леонтійовича Шаховського. Вирушивши на початку лютого 1831 р. із-під Ковно, основні частини цього корпусу 17 лютого прибули до Ломжі. 18 лютого князь Шаховський наказав корпусному авангарду під керівництвом командира 1-ї бригади 1-ї піхотної дивізії 1-го піхотного корпусу генерал-майора Карла Єгоровича Мандерштерна захопити розташовані південніше Ломжі населені пункти: Остроленку, Пултуск і Сероцк. Після битви під Варвою фельд-маршал Іван Дибіч-Забалканський надіслав командуючому Гренадерським корпусом наказ прямувати на з'єднання з основними частинами російської армії. Назустріч військам князя Шаховського був відправлений загін генерал-майора Дмитра Остен-Сакена, який складався з одного батальйону єгерів, Єлисаветградського уланського полку та двох гармат і роти саперів. Цей загін повинен був, рухаючись

дорогою з Праги у Пултуск, дістатися Зегржа і оволодіти тамтешнім мостом через ріку Нарев. Зі сторони Варшави, де розташовувалися польські війська, загін генерал-майора Остен-Сакена прикривав Новомиргородський уланський полк із двома гарматами. Його командир – полковнику Лахману було наказано вирушити з Кобилки до Рембельцизни, де зайняти оборону і не допустити удару поляків з півдня по позиціях Остен-Сакена у Зегржі.

Міст через р. Нарев поблизу Зегржа обороняли два польських батальйони. Оцінивши ворожі позиції, генерал-майор Д.Є. Остен-Сакен вирішив, що польські укріплення зручніше штурмувати з протилежного берега р. Нарев, де якраз розміщувалися підрозділи з авангардного загону генерал-майора І.Є. Мандерштерна, і відступив до Кобилки. З часом Остен-Сакену було наказано, включивши до свого загону козацький полк та уланів із Новомиргородського полку, знову захопити міст біля Зегржа. За потреби його мав підтримати авангард генерал-майора Мандерштерна, який станом на 23 лютого перебував у Сероцьку. Власне, сталося так, що саме загін генерал-майора Мандерштерна і оволодів мостом через р. Нарев. Поки генерал-майор Остен-Сакен прямував до Зегржа з Кобилки, авангардні частини Гренадерського корпусу князя Шаховського атакували тамтешню польську залогу. Так, карабінерна бригада, перейшовши р. Нарев біля Сероцька, здійснила наступ на Зегрж з лівого берега, а генерал-майор Мандерштерн – з правого берега. Результатом цієї атаки стало те, що поляки відступили і майже не зруйнували міст, який охороняли. Вже після того, як загін Мандерштерна зайняв Зегрж і приступив до відбудови моста, сюди прибув генерал-майор Остен-Сакен.

Увечері 11 лютого по відновленому мосту через р. Нарев переправилися основні частини Гренадерського корпусу і розташувалися в околицях Непорента. У той же час командувач польськими військами Юзеф Хлопіцький відправив у напрямку Радзиміна кавалерійську дивізію з стрілецьким батальйоном, батальйоном лінійної піхоти та з двома гарматами. Командир цього загону генерал Антоній Янковський отримав завдання доставити у Варшаву бойові та продовольчі запаси, які знаходилися у Радзиміні.

Прямуючи до Радзиміна, генерал Янковський вирішив атакувати російські війська біля Непорента. Польський командир не знав, що там розташовується цілий Гренадерський корпус, а був переконаний у присутності лише невеликого загону генерал-майора Дмитра Остен-Сакена. Вранці 24 лютого поляки здійснили наступ, але під тиском ворога змушені були швидко відступити на Слупно. Для їх переслідування князь Шаховський відправив загін Остен-Сакена, який згодом

мав приєднатися до основної частини Гренадерського корпусу, котра прямувала до Бялоленки. Князь Шаховський, проігнорувавши наказ командувача російською армією фельдмаршала Івана Дибіч-Забалканського залишатися 24 лютого у Непоренті, а 25 лютого перейти до Кобилки, вирішив атакувати польські позиції біля Бялоленки. Надвечір 12 лютого російські війська після запеклого бою зайняли вказаний населений пункт. Новомиргородський уланський полк не брав участь у цій битві, оскільки перебував у складі загону Остен-Сакена, який безрезультатно переслідував польські підрозділи Янковського. До Бялоленки новомиргородські улани прибули лише пізно ввечері 24 лютого, коли бій вже завершився.

Увечері 24 лютого князь Шаховський відправив донесення фельдмаршалу І. Дибіч-Забалканському про успішне заняття Бялоленки. Головнокомандувач російської армії, отримавши цю звістку, відразу направив до князя свого ад'ютанта з розпорядженнями щодо його подальших дій. Князю Шаховському було наказано зупинити наступ своїх військ і уникати боїв із поляками. Окрім того, фельдмаршал повідомив князя, що він незадоволений його діями щодо оволодіння Бялоленкою, бо за початковим задумом Гренадерський корпус не повинен був видавати своє місце розташування до вирішальної битви. Однак князь Шаховський і цього разу не виконав наказ вищого командування. Вранці 25 лютого підрозділи його корпусу залишили Бялоленку і почали відступ до Марки для з'єднання з основною армією. Загону генерал-майора Дмитра Остен-Сакена було наказано прикривати відступаючі війська від атак поляків.

Тим часом фельдмаршал Іван Дибіч-Забалканський, вирішивши, що війська князя Шаховського можуть бути повністю розбиті ворогом, наказав головним силам російської армії вранці 25 лютого розпочати наступ на польські позиції під Гроховим. Так почалася одна з найбільших битв російсько-польської війни 1830 – 1831 років. Дієву участь у Гроховській битві взяли Український і Новоархангельський уланські полки 3-ї Уланської дивізії та Орденський, Стародубський, Принца Альберта і Новгородські кірасирські полки 3-ї Кірасирської дивізії [7, с. 105 – 107]. Натомість 2-га бригада (Новомиргородський і Єлисаветградський уланські полки) 3-ї Уланської дивізії під час битви під Гроховом перебувала разом з Гренадерським корпусом князя Шаховського біля міста Марки. Війська Шаховського прибули на поле бою лише у другій половині дня 25 лютого. Вже згадуваний військовий історик О. Пузиревський так описав появу гренадерів: «Дибич, обрадований прибуттям кн. Шаховського, не делаая никакого упрека за медленность его движения, объявил гренадерам, что честь довершения

победы предоставляет им. Приказав сложить ранцы, он сам повел их в боевые линии, имея впереди, в голове колонны, наступавшую от колонии Эльснер, бригаду Муравьева с уланами. Когда гренадеры подошли к неприятельской позиции день уже склонялся к вечеру – было около 5 часов. Гр. Дибич, после некоторого колебания, приказал прекратить бой и войскам расположиться на биваках в одной версте от Праги» [7, с. 108].

Гроховська битва 25 лютого 1831 р. закінчилася тактичною перемогою російської армії. Польське військо хоча й зазнало поразки (до 12 000 чол. убитими), але все ж таки зуміло уникнути повного розгрому і, відступивши безпосередньо у межі Варшави, зберігало свою боєздатність. Російська армія, у свого чергу, також зазнала серйозних втрат (до 9 400 чол. убитими) і використала майже весь запас боеприпасів та продовольства. Враховуючи ці обставини, а також те, що поляки під Варшавою мали хороші укріплення, а санітарний стан російської армії та погодні умови не сприяли наступальним діям, фельдмаршал Іван Дибіч-Забалканський вирішив не штурмувати столицю Царства Польського. Згідно з його розпорядженням російські корпуси і дивізії після Гроховської битви були розквартировані південно-східніше Варшави. 3-тя Кірасирська дивізія була розміщена на постій в околицях Гавроліна, Ласкаржева та Соболева. Український і Новоархангельські уланські полки 3-ї Уланської дивізії розташуватися біля Мацейовіце [7, с. 115].

Два інших уланських полки 3-ї Уланської дивізії – Новомиргородський і Єлисаветградський – продовжували перебувати у загоні генерал-майора Дмитра Остен-Сакена, особовий склад якого не був розквартирований, а отримав інше завдання. 27 лютого 1831 р. генерал-майору Остен-Сакену було наказано на чолі загону, до якого, окрім вказаних полків із вісьмома гарматами, увійшли 1-а бригада 2-ї піхотної дивізії і три козацькі полки, наступати на Зегрж. Загін Остен-Сакена таким чином мав би забезпечити безперешкодне форсування, тамтешнім мостом, р. Нарев 1-ю гвардійською дивізією, яка у цей час прямувала з Остроленки до району зосередження основних частин російської армії.

2 березня 1831 р., після невеликих сутичок із поляками, генерал-майор Д.Є. Остен-Сакен повідомив фельдмаршалу І.І. Дибіч-Забалканському, що, за словами місцевих жителів, поблизу Цеханова і Пшасниша знаходиться 6 тис. народного ополчення, а біля Плонська – 8 тис. регулярного війська. Головнокомандувач російської армії наказав командиру 6-го піхотного корпусу генералу Григорію Володимировичу Розену направити у район вказаних населених пунктів 24-ту і 25-ту піхотні дивізії та Литовську уланську дивізію. 3 березня ці

дивізії прибули у Зегрж, а загін генерал-майора Остен-Сакена перейшов до Насельська. Згодом виявилося, що ні народного ополчення, ні регулярної армії біля зазначених міст немає і війська на чолі з генералом Розеном повернулися назад.

Натомість генерал-майор Дмитро Остен-Сакен отримав завдання забезпечувати порядок на території тогочасного Плоцького воеводства, зокрема не допускати формування загонів народного ополчення та охороняти дорогу із міста Ковно. Виконуючи поставлені завдання, генерал-майор Остен-Сакен наказав підпорядкованим йому підрозділам наступати спочатку на Голиміну, а звідти – на Остроленку. Маршрут загону пролягав вздовж р. Вкра, через яку було декілька мостів біля Колозаба, Сохочіна та Малужина, котрі знаходилися під контролем поляків. 7 березня 1831 р. генерал-майор Остен-Сакен направив до Лелевого дві роти піхоти з ескадроном кавалерії, які повинні були переконати поляків у тому, що саме в цьому напрямку наступатиме увесь загін. А тим часом для атаки польських військ у Малужину з Насельська вирушили чотири ескадрони Новомиргородського уланського полку разом із 70 козаками. Ось як військовий історик О. Пузиревський описав бій російських уланів з поляками у Малужині: «Лахман, один из способнейших кавалерийских офицеров, 24-го быстро подошел к Малужину, прикрываясь со стороны Вкры казачьими разбедами, и выслал офицера генерального Штаба с 50 казаками, чтобы разрушить мост в тылу селения, что было быстро исполнено, и потому два неприятельских уланских полка, находившихся на противоположном берегу речки, не могли придти на помощь к Малужину. Между тем Лахман спешил всех карабинеров и направил по эскадрону справа и слева на селение, приказав быстро туда врываться и отрезать полякам отступление. Находившийся в Малужине отряд майора Венгродского в 500 косиньеров потерпел решительное поражение; часть его истреблена, другая утонула в реке, а остальные в числе 200 чел с Венгродским попались в плен» [7, с. 116 – 117].

Після цієї перемоги Новомиргородський уланський полк у ніч із 7 на 8 березня 1831 р. прибув до Голиміни і з'єднався з іншими підрозділами загону Остен-Сакена. 8 березня загін у повному складі відправився до Остроленки, яку зайняв без бою цього ж дня. Таким чином, генерал-майор Дмитро Остен-Сакен виконав доручене йому фельдмаршалом Дибіч-Забалканським завдання. Ставши на постій в Остроленці, Остен-Сакен наказав вислати у різних напрямках роз'їзди, які мали вести розвідку.

Очевидно, протягом березня – середини квітня 1831 р. Новомиргородський уланський полк перебував у складі загону Остен-Сакена,

який базувався в околицях Остроленки. Станом на 13 квітня у 2-й бригаді 3-ї Уланської дивізії нараховувалося 12 ескадронів, у яких було 1 466 кавалеристів.

Через деякий час, у середині травня 1831 р., 2-га бригада 3-ї Уланської дивізії перебувала в розпорядженні Августівського тимчасового губернатора і розташовувалася у м. Тикоцин. На цей час у бригаді було 8 ескадронів і 930 чол. особового складу. Наприкінці травня 4 ескадрони 2-ї бригади були переведені у Білосток для підсилення тамтешнього гарнізону. Станом на 26 червня 1831 р. 2 ескадрони (380 чол.) Новомиргородського полку перебували у Білостоці, а решта його ескадронів входила до загону генерала графа Дмитра Дмитровича Курuti.

19 червня 1831 р. три ескадрони (371 чол.) Новомиргородського уланського полку під командуванням полковника Лахмана брали участь у битві на Понарських висотах під м. Вільно. В обороні російських військ новомиргородські улани займали дорогу із Гродно, вздовж р. Ваки. Під час бою, коли була відбита атака ворога, командувач російських військ генерал-лейтенант Д.Є. Остен-Сакен перевів на правий фланг кінноту, розмістивши її у дві лінії: Оренбурзький полк – у першій, а Новомиргородський полк – у другій. У ході зосередження оренбурзьких уланів ворожі війська провели наступ, змусивши їх відступити. У той же час поляків безуспішно атакували улани Новомиргородського полку. Надалі Оренбурзький полк продовжив бій із польськими військами, але змушений був поступово відступати. Згодом із-за артилерійської батареї з'явилася російська піхота, яка відкрила по поляках вогнепальний вогонь і за підтримки новомиргородських уланів примусила їх поспіхом відступити. У підсумку битва на Понарських висотах закінчилася перемогою російської армії, яка втратила вбитими і пораненими до 364 чол. Поляки, у свою чергу, втратили біля 600 чол. вбитими і 600 чол. полоненими [7, с. 327].

28 червня 1831 р. Новомиргородський уланський полк (4 ескадрони, 448 чол.) вибив поляків із Янова і оволодів цим населеним пунктом. Слід відзначити, що у цей час полк входив до авангардного загону правої колони російської армії під командуванням генерала графа Петра Олексійовича Толстого, яка переслідувала польські війська, що відступали.

Згодом Новомиргородський уланський полк разом із Єлисаветградським полком увійшов до другого ешелону корпусу, яким командував генерал барон Купріян Антонович Крейц. Вказаний корпус рухався у напрямку Варшави, де зосереджувалися головні сили російської армії. Після штурму і взяття 8 вересня 1831 р. російськими військами

Варшави, Новомиргородський полк розташувався в околицях столиці Царства Польського.

Через деякий час новомиргородські улани брали участь в облозі фортеці Модлін. У кінці вересня – на початку жовтня 1831 р. Новомиргородський (4 ескадрони, 399 чол.) і Єлисаветградський (4 ескадрони, 422 чол.) полки входили до складу корпусу генерал-лейтенанта Євгенія Олександровича Головіна, якому новий командувач російської армії фельдмаршал Іван Федорович Паскевич наказав оволодіти Модліном [8, с. 70]. На початку жовтня гарнізон Модлінської фортеці капітулював. У той же час головним силам російської армії вдалося витіснити ворожі війська за межі Царства Польського, на територію Пруссії та Австрійської імперії, що ознаменувало остаточне закінчення Польського національного повстання 1830 – 1831 років.

Література:

1. Ведомость о расположении и состоянии войск действующей армии к 1 апреля 1831 года // Пузыревский А.К. Польско-русская война 1831 г. в двух томах. Т. 2. Приложения. – Спб., 1890. – С. 21.
2. Ведомость о расположении и состоянии войск действующей армии к 3-му мая 1831 года // Пузыревский А.К. Польско-русская война 1831 г. в двух томах. Т. 2. Приложения. – Спб., 1890. – С. 31.
3. Ведомость о расположении и состоянии войск Действующей армии при пограничных пунктах к переходу в Царство Польское 23 и 24 января 1831 года // Пузыревский А.К. Польско-русская война 1831 г. в двух томах. Т. 2. Приложения. – Спб., 1890. – С. 9.
4. Воспоминания о польской войне 1831 года. Из записок покойного Н.Д. Неелова. – С.-Петербург, 1878. – 290 с.
5. Краткое обозрение распоряжений для вступления русских войск в Царство 24 и 25 января (5 и 6 февраля) 1831 года // Смит Ф.И. История Польского восстания и войны 1830 и 1831 годов в трех томах. Т. 1. – СПб., 1863. – С. 330 – 331.
6. Подкрепления следовавшие под начальством генерала барона Крейца // Пузыревский А.К. Польско-русская война 1831 г. в двух томах. Т. 2. Приложения. – Спб., 1890. – С. 59.
7. Пузыревский А.К. Польско-русская война 1831 г. в двух томах. Т. 1. – Спб., 1890. – 440 с.
8. Силы оставленного пред Модлином корпуса, под начальством генерал-лейтенанта Головина, 18 – 30 сентября 1831 года // Пузыревский А.К. Польско-русская война 1831 г. в двух томах. Т. 2. Приложения. – Спб., 1890. – С. 70.
9. Смит Ф.И. История Польского восстания и войны 1830 и 1831 годов в трех томах. Т. 1. – СПб., 1863. – 497 с.
10. Состояние Российско Императорской армии при вступлении в Царство Польское 6 Февраля (25 Января) 1831 г. // Смит Ф.И. История Польского восстания и войны 1830 и 1831 годов в трех томах. Т. 1. – СПб., 1863. – С. 337.

МАТЕРИКОВЕ МАЛАНЮКОЗНАВСТВО: РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ПРАКТИК

У статті робиться стислий огляд процесу формування регіональних маланюкознавчих осередків із окресленням стратегічних напрямів дослідження життєпису й творчого доробку Євгена Маланюка (генеза художнього мислення митця, націоцентризм і європейськість як головні якості його поетичного світу, необароковий пафос історіософізму, амбівалентність рацію та емоцію, апокаліптичність світосприйняття як основа візіонерства й міфологізму тощо). Також простежується думка про остаточне утвердження маланюкознавства як самостійного сегмента українського літературознавства та беззаперечної реконструкції цілісного національного літературного процесу.

Ключові слова: амбівалентність, апокаліптичність, візіонерний, елітарність, ідеософія, інтертекст, історіософія, міфологічний, націоцентризм.

This article is a brief overview of formation process of regional centers of Malanyuk study outlining strategic areas of biography and oeuvre research of Eugene Malanyuk (genesis of creative thinking of the artist, national centrism and Europe anism as the main qualities of his poetic world, neo-baroque pathos of historiosophism, ambivalence of ratio and emotio, apocalypticity of world view as visionary and mythological basis etc). The idea of final approval of Malanyuk study is traced as an independent segment of Ukrainian literature and unquestioning reconstruction of holistic national literary process.

Key words: ambivalence, apocalypticity, visionary, genesis, elitism, ideosophia, intertext, historiosophia, mythological, national centrism.

Сьогодні, незважаючи на, здавалося б, всеохопний аналіз поетичної, прозової та літературно-критичної спадщини Є. Маланюка, проведений науковцями зарубіжжя та України, проблема вивчення творчого доробку поета продовжує залишатися актуальною. Тому метою розвідки постає стислий огляд процесу становлення, розвитку й централізації дослідницьких практик вчених материкової України за регіональним принципом.

Найпершим і найбільш продуктивним на початок 1990-х років став львівський осередок – кафедра української літератури імені академіка М. Возняка Львівського національного університету імені Івана

* Яровенко Тетяна Сергіївна, кандидат філологічних наук, викладач української літератури Харківського кооперативного торгово-економічного коледжу.

Франка. Її члени – М. Крупач, Т. Салига, Л. Сенік – в українському літературознавстві постають, фактично, піонерами у вивченні еміграційної долі Є. Маланюка та особливостей його лірики.

Варто зауважити, що від кінця 1980-х років, коли в результаті поступового відкриття гуманітарних «кордонів» уперше стала доступною інформація про українську літературу в екзилі й розпочалася реконструкція цілісного національного літературного процесу, саме Львів номінувався *de facto* його провідним центром. Найвагоміших причин цього кілька: а) потужний науковий склад ЛНУ; б) багатий архів літературних та літературознавчих видань 1920–1930-х років, у яких публікувалися твори митців-емігрантів, а також репресованих радянською владою письменників; в) безпосередня територіальна близькість до закордонного світу, що сприяло підтримці навіть за радянських часів інтелектуальних і творчих зв'язків із українською діаспорою. Із початком т. зв. перебудови цей процес посилювався і значно розширився.

Лідером маланюкознавства на Галичині став Т. Салига, дебютувавши 1991 року студією «З Україною в серці: Штрихи до портрета Євгена Маланюка» [13, с. 56–64]. Саме йому належить чи не найчисленніша бібліотека праць, присвячених постаті «імператора залізних строг». У площині дослідницьких інтересів Т. Салиги – факти творчої біографії митця, пов'язаної переважно з Галичиною [20, с. 111–116] та еміграційним польсько-чеським періодом [19, с. 130–137], тематичні обрії лірики, образна система творів, стильові особливості манери поета тощо [15, с. 154–184; 17, с. 139–145; 21, с. 5; 22, с. 41–51].

1992 року вийшло друком перше в Україні зібрання лірики Є. Маланюка «Поезії», упорядником якого й автором передмови був Т. Салига [14, с. 3–30]. У ній вчений подав ескіз літературного портрета митця, окресливши стратегічні напрямки вивчення цієї постаті у майбутньому, зокрема: реконструкція життєвого і творчого шляху, роль малої батьківщини й родини у формуванні націоцентризму поета, генеза та еволюція його художнього мислення, Є. Маланюк і вісниківство, Є. Маланюк і Празька поетична школа, генеза та динаміка творчості й світогляду митця, компаративістські аспекти формування генеральних образів лірики художника слова, зокрема образу України, встановлення інтертекстуальних зв'язків тематично-образної системи поетичного світу (російська література, чеська, польська традиції, вплив ідеології націоналізму Д. Донцова тощо), вивчення прозової спадщини Є. Маланюка, що передбачало створення портрета Маланюка-критика, літературознавця, культуролога.

Подальша дослідницька діяльність Т. Салиги була присвячена обсервації окреслених 1992 року напрямків осмислення багатогранної

особистості Є. Маланюка. Загальновідомими стають праці: «Високе світло: Літературно-критичні студії» [16], «Імператив: (Літературознавчі статті, критика, публіцистика)» [18], «Воздвиження храму» [25]. Особливістю студій Т. Салиги є те, що автор ставив за мету реконструювати літературні портрети добре відомих на Заході і майже невідомих до 1990-х років на Батьківщині письменників (С. Гординського, Ю. Дарагана, Б. Кравціва, Н. Лівницької-Холодної, О. Лятуринської, Галі Мазуренко, Є. Маланюка, О. Стефановича, В. Яніва та ін.), створивши водночас загальну панораму українського мистецького процесу 1920–1930-х років у Галичині та в екзилі. У них постає Є. Маланюка репрезентована як одна із найзнаковіших в еміграційному літературному процесі. Поет постає в тісних творчих і особистісних зв'язках із митцями в еміграції та на підрадянській Україні, його творчість осмислюється у контексті розвитку діаспорної літератури. Зокрема особливу увагу дослідник приділяє створенню уявлення про стильове розмаїття еміграційної лірики, у контексті чого окреслює стильові домінанти поезії Є. Маланюка. Варто зазначити, такий властиво естетичний підхід до реконструкції національного літературного процесу, що передбачає осмислення художніх пошуків поетів Галичини та еміграційного кола, був започаткований ще М. Ільницьким у дослідженнях «Західноукраїнська і емігрантська поезія 20–30-х років» [4], «Література українського відродження: Напрями і течії в українській літературі 20-х – поч. 30-х рр. XX ст.» [5], «Від «Молодої Музи» до «Празької школи» [6] та ін. У них автор прагнув визначити стильову домінанту лірики митця (неоромантизм, символізм), простежити генезу його творчої манери, через компаративістські зіставлення окреслити джерела знакових образів лірики Є. Маланюка. Окрім цього, методологічний принцип досліджень М. Ільницького і Т. Салиги дозволив побачити ідейно-духовну, естетичну близькість націотворчої лірики Є. Маланюка (та й загалом еміграційної поезії 1920 – 1930-х років) аналогічним шуканням у польській та чеській літературах цієї доби, вписуючи українську літературу у світовий контекст, а також подивитися, наприклад, на феномен «Празької школи» як результат державницьких і націософських концепцій, актуальних на початку XX століття.

Повертаючись до наукового доробку Т. Салиги, зауважимо, що своєрідним дослідницьким підсумком («маланюкознавчим резюме») багатолітніх розмислів літературознавця над творчістю й особистістю Є. Маланюка стали персоналізовані монографічні праці «Вогнем пречистим» (2004) [23] та «...І той вогонь, що не згаса...» (2013) [24]. У них постають різні іпостасі Є. Маланюка – історіософа й державника, митця й критика. Є. Маланюк розглядається автором студій у контексті

тісних духовних зв'язків із попередньою літературною традицією (діалог поета із П. Кулішем, Т. Шевченком, І. Франком), його сучасниками (М. Рильський, П. Тичина, пражани). Це дозволяє дослідникові простежити за динамікою світогляду й художнього світу поета й критика, за естетикою його образів і жанрів. Особливим досягненням ученого стало осмислення поетичного та прозового спадку митця як цілісності та визначення потужного виховного й світоглядно-формотворчого потенціалу його творів, актуальних для сучасної України.

Значний внесок у маланюкознавство здійснив і М. Крупач, котрий, використовуючи біографічний, порівняльний, історико-культурний методи, здійснив реконструкцію першопочатків поетичного шляху Є. Маланюка, дослідив його таборову творчість, зробив вагомі уточнення щодо хронології появи творів митця, проаналізував та описав естетичні чинники націософського пафосу лірики поета, вказав на потужний виховний потенціал його доробку [8, с. 128–134].

Окремим напрямком досліджень галицького осередку маланюкознавства стало вивчення вісниківства як ідейно-художнього феномена 1920 – 1930-х років, в контексті якого вчені торкаються й долі та творчості Є. Маланюка (М. Крупач, Л. Сенік). Варто зауважити, що з кінця 1990-х років львівське коло науковців, які досліджували феномен еміграційної творчості українських митців, значно розширилось, його лави поповнили дрогобицькі дослідники. У Дрогобичі було створено науково-ідеологічний центр імені Д. Донцова, співробітниками якого стали літературознавці П. Іванишин та О. Баган. Коло їхніх інтересів – це феномен «вісниківства», націоцентризм та елітарність творчості митців, близьких Д. Донцову та «ЛНВ», у тому числі й постать Є. Маланюка як поета й мислителя. Вагомими здобутками науковців стали розвідки, присвячені естетичним факторам формування націоцентричного пафосу та виховання патріотизму, виявленим у ліриці та прозі Є. Маланюка (О. Баган) [2]. Зосібна варто згадати ґрунтовну монографічну працю П. Іванишина «Національно-екзистенціальна інтерпретація (основні теоретичні та прагматичні аспекти)» [3], у якій автор на основі герменевтичного підходу сформулював і описав принципи національно-екзистенційного осмислення явищ національної літератури. Зокрема цей новаторський підхід був застосований для визначення національно ідентичних мікротем, ідеологем, маркерів літературної та теоретико-критичної практики Є. Маланюка. П. Іванишин розглядає засади есеїстики митця як стратегії політичної герменевтики, вперше визначає авторський підхід до оцінки художніх явищ як «національний підхід», що дозволило Є. Маланюкові сформулювати концепцію малоросійства (визначити його індикатори у творчості й

мисленні митців), описати націоцентризм як ідеологічну складову в оцінці естетичних феноменів, визначити стрижень авторської концепції елітарності. Учений простежив за функціональністю такого підходу Є. Маланюка на прикладі розкриття есеїстом таємниць геніальності, духовної складової, ментальної впливовості та естетичної цінності Т. Шевченка («Маланюкова «шевченкіана»). Окрім того, П. Іванишин простежив за принципами реалізації «національного підходу» в поетичній творчості цього майстра слова. Застосовуючи герменевтичний підхід, дослідник з'ясував внутрішню сутність системи художніх образів поета в контексті вираження ним суті національного духу й національного світогляду.

Пошуки науковців Галичини органічно доповнюються розвідками столичних учених або близькими до них за дослідницьким ареалом літературознавцями. Безсумнівно, говорити про окрему маланюкознавчу школу в Києві не можна, бо в студіях учених творча постать Є. Маланюка є однією в ряду літературних феноменів міжвоєнної доби, проте вони дозволяють робити певні спостереження й узагальнення щодо динаміки становлення естетичної системи української літератури цього часу. Зауважмо, що наукові студії галичан мають певний ідеософський акцент у дослідженнях творчості митця, чого не спостерігаємо у студіях «киян». У працях останніх переважає власне естетичний підхід в оцінці художніх феноменів. У цьому аспекті знаковими є наукові розвідки О. Астаф'єва, зокрема його монографічне та докторське дослідження «Лірика української діаспори: еволюція художніх систем» [1], що стала методологічним продовженням студій М. Ільницького, Т. Салиги, Н. Мафтин. Автор здійснив структурно-семіотичну інтерпретацію лірики української еміграції, визначив природу зміни стильових моделей в історичному проміжку 1945 – 1990 рр. та описав закони семантичних трансформацій, якими варіюють письменники у межах однієї й тієї ж системи, вказав на те, як «часткові» моделі світу вписуються в єдиний контекст української літератури ХХ ст. і світової загалом. Тобто вчений запропонував специфічний підхід до оцінки естетичних набутків митців як певного дискурсу, детермінованих застосованим у дослідженні структуралістським підходом до вивчення художніх явищ. О. Астаф'єв наголошує на тому, що певна ідейна домінанта формує стильову стратегію твору митця, диктує певну стильову манеру. У цьому контексті автор пропонує розглядати творчість Є. Маланюка крізь призму катастрофізму як естетичної стратегії, що формувала необароковий пафос його лірики («Необароко: катастрофізм як дискурс»). Дослідник інтерпретує історіософізм Є. Маланюка як катастрофізм – загострене (апокаліптичне) відчуття конечності буття.

Зовнішніми факторами його становлення була нестабільність часу (війни, революції, нагнітання духовної стагнації, посилення психологічної тривожності). У ліриці зазначені емоційні переживання поета втілились, на думку О. Астаф'єва, в есхатологічній стратегії поетичної образності й тематики, а також у декадентській риторичній й настроєвості його лірики. Саме цим дослідник вперше пояснив амбівалентність рацію та емоцію в ліриці Є. Маланюка. Зокрема, застосовуючи компаративістський підхід в аналізі візіонерських інтенцій творів Є. Маланюка (зіставляє їх із поезією Л. Мосендза), вчений визначає опозиції, характерні для дискурсу катастрофізму митця, і які, у свою чергу, визначають необарокові інтенції його лірики: тіло – душа («Уривок з поеми»). Отже, вперше науково обґрунтовано естетичну значущість тілесності (криваві сторінки історії, образ України-блудниці) у поетичному світі Є. Маланюка як засобу вираження авторських історичних переживань загалом і національних катаклізмів зокрема.

Ознакою необароковості лірики Є. Маланюка, на думку О. Астаф'єва, є й дискурс нації, репрезентований у поетичному доробкові митця. Застосовуючи прийоми постколоніальної критики, науковець пояснює вагомість і значущість для художнього світу поета заакцентованості на епопейних катастрофах – війнах, поразках, сутичках, які лірик міфологізує, а їхнє зображення сповнює експресивністю й трагізмом.

Катастрофізм як світоглядна домінанта, на думку вченого, зумовив і символічну природу поезій Є. Маланюка: вагомість абстрактних символів, характерних для необарокової поетики (Простір, Доля, Історія, Космос, Доба), антитетична символічна система, яка репрезентує емпіричний світ (Мати, Україна, степ). Цим же пояснюється й світоглядно-естетична концепція митця: першочерговим завданням, обов'язковою умовою, фактором визначення естетичної цінності художнього твору Є. Маланюк-поет і критик вважав «готичний» ріст від матеріального до духовного, прорив за межі емпіричного буття духа й наближення до Абсолюту.

До цих розмислів і висновків у своєму дослідженні наближається й В. Моренець, котрий розглядає творчість Є. Маланюка у контексті модерністських шукань початку століття («Національні шляхи поетичного модерну першої половини ХХ ст.: Україна і Польща» [10]), розробляє теорію апокаліптичності мислення поетів цього часу, що було зумовлено суспільною нестабільністю та загальним песимістичним настроєм, який запанував у Європі на початку ХХ століття. Хоча дослідник про Є. Маланюка згадує побіжно, проте робить присутнє відкриття щодо специфіки сприйняття ним дійсності – катастрофізму, наслідком чого стало візіонерство у творчості. Пізніше ці розмисли

вченого знайдуть підтвердження і ґрунтовну розробку у праці О. Кухар «Міф у художньому світі Є. Маланюка».

Кінець ХХ – поч. ХХІ ст.ст. позначений появою цілісних досліджень творчого доробку Є. Маланюка материковими літературознавцями. Так, дисертація О. Прохоренко «Творчість Євгена Маланюка і «празька школа» українських поетів» [12] спрямовується на вивчення творчої індивідуальності Є. Маланюка на тлі історичного й мистецького життя української еміграції 20 – 30-х років. Аналіз поетичної манери, підсвідомих першоімпульсів письменника, модифікацій «вічних образів» здійснюється дослідницею на основі зіставлення мистецьких реакцій «пражан» на ті самі події історичного життя та шляхом висвітлення нонконформістського пафосу словесно-образного резистансу радянському тоталітаризмові. Акцентованими в роботі постають категорія «національного», що було визначальним для поетичної свідомості Є. Маланюка; концепт «ступу» як джерелотворчий компонент поезії митця; морально-етичне поняття «лицарства» (чин, культ героїчного) як особистісна властивість Є. Маланюка й визначальна прикмета його поетичного простору; трагізм світовідчуття (як властивість світогляду «пражан» загалом) і його трансформація в художньому світі поета; творення міфу України як поетична стратегія «празької поетичної школи», оскільки образи героїчного минулого були виявом волі та уяви поетів зазначеного спрямування.

Міф України, побудований у Маланюковій поезії, – багатокомпонентний та багатозначний конструкт. Принципом його побудови, на переконання О. Прохоренко, була переважно гіперболізація якихось подій у давній та новітній історії України, тому логічна конкретність зазначеному міфу не притаманна. Образ України складала вільна композиція прикладів, топосів та символів, насичена емоціями, що промовляла до уяви читача, даючи йому можливість відчутти єдність з етносом, із заселеною ним територією та легендарним минулим.

О. Прохоренко з'ясовано моделі засвоєння Маланюком-ліриком досвіду західноєвропейської культури (використання міфологічних, світових образів, сюжетів і мотивів, засвоєння поетичного досвіду французьких символістів – Ш. Бодлера, П. Верлена, А. Рембо), зв'язок лірики митця із практикою польських «скамандритів», чеських поетів (Й.-С. Махара), представників російського «срібного віку» А. Ахматової, М. Гумільова, М. Кузьміна, О. Мандельштама. Звідси простежуються дві якості поетичного світу Є. Маланюка – націоцентризм і європейськість та обґрунтовується думка про те, що поет розробив власну естетичну систему, побудовану на засадах мистецької традиційності, культові героїзму, релігійності. Взагалі Маланюкові було притаманне гармонійне поєднання високої ідейності з досконалою формою.

У дисертації докладно висвітлюються естетичні прикмети «олітературнення» історіософської концепції Є. Маланюка, основні положення якої формувались під впливом доктрини В. Липинського, побудованої на засадах ідей месіанізму, традиціоналізму, аристократизму й монархізму, хоча ця думка залишається спірною, оскільки ближчим Є. Маланюкові, за свідченням сучасників та еволюцією самого поета, був Д. Донцов. Також на основі зв'язків між лірикою та публіцистикою й літературознавчими працями автора осмислюється поетичне втілення парадигми духовної боротьби з малоросійщиною.

Дослідження категорії «національне» знаходить своє продовження в дисертаційній роботі О. Кривчикової «Національний міф» та його трансформація в українській емігрантській поезії (на прикладі «празької школи») [7]. Авторка, послуговуючись принципами і прийомами архетипної критики, досвідом ритуально-міфологічної школи, визначає коло міфологем, завдяки яким «пражани» творили «національний міф». У контексті творчої практики «пражан» (лірика, публіцистика) торкається і творчості Є. Маланюка, зокрема: звертається до Маланюкової інтерпретації поняття «національне», насамперед у сфері мистецької, духовної практики; досліджує мотив жертвопринесення, який є ключовим, на думку дослідниці, в ліричному доробку поета; посиляючись на теоретичне обґрунтування Є. Маланюком ментальних відмінностей українського та російського народів, що реалізується в різних типах національних і культурних матриць, розглядає міфотворчість митця (культ історичних постатей, стратегія творення нового міфу – антиподу міфіві «України вишневих садків», як інформаційно і духовно потужної опозиції «російському міфу», за яким Росія – Третій Рим тощо); у визначенні стильової приналежності поета авторка відносить його до символістів.

У дисертації Б. Синевич «Теоретичні проблеми літературознавства у працях письменників «празької школи» [26] досліджується постать Є. Маланюка – критика й теоретика мистецтва. У колі поетів «празької школи» авторка торкнулася аналізу праць Є. Маланюка з естетики: проблема «національного» в мистецтві як визначальний фактор художності й довершеності твору; чинники вмотивованості художнього твору («Вірші і поезія») тощо. Окрім цього, була осмислена практика «монографічного портретування», апробована Є. Маланюком у його літературознавчих студіях (зв'язок підходів із практикою К. Шальди [9, с. 9–20]). Тематично з останньою працею, а також в контексті порушених проблем, постає дослідження О. Омельчук «Національна ідентичність літератури у трактуванні Євгена Маланюка» [11].

Отже, творчі діалоги з регіональними осередками маланюкознавства

розширюють і поглиблюють дослідницькі здобутки, присвячені творчості Є. Маланюка, серед яких, передусім, праці, спрямовані на встановлення інтертекстуальних зв'язків його лірики із художніми пошуками в російській, чеській, польській літературах, компаративістські студії, які дозволяють визначити типологічні та генетичні витоки образної та ідейно-тематичної систем лірики Є. Маланюка. Власне естетичний підхід дозволяє осмислити дискурсивність поезії митця, визначити такі її провідні властивості, як катастрофізм, візіонерство, міфологізм, що стали маркерами небароковості стилю і мислення поета.

Отже, актуалізація маланюкознавчих студій, що припадає на 1990-ті роки, інспірована, фактично, закордонними дослідниками (М. Неврлий), дозволяє говорити про процес поступової систематизації літературознавчого процесу, подолання штучної роздільності національної практики дослідження явищ літератури, як і красного письменства загалом, на діаспорну та материкову. Налагоджуються наукові зв'язки, формуються наукові осередки вивчення постаті знаного митця. Провідну роль у динамізації вивчення життя і творчості Є. Маланюка через своє географічне положення та історико-культурне значення, науковий потенціал відіграє Галичина. Праці представників львівсько-дрогибицького наукового кола демонструють певну ідеологічну спрямованість у дослідженні доробку митця (визначення кола історіософських тем і проблем, дослідження відповідного художньо-образного вираження цих ідей, націоналізм мистецької творчості, літературної критики та теорії літератури тощо). Пріоритет віддається реконструкції літературного життя в еміграції, розвитку націософських ідей у колі «вісниківів», «пражан». Осмислюється феномен стильового багатоманіття еміграційної лірики, визначається місце й роль Є. Маланюка у становленні стильової палітри літератури цього часу. Разом із тим, у цей же період активно поповнюється бібліографія друкованих в Україні творів Є. Маланюка, у результаті чого відбувається формування джерельної бази маланюкознавчих студій. У популяризації творів Є. Маланюка, їх аналітичному осмисленні особливо активну участь беруть Т. Салига (Львів), Н. Лисенко (Київ), Л. Куценко (Кіровоград) (на їхню долю протягом 1990–2000 рр. припадає максимальне число публікацій, присвячених цьому авторові). Відбувається відповідне територіальне формування осередків дослідження творчого спадку поета, що засвідчує остаточне утвердження маланюкознавства як самостійного сегмента українського літературознавства.

Література:

1. Баган О. Лицарі духу (Українські письменники – націоналісти – «вісниківці») /

- Олег Баган, Зенон Гузар, Богдан Червак. – 2-е вид., доп. – Дрогобич: «Відродження». – 1996. – 288 с.
2. Астаф'єв О. Лірика української еміграції: еволюція стилевих систем: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.01.01 / Олександр Григорович Астаф'єв; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – К., 1999. – 40 с. – укр.
  3. Іванишин П. Національно-екзистенціальна інтерпретація (основні теоретичні та прагматичні аспекти) / Петро Іванишин. – Дрогобич: «Відродження», 2005. – 308 с.
  4. Ільницький М. Західноукраїнська і емігрантська поезія 20–30-х років / Микола Ільницький. – Київ, 1992. – 48 с.
  5. Ільницький М. Література українського відродження: Напрями і течії в українській літературі 20-х – поч. 30-х рр. ХХ ст. / Микола Ільницький. – Львів, 1994. – 72 с.
  6. Ільницький М. Від «Молодої Музи» до «Празької школи» / Микола Ільницький. – Львів, 1995. – 318 с.
  7. Кривчикова О. В. «Національний міф» та його трансформація в українській еміграційній поезії (на прикладі «празької школи»): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Оксана Вікторівна Кривчикова; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – К., 2002. – 20 с. – укр.
  8. Крупач М. «Під камінням важкого неба...» (До проблеми художньої інтерпретації апокаліптичних текстів) / Микола Крупач // Дзвін. – 1997. – № 4. – С. 128–134.
  9. Маланюк Є. Книга спостережень. Проза. Том другий / Євген Маланюк. – Торонто, Онт., Канада: Гомін України, 1966. – Т. 2. – 480 с.
  10. Моренець В. Національні шляхи поетичного модерну першої половини ХХ ст.: Україна і Польща / Володимир Моренець. – К.: «Основи», 2002 р. – 327 с.
  11. О. Р. Національна ідентичність літератури у трактуванні Євгена Маланюка: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 [Текст] / Олеся Романівна Омельчук / Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – К., 2002. – 200 арк. – укр.
  12. Прохоренко О. Ф. Творчість Євгена Маланюка і «Празька школа» українських поетів: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Оксана Феодосіївна Прохоренко; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 1999. – 19 с. – укр.
  13. Салига Т. З Україною в серці (Штрихи до портрета Євгена Маланюка) / Тарас Салига // Українська мова й література в школі, 1991. – № 10. – С. 56–64
  14. Салига Т. Залізних імператор строф...: [Передмова] / Тарас Салига // Маланюк Є. Поезії. – Львів: УПІ ім. Івана Федорова: Фенікс Лтд, 1992. – С. 3–30.
  15. Салига Т. Поезія Є. Маланюка / Тарас Салига // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. – Львів, 1992. – Т. 224: Праці філологічної секції. – С. 154–184.
  16. Салига Т. Високе світло: Літературно-критичні студії / Тарас Салига. – Львів: Каменяр; Мюнхен: Український Вільний Університет, 1994. – 268, [2] с.
  17. Салига Т. «На площі Софії почує нас Бог!»: До 100-річчя з дня народження Євгена Маланюка / Тарас Салига // Дзвін. – 1997. – № 1. – С. 139–145.
  18. Салига Т. «...Спасибі Вам за Ваше серце, за листи, за слова, що додають сил...»: З епістолярію Є. Маланюка / Тарас Салига // Дзвін. – 1998. – № 11–12. – С. 130–137.
  19. Салига Т. Імператив: [Літературознавчі статті, критика, публіцистика] / Тарас Салига. – Львів: Світ, 1997. – 348, [4] с.

20. Салига Т. Євген Маланюк і Галичина / Тарас Салига // Галичина. – 1999. – № 3. – С. 111–116.
21. Салига Т. Євген Маланюк: Художня ідентифікація Росії / Тарас Салига // Літературна Україна. – 22 серпня 2002. – С. 5.
22. Салига Т. Христос – то чинна путь до Бога (Деякі аспекти образу месії) // Тарас Салига / Релігієзнавчі студії. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – Вип. 1. – С. 41–51.
23. Салига Т. «Вогнем пречистим» [Текст] : наукове видання / Тарас Салига. – Львів : Світ, 2004. – 184 с.
24. Салига Т. Воздвиження храму [Текст] / Тарас Салига. – Львів : Світ, 2008. – 504 с.
25. Салига Т. «...І той вогонь, що не згаса...» / Тарас Салига // Маланюк Є. Повернення: Поезії. Літературознавство. Публіцистика. Щоденники. Листи [Серія «Ad Fontes – До джерел»]. – Львів : Світ, 2005. – С. 356–363.
26. Синевич Б. М. Теоретичні проблеми літературознавства в працях письменників «празької школи»: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06 / Братислава Миколаївна Синевич; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2001. – 20 с. – укр.

Збірник
(видання, що продовжується)

Між Бугом і Дніпром

**Науково-краєзнавчий вісник
Центральної України**

Випуск XI'2019

Коректор:
Дарина Третяк

Верстка:
Вячеслав Сорокін

Надруковано
в ТОВ «Центрально-Українське видавництво»
Україна, 25006, м. Кропивницький, вул. Т. Карпи, 69
Тел.: (0522) 24-25-96
email: zuv2@ukr.net
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
та розповсюджувачів видавничої продукції від 15.12.2011 р.
серія ДК №4234

Підписано до друку: 10.09.2019 р. Формат 45х64 1/16
Папір офсет. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 13,5
Наклад 100 прим.